Mihaela Drăgoi

Sfântul Dosoftei al Moldovei
sau
o viață în slujba Bisericii Ortodoxe

Teologie pentru azi
Bucureşti
2008

„Apărătorule al Ortodoxiei, şi învățătorule al sfințeniei, păstor blând ca un miel şi mare dascăl al Sfintei Liturghii, Părinte Ierarhe Dosoftei, roagă pe Hristos-Dumnezeu să mântuiască sufletele noastre!”

Troparul Sfântului Ierarh Dosoftei,
glasul al 8-lea

Nota editorilor

Lucrarea de față a doamnei Mihaela Drăgoi reprezintă teza sa de licență în teologie, scrisă sub îndrumarea ştiințifică a Pr. Lect. Univ. Dr. Ionuț Holubeanu, la specializarea *Teologie Litere*, în cadrul Universității *Ovidius* din Constanța. Teza a fost susținută în anul 2007 sub titlul: *Sfântul Mitropolit Dosoftei al Moldovei, apărător al credinței ortodoxe*.

Autoarea s-a născut la data de 10 iunie 1980, din părinți creştini-ortodocşi, Ionel şi Mariana, în com. Vădeni, jud. Brăila. Între 1998-2003 a fost elevă a Liceului Pedagogic *D. P. Perpessicius* din Brăila. În paralel, între 2000-2003 a funcționat ca învățătoare la *Şcoala cu clasele I-VIII* din localitatea natală. Între 2003-2007 a fost studentă a *Facultăţii de Litere* a *Universităţii Ovidiu*, unde s-a licențiat în teologie cu prezenta lucrare.

Ne bucurăm să edităm la nivel online o lucrare aghiologică, dedicată Sfântul Dosoftei al Moldovei, recent canonizat în Biserica noastră, mai ales cu cât autoarea s-a dedicat cu multă atenție persoanei şi operei marelui ierarh.

Credem că lucrarea de față va fi o introducere foarte benefică în viața şi opera marelui Sfânt şi cărturar român, pentru toți aceia dintre dv. care doriți să cunoaşteți profilul marilor oameni ai lui Dumnezeu pe care i-a născut pământul românesc.

Cuprins

Introducere, 6-8.

1. Contextul istoric în care a trăit mitropolitul Dosoftei, 9-41/ 1.1. Situația Moldovei în contextul politico-militar regional, 9-21/ 1. 2. Contextul religios, 21-38/ 1. 2. 1. Situația religioasă în Țările Române 21-34/ 1. 2. 1. 1. Țara Românească, 21-26/ 1. 2. 1. 2 Transilvania, 26-33/ 1. 2. 1. 3 Moldova, 33-34/ 1. 2. 2. Situația religioasă în Rusia şi Polonia, 35-38/ 1. 2. 2. 1. Influențe externe asupra Ortodoxiei. Încercări de uniație, 35-38/ 1. 3. Neînțelegerile din interiorul ortodoxiei. Controversa euharistică, 39-41.

2. Originea şi viața Sfântului Mitropolit Dosoftei al Moldovei, 42-62/ 2. 1. Originea, anul şi locul naşterii mitropolitului Dosoftei, 42-49/ 2. 2. Studiile mitropolitului Dosoftei, 50-51/ 2. 3. Monah la Probota şi episcop de Huşi şi Roman, 52-54/ 2. 4. Mitropolit al Moldovei, 55-58/ 2. 5. Exilul polonez şi moartea marelui ierarh, 59-62

3. Activitatea apologetică a mitropolitului Dosoftei în Moldova, 63-91/ 3. 1. Mitropolitul Dosoftei, continuator al mitropolitului Varlaam, 63-70/ 3. 2. Repere apologetice în traducerile şi cărțile tipărite de mitropolit, 71-78/ 3. 3. Tipăriturile mitropolitului Dosoftei, 79-88 /3. 3. 1. Cărți de lectură şi îndrumare religioasă, 79-83/3. 3. 1. 1. Psaltirea în versuri, 79-83/ 3. 3. 1. 2. Viața şi petrecerea Svinților, 83-84/ 3. 3. 2. Cărțile de cult, 84-88/3. 3. 2. 1. Preacinstitul Acatist, 85/3. 3. 2. 2. Liturghierul, 85-86/3. 3. 2. 3. Molităvnic de-nțăles, 86-87/3. 3. 2. 4. Psaltirea în proză, 87/ 3. 3. 2. 5. Octoihul şi Păremiile de preste an, 88 /3. 3. 3. Texte patristice în limba română, 89-91.

4. Apărător al credinței ortodoxe în Polonia, 92-111/ 4. 1. Disputa teologică din jurul momentului prefacerii Cinstitelor Daruri, 92-96/ 4. 2. Implicarea mitropolitului în această controversă, 97-109/4. 2. 1. *Epistolele* Sfântului Ignatie Teoforul, 98-100/4. 2. 2. *Expunerea credinței ortodoxe* a Sfântului Ioan Damaschin, 100-101 /4. 2. 3. *Istoria bisericească* şi *privirea mistică* a Sfântului Gherman al

Constantinopolului, 101-102 / 4. 2. 4. *Tratat asupra tuturor dogmelor credinţei ortodoxe* a Sfântului Simeon Tesalolniceanul, 103-104/ 4. 2. 5. Constituțiile Apostolice, 105-106/ 4. 2. 6. Antologia Despre prefacerea Sfintelor Taine, 106-109 / 4. 3. Mărturisitor al credinței ortodoxe în Polonia, 110-11.

Concluzii, 112-113 / Abrevieri, 114/Bibliografie, 115-119.

INTRODUCERE

Personalitate marcantă a culturii româneşti şi punct de referinţă pentru alcătuirea istoriei Bisericii Ortodoxe Române, pe de o parte, şi a limbii române literare, pe de alta, Sfântul Mitropolit Dosoftei al Moldovei a atins prin opera sa obiectivele pe care poporul român le-a purtat de-a lungul secolelor în suflet ca nădejdi spre afirmarea identităţii ca neam creştinat încă din primul secol de creştinătate: utilizarea limbii române în Biserică şi întărirea credinţei strămoşeşti.

În monumentala lucrare *Viaţa şi petrecerea Svinţilor*, ierarhul cărturar nota la luna noiembrie, a treisprezecea zi „că apostolului Andrei i-a revenit Bitinia şi Marea Neagră", arătând prin aceasta originea apostolică a credinţei ortodoxe a poporului căruia i-a slujit până la ultima suflare.

De cercetarea vieţii şi operei Sfântului Mitropolit Dosoftei s-au ocupat atât filologi, căci *Psaltirea pre versuri tocmită în cinci ai cu osârdia mare* este monument de limbă română literară, cât şi istorici, deoarece probleme pornind de la originea şi până la motivele plecării mitropolitului în cel de-al doilea exil polonez au fost extrem de controversate.

Încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea Sfântul Mitropolit Dosoftei a intrat în atenţia lumii academice româneşti şi nu numai. **C. Erbiceanu** descrie, în 1885, unele manuscrise ale mitropolitului Dosoftei aflate la *Biblioteca Centrală Universitară* din Iaşi, şi, tot în acest an, **Ştefan Dinulescu** publică în *Candela* o serie de şase articole despre viaţa şi scrierile mitropolitului Dosoftei. **Bogdan Petriceicu-Hasdeu**, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, 1893, discutând cuvântul „bâră", îl exemplifică prin numele de familie al mitropolitului Dosoftei, Barila, pe care îl găseşte de origine macedoromână.

La începutul secolului al XX-lea, marele istoric **Nicolae Iorga** face câteva referiri la viaţa şi activitatea ierarhului cărturar, iar câţiva ani mai târziu, **Silviu Dragomir**, „publică două documente aflate în arhiva Ministerului de Externe al Rusiei care aduc importante elemente noi pentru studiul originii etnice şi sociale a mitropolitului Dosoftei"[1].

[1] N.A. Ursu, Pr. Prof. Nicolae Dascălu, *Mărturii documentare privitoare la viaţa şi activitatea Mitropolitului Dosoftei*, Iaşi, 2003, p. 186.

În 1915, academicianul **Ştefan Ciobanu** publică o amplă lucrare dedicată mitropolitului, *Dosoftei, mitropolitul Moldovei, şi activitatea lui literară. Contribuţie la istoria literaturei româneşti şi a legăturilor literare româno-ruse din secolul al XVII-lea* , pe care o completează, în 1920, „cu noi informaţii privitoare la anii petrecuţi de Dosoftei în Polonia, obţinute cu prilejul unor cercetări efectuate de el în Galiţia”[2] expuse în discursul său de recepţie la *Academia Română*. El deschide un drum lung şi anevoios în completarea biografiei vrednicului cărturar.

În 1924, **Dimitrie Dan** realizează şi el o „schiţă biografică cu ilustraţiuni şi cu un anex al inventariului odoarelor Metropoliei Moldovei”.

Dimitrie Găzdaru, **Nicolae Grigoraş**, **Doru Bădără, Alexandru Mareş, Alexandru Elian, Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Episcopul-vicar Nestor Vornicescu-Severineanul,** sunt doar o parte dintre cei care şi-au îndreptat preocupările spre viaţa şi activitatea Sfântului Mitropolit Dosoftei.

Anul 1974 a fost închinat de către U.N.E.S.C.O. mitropolitului Dosoftei la împlinirea a trei sute de ani de la naştere. Cu această ocazie, toate revistele teologice de pe cuprinsul Patriarhiei Române au publicat studii şi articole pe această temă. Tot cu acest prilej, **Prof. N. A. Ursu** editează *Dosoftei, Psaltirea în versuri*. De atunci şi până în anul 2003, când publică lucrarea *Mărturii documentare privitoare la viaţa şi activitatea mitropolitului Dosoftei*, profesorul N.A. Ursu îngrijeşte să apară *Dosoftei. Opere I* (1974), *Dumnezeiasca Liturghie* (1980) şi scrie numeroase articole.

În şedinţa de lucru din 5-6 iulie 2005, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a aprobat canonizarea mitropolitului Dosoftei al Moldovei în virtutea argumentelor „canonice, istorice şi pastoral-misionare cu referire la: 1. **Ortodoxia neîndoielnică a credinţei Mitropolitului Dosoftei**; 2. **Sfinţenia vieţii oglindită în mărturii contemporane**; 3. **Calitatea de misionar ortodox prin cărţile tipărite în limba română**: *Psaltirea în versuri* (Uniev, 1673), *Preacinstitul Acatist* (Uniev, 1673), Revizuirea Vechiului Testament (tradus de Nicolae Spătaru, publicat în *Biblia de la Bucureşti*, 1688), *Dumnădzăiasca Liturghie* (Iaşi, 1679), *Psaltirea de-nţăles* (1680), *Molităvnic de-nţăles* (1681), *Viaţa şi petrecerea*

[2] *Ibidem*, p. 20.

svinţilor (1682-1686), *Paremiile preste an* (1683); 4. **Suferinţele pribegiei şi slujirea teologică a Ortodoxiei universale**"[3]**.**

Aceste argumente au stat şi la baza întocmirii acestei lucrări, care are ca principal obiectiv punerea în lumină a unui model de luptător pentru apărarea Ortodoxiei în condiţiile extinderii fenomenului sectar şi a influenţelor nefaste din afara spaţiului ortodox.

[3] Adresa nr. 5951/21.07.2005 – Hotărârea Sfântului Sinod referitoare la canonizarea Mitropolitului Dosoftei al Moldovei, cf. htttp://www.trinitas.ro/editura/cm/articol. Articolul a fost accesat la 18.05.2007.

1. CONTEXTUL ISTORIC ÎN CARE A TRĂIT MITROPOLITUL DOSOFTEI

„Când grele încercări s-au abătut peste ţara Moldovei, mare strâmtorare poporul suferind şi multe biserici prin foc mistuindu-se, tu, ca un ostaş vrednic al lui Hristos, stâlp al credinţei te-ai arătat turmei tale, Cuvioase Părinte. Pentru aceea Îi cântăm lui Dumnezeu: Aliluia!”

Condacul al IX-lea

1. 1. Situaţia Moldovei în contextul politico-militar regional

Începând cu jumătatea secolului al XVII-lea, situaţia politică internaţională în estul şi sud-estul Europei a fost esenţial înrâurită de afirmarea deschisă a puterii în creştere a Rusiei. Dată fiind poziţia lor geografică, mai ales Moldova şi Ţara Românească au căpătat un loc de primă valoare în politica acesteia, în răsăritul Europei după 1654.

Atragerea lor în orbita politicii ţariste ar fi întărit poziţia Rusiei pe plan european şi ar fi uşurat realizarea planului de a lovi mult mai eficient Polonia şi tabăra otomano-crimeeană. Penetraţia Rusiei în sistemul politic extern al ţărilor române, mai cu seamă în cel al Moldovei şi Ţării Româneşti, a fost înlesnită, pe de o parte, de slăbirea rolului Poloniei ca factor de reazem al acestora (cu deosebire al Moldovei) împotriva presiunii otomane, iar pe de alta, de conjugarea năzuinţelor româneşti dintotdeauna către recâştigarea independenţei cu propaganda panortodoxă „eliberatoare” desfăşurată de Rusia încă din acea vreme[4].

Totuşi, până către sfârşitul secolului al XVII-lea, Ţările Române au evitat angajarea efectivă alături de Rusia, aceasta pentru că, însăşi aceasta din urmă s-a ferit să se angajeze într-un conflict deschis cu Poarta otomană.

Tocmai în aceste condiţii internaţionale în care slăbiciunea Poloniei şi apropierea ei de tabăra otomano-crimeeană, persistenţa neîncrederii în potenţialul Rusiei şi politica reticentă a Austriei faţă

[4] Tahsin Gemil, *Ţările Române în contextul politic internaţional (1621-1672)*, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1979, p. 152.

de Imperiul Otoman, au lipsit ţările române de elementul extern al capacităţii lor de rezistenţă[5].

În Moldova, jumătatea de veac cuprinsă între instalarea lui Gheorghe Ghica, întemeietorul neamului domnesc al Ghiculeştilor (1658) şi cea a domnilor fanarioţi (1711) reprezintă o perioadă frământată sub aspect politic şi militar[6].

În acest context de schimbări politice, atât pe plan internaţional, cât şi intern, a trăit şi a activat Mitropolitul Dosoftei, ierarh luminat şi cărturar desăvârşit, care a păstorit aproape jumătate de secol pe moldovenii urgisiţi, fie de politicile fiscale ale diferiţilor domnitori care s-au perindat pe scaunul Moldovei, fie de cotropirile atât de dese ale oştirilor străine (turci, tătari, poloni, imperiali).

Acest Sfânt Mitropolit a avut abilitatea de a obţine sprijinul, financiar, mai ales, al domniei în toate acţiunile sale (îndeosebi cele cărturăreşti – spre exemplu, de numele lui Ştefan Petriceicu se leagă publicarea primei cărţi în limba română, *Psaltirea în versuri*, tipărită la Uniew, în Polonia). De altfel, în poemul dedicat domnilor Moldovei el laudă milostenia acestora.

Numit în scaunul de la Iaşi de marele vizir Mehmed Köprülü, ca urmare a refuzului lui Gheorghe Ştefan de a se prezenta la Poartă pentru a se dezvinovăţi personal pentru „ajutorul dat lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, în încercarea de a cuceri coroana Poloniei”[7] şi pentru „depunerea personală a omagiului de credinţă”[8], Gheorghe Ghica (1658-1659) nu a fost, aşadar, ales de boieri şi nici nu era dintr-o familie domnească.

După tradiţia care circula încă în vremea lui Ion Neculce, ar fi fost albanez, ca şi marele vizir şi Vasile Lupu. În Moldova ajunge ca negustor înaintea domniei lui Vasile Lupu, care l-a chemat la curte, ridicându-1 în dregătorii până la cea de mare vornic de Ţara de Jos, în cele din urmă trimiţându-1 la Poartă, ca reprezentant al său în dificilul an 1653 în calitate de „kapu-kethüda al Moldovei”[9]. De fapt, hotărârea vizirului de a-l numi pe Ghica în domnie, nu a venit pe neaşteptate, candidatura sa

[5] *Ibidem*.
[6] Acad. Virgil Cândea (coordonator), Dr. Constantin Rezachevici (Secretar ştiinţific), *Istoria românilor*, vol. V, „O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)”, Bucureşti, 2003, p. 276.
[7] *Ibidem*.
[8] Tahsin Gemil, *op. cit.,* p. 170-171.
[9] *Ibidem*.

rămânând un timp secretă, – se pare că Mehmed Köprülü se gândise să-l aşeze pe Vasile Lupu[10] – până când a devenit evident că Gheorghe Ştefan nu va veni la Poartă.

Tătarii îl socotesc pe Gheorghe Ghica un simplu slujbaş al Porții, acordându-i puțin respect, astfel că în timpul expediției din vara 1658 în Transilvania, pentru îndepărtarea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, intrând domnul într-o palancă din Țara Bârsei, ocupată de tătari, unde, după mărturia lui Miron Costin, *„nu era locul unui domnu să între (...) de-abiia au ieşit şi lovit de un tătar în cap”* [11].

După mai multe încercări de a reocupa scaunul Moldovei, Gheorghe Ştefan hotărăşte împreună cu Gheorghe Rákóczi al II-lea şi Mihnea al III-lea, să îl sprijine pe Constantin Şerban în această inițiativă.

Acesta a intrat cu oastea în Moldova la 22 octombrie 1659. Surprins nepregătit, Gheorghe Ghica fuge în Tighina. Biruitorul nu a stat însă mult în scaun. Atacat de tătari, el a scăpat cu câțiva oşteni, în Țara Românească, unde a fost închis de Mihnea al III-lea.

După înfrângerea lui Gheorghe Şerban, vizirul Mehmed Köprülü, câştigat de darurile făcute de Vasile Lupu, l-a numit domn în Moldova pe fiul acestuia, Ştefăniță Lupu, care a intrat în Iaşi la 14 decembrie 1659[12].

Deşi poreclit „Slăbănogul” (Hroiot), Ştefăniță Lupu a reuşit în scurt timp să se impună pe plan intern. El a confiscat averea fostului domn, Gheorghe Ştefan, sub pretextul datoriilor pe care acesta le avea față de tatăl său, a pedepsit o seamă de boieri care se alăturaseră lui Constantin Şerban, între care şi pe spătarul Nicolae Milescu, căruia i-a tăiat nasul şi a scos din nou darea „fumăritului”, mai ridicată ca în trecut.

Aceasta tocmai când *marea foamete* din 1660, urmare a prădăciunilor turco-tătare şi a unei invazii de lăcuste, lovise din plin şi Moldova, aducându-i domnului porecla populară de *Papură vodă*. Nerespectând pe boieri (Neculce arată că nemulțumit de sfaturile lui Toma şi Iordache Cantacuzino, boieri de frunte în domnia tatălui său, *„au scos hamgerul şi s-au răpezit să dea într-înşii”,* el a fost mustrat în repetate rânduri

[10] Acad. Ştefan Ştefănescu, *Istoria României de la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, Editura Univers, Bucureşti, 1996, p. 66.
[11] Acad. Virgil Cândea, *op.cit.,* p. 278.
[12] Acad. Ştefan Ştefănescu, *op.cit.*, p. 67.

de Vasile Lupu, care, în cele din urmă, ar fi intenționat să-l înlocuiască în domnie, socotind că fiul său nu o va păstra prea mult timp. De altfel, Neculce şi Radu Popescu îl acuză de purtare nesocotită, copilărească, față de boieri şi de viață imorală, care în cele din urmă i-au atras ura marilor dregători.

Nu l-au salvat de urmările acesteia nici credința față de Poartă, trupele sale participând la ultima campanie otomană împotriva lui Gheorghe Rákóczi II, din 1660, şi, în acelaşi an, organizând expediția pentru cucerirea cetății căzăceşti Raşkov, unde se afla sora sa Ruxandra, fosta soție a lui Timuş Hmelnițki, şi nici continuarea politicii ctitoriceşti a tatălui său.

Ştefăniță a încheiat în 1660 lucrările la mănăstirea Golia din Iaşi a lui Vasile Lupu, pe care a închinat-o mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos, a cărei biserică are vădite trăsături baroce. Şi tot pe linia tatălui său a închinat unele mănăstiri, între care Sucevița, unor lăcaşuri din Balcani şi din Halici. Ştefan cel Tânăr, cum era numit de turci, a murit în toamna 1661, în timpul unei campanii spre Nistru, în sprijinul paşii de Silistra, pentru a ajuta la construirea unor cetăți împotriva cazacilor. Îmbolnăvindu-se de tifos, după trecerea Nistrului la Tighina, se pare că boierii i-ar fi grăbit sfârşitul: *„zicu unii că pentru vrăjmăşiia lui şi supărarea ce făcea boiarilor, atuncea la Tighinea, la Bender, când s-a bolnăvit, să fi murit de otravă”* [13].

Boierii au ales domn pe unul din rândul lor, bătrânul mare vornic al Țării de Sus, Eustratie Dabija (166l-1665). Originar din Soveja, ținutul Putnei, el nu avea feciori cu care să întemeieze o nouă familie domnească, astfel că în cele din urmă a fost acceptat atât de boierii moldoveni cât şi de către Poartă.

Cronicarul Ion Neculce, arată că a domnit „cu pace şi cu domnie aşedzată, cu țară întemeiată, era om bun şi blând fără nice o răutate”. Ținea dese divanuri de judecată, uneori întreaga zi, pentru ca împricinații să nu aştepte prea mult, dar având nevoie de bani, nu s-a dat în lături să introducă darea pogonăritului pe pogonul de vie şi să bată monedă (oficială, dar şi falsă).

Nevoit să participe la campaniile turceşti în Ungaria Superioară, alături de Grigore Ghica, domnul Țării Româneşti,

[13] Acad. Virgil Cândea, *op.cit.,* p. 279.

în 1663 şi 1664, Eustratie Dabija a rămas în cele din urmă alături de turci, o dată cu care a suferit înfrângerea de la Sankt Benedikt (9/19 iulie 1664), în care trupele saxone au cucerit chiar un steag al său cu chipul Mântuitorului. A fost bănuit de înțelegere cu imperialii, dar s-a înfățişat vizirului şi s-a dezvinovățit, păstrându-şi domnia, spre deosebire de Grigore Ghica, care a luat drumul pribegiei.

Eustratie Dabija a murit de moarte naturală înainte de 11/21 septembrie 1665, dată la care a fost înmormântat la mănăstirea Bârnova a lui Miron Barnovschi, isprăvită pe cheltuiala sa[14].

În următoarele două decenii, până la 1685, Moldova, aflată pe drumul înaintării otomane spre Polonia, suportă trecerile oştilor turceşti pe teritoriul ei, obligații împovărătoare de aprovizionare ale acestora, construirea de drumuri şi poduri, încartiruiri abuzive de trupe turceşti şi tătăreşti, care sărăcesc țara, domnii din această vreme fiind schimbați în funcție de interesele Porții în aceste părți[15].

Soția lui Eustratie Dabija, doamna Dafina, a căutat şi a reuşit să-l impună în scaunul domnesc vacant pe ginerele său, vistiernicul Gheorghe Duca, „un grec din Rumelia, de origine necunoscută, căruia i s-a atribuit şi o ascendență albaneză". Domnia lui Gheorghe Duca nu a ținut decât şase luni (noiembrie 1665 – mai 1666), domnul căzând victimă lăcomiei turcilor şi mai ales unei neînțelegeri diplomatice: marele vizir care l-a pus să corespondeze cu hanul din Crimeea pentru a-i raporta intențiile acestuia față de poartă, a uitat să-l informeze despre aceasta pe sultan. Acesta a aflat de corespondența lui Duca cu hanul, l-a mazilit şi intervenția tardivă a marelui vizir i-a salvat doar viața.

Tronul a fost ocupat de Iliaş Alexandru (1666-1668), fiul lui Alexandru Iliaş, care nu cunoştea limba țării şi grăia cu tălmaci în divan. În 1668, prin uneltirile lui Gheorghe Duca, acesta a fost înlăturat şi, se pare, chiar otrăvit.

Venit în a doua domnie, Gheorghe Duca, a sporit dările generând nemulțumiri. Din această cauză şi pentru „urâciunea grecilor ce aduseseră prea mulți de la Țarigrad" s-au ridicat împotriva domnului răzeşii şi slujitorii domneşti din părțile

[14] *Ibidem,* p. 280-281.
[15] *Ibidem*.

Lăpuşului, Orheiului şi Sorocei. Îndemnaţi de foştii demnitari, Mihalcea Hâncul şi Apostol Durac, răzvrătiţii au pătruns la 9 decembrie 1672 în Iaşi şi i-au cerut lui Gheorghe Duca să lase domnia şi să părăsească ţara[16].

Se pare că răsculaţii au cerut ajutor şi protecţie polonilor, aşa cum demonstrează corespondenţa din acea vreme ce se află în arhivele polone[17].

Ameninţat de cetele nemulţumiţilor, care au măcelărit mercenarii domnului, Gheorghe Duca a fugit în Ţara Românească.

La Iaşi Hâncu, Durac şi Constantin clucerul au rămas „chivernisitori", convocând o adevărată adunare de stări, adică pe lângă boierii de toate treptele, „mazili şi curteni şi de la târguri târgoveţi şi de la toate mănăstirile câte doi călugări aleşi". Deşi adunarea înclina spre alegerea lui Apostol Durac ca domn, în cele din urmă a fost ales Mihalcea Hâncul.

La cererea de ajutor trimisă de Gheorghe Duca de la Vaslui, Mehmed al IV-lea a poruncit lui Halil paşa, seraschierul de la Babadag, şi comandantului tătarilor din Bugeac să-l reinstaleze la Iaşi, aceştia mobilizându-şi trupele şi înaintând în grabă pe la Chişinău spre reşedinţa domnească.

Drept răspuns, oastea noului domn a înaintat până la Paşcani, pe valea Ichiului. În această fază Apostol Durac ar fi dorit atacarea taberei turco-tătare, inferioare numeric, „acela Hâncul n-au priimit, dzicând că nu va el să fie hain împărăţiei. Şi acestea dzicând au dat bice calului şi au purces către Ţara Leşească. Şi după dânsul s-au răsipit şi oaste lor". Mihalcea Hâncu s-a întors din ţinuturile căzăceşti abia în anul următor, în vara anului 1673 fiind în slujba lui Ştefan Petriceicu, iar mare stolnic a ajuns abia în 1676, în timpul lui Antonie Ruset.

Apostol Durac s-a retras în Polonia până la moarte, fiind învestit de rege cu comanda asupra oastei boierilor moldoveni care l-au însoţit la cererea lui Mihail Hanenko, hatmanul cazacilor zaporojeni de sub ascultarea Coroanei polone.

Pentru Gheorghe Duca, restaurat la Iaşi în februarie 1672, nu a urmat o perioadă uşoară. Revolta ţinuturilor din stânga Prutului nu s-a încheiat o dată cu plecarea conducătorilor lor în

---

[16] Acad. Ştefan Ştefănescu, *op.cit.,* p. 70.

[17] Ilie Corfuş, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, secolul al XVI-lea şi al XVII-lea*, Scrisoarea 149 - Scrisoarea 154, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2001, p. 297-302.

Polonia. La 4/14 aprilie 1672, la Liov se ştia despre cazacii supuşi Poloniei, conduşi de Sirko, că „ năvălind în Iaşi au făcut mult rău. Răscoala şi răzmerița nu încetează în Moldova, ci se întăreşte mai mult cu timpul. Domnul Hanenko a ajuns protectorul Moldovei…”[18].

Expediția sultanală a lui Mehmed al IV-lea asupra Cameniței din vara lui 1672 i-a adus însă mazilirea lui Gheorghe Duca.

Turcii au cucerit Camenița neaşteptat de uşor, prin predare, la 16/26 august 1672, după care trupele turco-tătare şi cazacii hatmanului Doroşenco au ocupat Podolia, iar apoi au intrat în Halici (Rusia Roşie), ajungând până Ia Liovul asediat, însă fără succes, aceasta fiind cea mai adâncă pătrundere otomană în interiorul Poloniei.

Acesteia i s-a impus pacea ruşinoasă de la Buczacz (7/17 octombrie 1672), prin care ceda turcilor Podolia cu Camenița şi regiunea Bractaw, obligându-se la plata tributului şi a unei despăgubiri de război, iar Ucraina de la sud de Kiev era cedată lui Doroşenco, vasalul sultanului. O dată însă trecut acest prag, Polonia s-a mobilizat, seimul n-a ratificat pacea de la Buczacz, iar marele hatman Ioan Sobieski a trecut la contraofensivă în cursul anului următor[19].

În locul lui Gheorghe Duca, boierii – cu încuviințarea vizirului Ahmed Fazâl Köprülü – au ales ca domn pe Ştefan Petriceicu (1672-1673), un boier de țară, cu o carieră modestă, fiind mare medelnicer, un om blând şi de o cultură aleasă. Astfel, după retragerea oştilor otomane, cetatea Camenița şi paza podurilor de peste Nipru cădeau în seama acestuia.

În 1673 campania a reînceput, turcii suferind la 11 noiembrie 1673 o grea înfrângere din partea lui Sobieski. Ambii domnitori români primiseră în secret instrucțiuni din partea marelui vizir să-l atragă pe Sobieski de partea turcilor.

Sub această acoperire, aceştia au încheiat o înțelegere tainică de colaborare militară cu Sobieski. În schimbul neimplicării oştilor celor două țări în conflict polonii trebuiau să îi alunge pe turci din țară şi să respecte unele condiții (respectarea autorității domneşti, a sistemului fiscal şi al religiei ortodoxe, recunoaşterea prerogativelor domneşti asupra marii boierimi, a

[18] Idem, *Scrisoarea 154*, p. 301.
[19] Acad. Virgil Cândea, *op.cit.,* p. 285.

privilegiilor slujitorilor şi neamestecul Poloniei în treburile interne ale Moldovei şi Țării Româneşti).

Astfel a fost cucerit Hotinul, după care ei şi-au extins acțiunile militare, ocupând cetatea Neamț, Suceava, Câmpulung. După această acțiune, Ştefan Petriceicu a rămas definitiv alături de poloni spre deosebire de omologul său din Țara Românească.

Boierii moldoveni, la rândul lor, s-au împărțit: o parte, în frunte cu marele vornic al Țării de Jos, Miron Costin, l-au părăsit pe Ştefan Petriceicu, îndreptându-se spre Galați pentru a-l întâmpina pe noul domn numit de sultan, Dumitraşcu Cantacuzino (1673-1675), fostul capuchehaie.

Alții, mai ales cei de „casa" lui, în frunte cu puternicul neam al Hajdeilor din ținutul Hotin şi cu Mitropolitul Dosoftei (acesta în anul următor s-a întors în țară), l-au urmat pe fostul domn, care la începutul lui 1674 s-a retras cu trupele hatmanului Sieniawski în Polonia, unde, în acelaşi an, împreună cu Constantin Şerban, a cerut protecția țarului moscovit Alexei Mihailovici, printr-un proiect de tratat purtând data de 10/20 martie 1674.

Din acest moment, sublinia mai târziu Dimitrie Cantemir, Poarta a hotărât să nu mai numească niciodată domn un moldovean, ci pe un grec, cu casa şi familia la Constantinopol, care, în plus, să fie un om paşnic şi necunoscător într-ale războiului.

Dumitraşcu Cantacuzino, grec, a adoptat o politică de creştere a fiscalității, care a provocat mari suferințe populației. A fost înlăturat din scaun în noiembrie 1675 şi înlocuit cu Antonie Ruset, tot grec şi el, rudă cu cel mazilit.

Antonie Ruset era om „bun şi milostiv", „măcar că era grec şi strein, țarigrăde<a>n, dar era mai bun domnu decât un pementiian", „cu milă asupra pământului"; el nu a participat la expediția din 1676 împotriva Poloniei.

În urma acesteia, regele Ioan Sobieski (1674-1696), înfrânt la Zorawna, a fost nevoit să încheie pacea cu turcii în aceeaşi localitate mijlocită chiar de Miron Costin (17/27 octombrie 1676), prin care Polonia înceta să mai plătească tribut, dar era nevoit să recunoască turcilor stăpânirea Podoliei şi a Ucrainei până la Nipru.

În schimb, Antonie Ruset a însoțit expedițiile turceşti în Ucraina, din 1677 şi 1678, în cadrul războiului turco-moscovit

(1676-1681), pentru cucerirea cetății căzăceşti a Cehrinului, predată de hatmanul P. Doroşenco țarului, în subordinea căruia trecuse în 1676, părăsind pe turci.

Desigur, Poarta nu se temea că domnul Moldovei va trece de partea țarului sau a cazacilor. La întoarcerea din cea de-a doua campanie, Antonie vodă e însă mazilit, nu pentru că ar fi greşit cu ceva, ci pentru a lăsa locul în scaunul de la Iaşi lui Gheorghe Duca, mutat în decembrie 1678 de la Bucureşti, unde fusese numit domn Şerban Cantacuzino, protejatul marelui vizir Kara Mustafa paşa.

Nu numai că cel mai slab dintre domni a fost sacrificat, dar pârât de Gheorghe Duca, pentru imaginara vină că ar fi jefuit țara, a fost torturat cumplit la Adrianopol, sfârşindu-şi viața în sărăcie[20].

Gheorghe Duca a domnit 5 ani cu asprime, practicând o politică fiscală apăsătoare care a agravat sărăcirea populației. Înclinat spre fast, influențat de strălucirea curții lui Vasile Lupu, în prejma căruia fusese, Gheorghe Duca făcea cheltuieli care contrastau cu starea în care se afla țara: „Curtea lui, masa lui, cheltuielile lui ca un craiu ținea".

În vara anului 1679, Duca a fost chemat să participe la Dohan Ghecet, pe Nistru, la operațiunile turceşti, unde moldovenii trebuiau să dea ajutor la ridicarea a două cetăți, menite să stăvilească atacurile cazacilor.

În 1680, în Ucraina are loc o nouă expediție turcească la care participă şi oşti româneşti. Gheorghe Duca a avut un rol însemnat în tratativele ruso-otomane, turcii obținând unele teritorii prin pacea de la Razdin. Ca urmare, domnului român i s-a dat hătmănia Ucrainei apusene (se intitula „domn al Țării Moldovei şi al Țării Ucrainei")[21].

Ca şi Vasile Lupu a rămas mereu credincios Porții, participând, alături de Şerban Cantacuzino, la campania marelui vizir Kara Mustafa asupra Vienei din 1683, în care a căutat să ajute în ascuns pe nemți, dar şi să spioneze pe Sobieski, din însărcinarea marelui vizir, după care în decembrie revine în Moldova, în satul Domneşti, din ținutul Putna, aparținând soacrei sale, doamna Dafina.

[20] *Ibidem*, p. 289.
[21] Acad. Ştefan Ştefănescu, *op.cit.,* p. 72-73.

Aici a fost capturat la 25 decembrie 1683/4 ianuarie 1684 de un detaşament din oastea cu care Ştefan Petriceicu intrase în Moldova, ocupând Iaşii (1683-1684), condus de nepotul său de soră Vasile Bainschi, care îl escortează pe Duca în Polonia.

Bătrân şi bolnav, Gheorghe Duca a murit la Liov, la 31 martie/10 aprilie 1685, în prizonierat, dar nici Ştefan Petriceicu nu s-a putut menține în scaunul de la Iaşi, retrăgându-se în martie 1684 definitiv în Polonia, însoțit de o seamă de boieri în frunte cu Miron Costin[22].

Poarta otomană l-a numit în domnie a doua oară pe Dumitraşcu Cantacuzino, care a găsit țara în grea suferință: bejenii, foamete, vânzări ce copii robi la tătari. Acestei situații grele i s-au adăugat abuzurile şi imoralitatea domnului, care au stârnit indignarea şi nemulțumirile boierilor şi a țării[23].

Mazil în iunie 1685, în urma uneltirilor lui Şerban Cantacuzino şi a pârilor unor boieri favorabili lui Constantin Cantemir, plecarea lui Dumitraşcu Cantacuzino spre Poartă a prilejuit la Iaşi o adevărată mişcare contra grecilor, care nu l-a cruțat nici pe fostul domn, în care poporul, neputând uita fiscalitatea sa împovărătoare „arunca cu pietri şi cu lemne".

Scăpat cu viață de mânia marelui vizir supărat de numeroasele plângeri împotriva lui venite din Moldova, Dumitraşcu Cantacuzino a fost închis la Adrianopol şi eliberat doar după plata a 80 de pungi, murind, la scut timp, şi sărac, la Constantinopol[24].

După 1685 şi până la începutul epocii fanarioților (1711), istoria Moldovei e dominată de Cantemireşti: Constantin şi cei doi fii ai săi, Antioh şi Dimitrie. Cu greu îşi fac loc pe lângă ei oamenii Brâncoveanului: Constantin Duca şi Mihai Racoviță, iar apoi Nicolae Mavrocordat, omul turcilor, care însă îi va înlocui pe toți, deschizând şirul domnilor fanarioți[25].

Constantin Cantemir şi-a obținut domnia (1685-1693), una dintre cele mai lungi ale perioadei, cu sprijinul domnului muntean Şerban Cantacuzino, un timp cei doi rămânând aliați, în plus, câştigând de partea sa pe seraskierul otoman, Suleiman paşa

[22] Acad. Virgil Cândea, *op.cit.,* p. 291.
[23] Acad. Ştefan Ştefănescu, *op.cit.,* p. 74.
[24] Acad. Virgil Cândea, *op.cit.,* p. 291.
[25] *Ibidem*, p. 296.

Ainigi. Bătrânul Cantemir nu avea ştiinţă de carte, în schimb în lunga sa carieră dobândise multă experienţă politică şi militară[26].

Ca răspuns la amestecul Porţii în zonă, polonii, în frunte cu Ioan Sobieski, au atacat Moldova, în octombrie 1685. Ei au înfrânt la Baia pe hatmanul Velicico Costin, fratele cronicarului, dar au fost nevoiţi să se retragă în faţa oştilor turceşti şi tătare, puse în mişcare[27].

Ioan Sobieski şi-a amânat planurile expansioniste pentru anul următor, deşi Constantin Cantemir i-a transmis dorinţa de a avea relaţii bune cu el. În iunie 1686 moldovenii au fost informaţi că regele polon se pregătea să atace Buceagul, să distrugă baza din care porneau tătarii împotriva regatului său şi să anexeze Moldova.

Înainte de a porni în noua campanie, regele s-a informat dacă tătarii sunt sau nu gata să-l atace, dacă turcii s-au hotărât să-l înlocuiască pe Şerban Cantacuzino şi dacă au construit sau nu un pod peste Suceava. Îndemnat de consilierii săi, Constantin Cantemir a început tratative cu Ioan Sobieski, care i-a promis că dacă i se alătură va trece la sud de Dunăre cu intenţia de a ajunge la Constantinopol.

Constantin Cantemir urma să fie recunoscut de poloni domn ereditar şi să aibă asigurat un loc în Dieta polonă. Constantin Cantemir nu a răspuns favorabil avansurilor polone, fiind foarte nemulţumit de comportarea barbară a ostaşilor săi, care în Moldova jefuiau şi incendiau totul, chiar mănăstirile şi bisericile. Printre victimele ostaşilor poloni au fost şi Doamna Rucsanda, fiica lui Vasile Lupu şi fosta soţie a lui Timus Hmelniţchi, de asemenea, tatăl cronicarului Ioan Neculce ş. a.[28].

Constantin Cantemir învăţase şi din cele întâmplate lui Ştefan Petriceicu, care se încrezuse în promisiunile polonilor, şi de aceea nu a ţinut seama de sfatul consilierilor săi şi a rămas pe poziţia sa.

În august 1686, în fruntea oastei sale, regele Ioan Sobieski a intrat în Moldova. Oastea polonă nu era însă pregătită să facă o campanie în Buceagul ars de soare, fără

[26] *Ibidem*, p. 296.
[27] Acad. Ştefan Ştefănescu, *op.cit.,* p. 74.
[28] N. Grigoraş, *Contextul în care Mitropolitul Dosoftei şi-a desfăşurat activitatea (1658-1693)*, în „M.M.S.", L (1974), 9-12, p. 769.

păşuni, în care ostaşii şi caii oastei sale erau ameninţaţi să piară de foame şi sete.

În Iaşi, din care Constantin Cantemir plecase, regele polon a văzut mănăstiri frumoase. Ştiri din tabăra polonă afirmă că locuitorii i-au făcut regelui o primire binevoitoare. Chiar mitropolitul, caracterizat ca un „bătrân venerabil", împreună cu clerul şi locuitorii capitalei, au ieşit înaintea regelui şi i-au spus câteva cuvinte de bun sosit[29].

Silit de tătari, de turci şi de moldoveni să se retragă din Buceag, Ioan Sobieski a revenit în Iaşi, urmărit îndeaproape de oştile turco-tătare şi de Constantin Cantemir. În Iaşi, regele, personal, a poruncit să fie incendiate două mănăstiri, iar egumenului de la Trei Ierarhi i-a cerut să-i predea moaştele Cuv. Parascheva şi toate odoarele.

La refuzul egumenului de a se supune cererii sale, Ioan Sobieski a renunţat să distrugă mănăstirea, dar ostaşii săi i-au dat foc şi, în continuare, s-au dedat la un jaf general al capitalei Moldovei. Într-o scrisoare de mai târziu se preciza clar că „pământul Moldovei fusese pustiit de regele Ioan Sobieski" [30].

Potrivit unei relatări din 4 octombrie 1686, în Iaşi, a izbucnit un incendiu, pus de ostaşii poloni, care a distrus cea mai mare parte a oraşului, cea mai frumoasă biserică ortodoxă (relatarea se referă evident la *Trei Ierarhi*) şi alte edificii. Mitropolitul Dosoftei a fost închis şi tratat „în modul cel mai brutal" şi forţat să se deplaseze la Suceava şi apoi mai departe, în Polonia, cu toate documentele, odoarele Mitropoliei şi cu moaştele Sf. Ioan cel Nou[31].

Oricum, bătrânul Cantemir a rămas întreaga domnie alături de Poartă, care l-a sprijinit împotriva polonilor, în acest sens plasându-se alături de Ruseteşti.

Confirmarea acestei orientări este dată şi de tratatul secret cu imperialii, încheiat de trimişii lui Cantemir la Sibiu, la 5/15 februarie 1690. Acesta cuprindea clauza ruperii relaţiilor cu Poarta şi a jurământului de credinţă către împăratul Leopold I, care, la rândul său, recunoştea domnia pe viaţă a lui Cantemir, numai atunci când trupele imperiale ar fi ajuns la Brăila şi la Siret, pentru ca turcii sau tătarii să nu jefuiască ţara drept represalii.

---

[29] *Ibidem*.
[30] *Ibidem*, p. 770.
[31] *Ibidem*, p. 770-771.

Actul urmărea să garanteze neîncorporarea Moldovei la Coroana Polonă, în caz de eliberare de sub stăpânirea otomană. În condițiile în care Brâncoveanu cu aliații săi turco-tătari obținea, în august acelaşi an, biruința de la Zărneşti asupra imperialilor, readucând Transilvania pentru scurt timp sub suzeranitatea Porții, tratatul negociat la Sibiu a rămas literă moartă.

În plus, Constantin Cantemir l-a îndemnat pe țarul moscovit, membru al Ligii Sfinte, să încheie pace separată cu turcii, deoarece aceştia chipurile ar fi în tratative cu polonii, pentru a se alia împotriva sa, totul fiind doar o manevră diplomatică în favoarea Porții. Cum însă Constantin Cantemir era în vârstă, decesul său fiind previzibil, Ruseteştii, în frunte cu Iordache Ruset şi Lupul Bogdan, au pregătit alegerea şi ridicarea în scaun a celui de-al doilea fiu al lui Constantin vodă, care se afla la curtea domnească de la Iaşi.[32]

Constantin Cantemir a murit la 27 martie 1693. Lui i-a urmat în scaun fiul său, Dimitrie Cantemir, om de mare cultură, care, din cauza uneltirilor lui Constantin Brâncoveanu, nu a stat în scaun decât trei luni. El a fost înlocuit cu Constantin Duca.

Domnia lui Constantin Duca (1693-1695) a fost scurtă şi pusă mai mult sub tutela lui Brâncoveanu. Țara, devastată de luptele dintre poloni şi turco-tătari, ajunsese la mare sărăcie, nemaiputându-se plăti dările şi contribuțiile de război față de Poartă, încât domnul a fost obligat să reînființeze văcăritul.

El a nemulțumit totodată şi pe influentul dregător otoman Daltaban paşa, prin pierderea zaherelei destinată cetății Camenița. Curând avea să fie mazilit — la 8/18 decembrie 1695 — şi înlocuit cu Antioh Cantemir (1695-1700)[33].

[32] Acad. Virgil Cândea, *op.cit.*, p. 299.
[33] *Ibidem*, p. 303.

1. 2. Contextul religios

1. 2. 1. Situaţia religioasă în Ţările Române

1. 2. 1. 1. Ţara Românească

După îndelungata şi paşnica domnie a lui Matei Basarab (1632-1654), în care Biserica din Ţara Românească a cunoscut o stare de înflorire, urmează o altă perioadă benefică dezvoltării acestui segment al vieţii românilor de la sud de Carpaţi.

Ceea ce se remarcă în această perioadă este faptul că scaunele vlădiceşti nu mai sunt ocupate de acum înainte de ierarhi greci (cu o singură excepţie: la Râmnic), timp de aproape un secol[34]. Activitatea tipografică se reia, prin eforturile mitropolitului Teofil şi ale lui Matei Basarab.

Se organizează şcoli (cea slavonă a lui Udrişte Năsturel pe lângă Mitropolie, la Târgovişte, colegiul umanist tot de la Târgovişte) [35]. După moartea lui Teofil, care a fost numit de Nicolae Iorga: „unul din cei dintâi ctitori ai limbii româneşti în biserică" şi : „începătorul tipăriturilor în această limbă pe pământ românesc"[36], în scaunul mitropolitan a fost ridicat ieromonahul Ştefan, „catigumenul" mănăstirii Tismana (mai 1648).

El a continuat şi a desăvârşit activitatea culturală a predecesorului său, susţinând *curentul românesc*. O bună parte din cărţile tipărite erau bilingve din cauza luptei dintre *curentul slavon* şi *cel românesc*.

Pe de o parte, cunoaşterea limbii slavone devenea tot mai dificilă, încât nici preoţii nu mai înţelegeau această limbă, în care trebuia să slujească potrivit unei tradiţii pe deplin statornicită. Pe de altă parte, schimbarea limbii de cult nu era uşoară şi nu se putea realiza deodată, pentru că nu erau nici cărţi de slujbă traduse în româneşte, iar introducerea limbii naţionale în cult putea fi considerată de către unii ca o alunecare spre erezie, mai ales că în Transilvania calvinismul ducea o propagandă activă printre români în acest sens.

---

[34] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* volumul II, Ed. Trinitas, Iaşi, 2006, p. 42.
[35] *Ibidem*, p. 46.
[36] *Ibidem*, p. 46-47.

O asemenea situație l-a determinat pe mitropolitul Ştefan să tipărească bilingv cărțile, ca să împace deopotrivă tradiția slavonă cu realitățile de atunci, care cereau naționalizarea slujbelor.

Murind mitropolitul Ştefan la 25 aprilie 1668, peste o lună, la 20 mai 1668, soborul arhiereilor şi egumenilor, „cu porunca fericitului părinte Metodie patriarhul Constantinopolului" (1668-1671) şi a lui Radu Leon Vodă, s-a adunat în sfânta Mitropolie a Țării Româneşti, cu hramul *Sfinții Împărați Constantin şi Elena*, pentru ca să aleagă „obraz vrednic ca să fie chivernisitor aceştii sfinte Mitropolie".

Cu acest prilej, din cei trei candidați propuşi, a fost ales ca mitropolit al țării Teodosie, egumenul de la Argeş, „care s-a arătat mai vreadnic şi de folos şi obraz mai luminat a firea dăstoinic aceştii sfinte mitropolii, a fi mitropolit" [37].

Teodosie era român de neam, călugăr cu o viață aleasă şi plină de evlavie, cu dragoste de carte, calități care l-au ridicat în ochii celor de atunci şi i-au deschis calea spre egumenia Mănăstirii Argeş. Aici el urmează arhimandritului Ştefan, şi pe cât se cunoaşte azi, se întâlneşte, pentru prima dată, în această calitate, la 7 aprilie 1662. La Argeş rămâne, de acum, peste şase ani, adică până este ales mitropolit.

Mitropolitul Teodosie, nu a avut parte de păstorie liniştită, din pricina frământărilor politice din țară, unde cele două mari partide, al Postelniceştilor şi al Bălenilor, căutau să aibă în mână puterea. Numai la şase luni după alegerea sa – 3 decembrie 1668 – Teodosie cu o seamă de boieri nemulțumiți de voievodul Radu Leon, – prea mult înconjurat de greci –, îi cerură alungarea acestora din țară. Urmarea acestei mişcări a fost mazilirea domnului – 13 martie 1669 – şi înlocuirea lui cu Antonie Vodă din Popeşti (13 martie 1669 – februarie 1672) [38].

Acest amestec în lupta dintre partidele politice din țară, i-a adus mitropolitului multe neplăceri. Antonie Vodă este mazilit, locul lui fiind luat de Grigoraşcu Vodă. Acum începe prigoana contra Cantacuzinilor, al căror susținător era considerat şi Mitropolitul Teodosie. Este scos din scaun dorindu-se a fi înlocuit cu episcopul Varlaam de la Râmnic. Dar acesta, nu primeşte şi,

[37] *Condica Sfântă (a Mitropoliei Ungrovlahiei)*, publicată după original de arhiereul Ghenadie Craioveanu, Bucureşti, 1886, p. 25, apud, *Ibidem*, p. 780.
[38] *Ibidem*.

astfel este ales, Dionisie. Noul mitropolit era român, nu grec cum încă se mai susține.[39]

Păstoria sa a fost doar de câteva luni (24 iunie – decembrie 1672), căci „peste scurtă vreme" moare „cu moarte firească", lăsând iarăşi liber scaunul mitropolitan. Din timpul ei de abia se cunoaşte acum un singur act cu data de 28 august 7180 (1672). În această zi, „Dionisie, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop şi mitropolit al Țării Româneşti" dă o carte de blestem pentru alegerea hotarelor moşiei Bora din Buzău a Mănăstirii Radu Vodă. Alte ştiri despre această păstorire nu se ştiu acum.

În locul vlădicii Dionisie, Grigoraşcu Vodă mută „cu sila" pe Varlaam episcopul de Râmnic. Acesta era tot român, a fost egumen al Coziei.

Se pare că în toamna anului 1665 s-a retras de bună voie de la conducerea Mănăstirii Cozia şi tot atunci a plecat, cu propria sa cheltuială, spre pravoslavnica Rusie. Aici rămâne până prin anul 1668, vizitând şi cercetând centrele ei culturale şi bisericeşti. La întoarcere, a adus cu sine cărți, odoare sfinte şi un model de pomelnic[40].

Către sfârşitul anului 1670 a fost ales în locul episcopului Serafim al Râmnicului. După alegere este hirotonit arhiereu-episcop de vlădica Teodosie şi alți ierarhi aflați în Bucureşti.

În fruntea episcopiei oltene, rămâne însă numai vreme de doi ani. În timpul de criză bisericească din iunie 1672, Grigore Ghica vrea să-l facă mitropolit în locul lui Teodosie, însă el nu primeşte, socotind ceea ce se făcea atunci în biserica țării, un lucru fără de cale. În decembrie acelaşi an însă, murind mitropolitul Dionisie, la propunerea hotărâtă a voievodului, el primeşte strămutarea în acest scaun, socotind că îl ia în urma unei vacanțe fireşti.

S-a crezut că în timpul păstoriei sale s-a înființat Episcopia Strehaiei, fără temei însă, deoarece ea îşi are începutul în timpul de criza bisericească din țară, de la jumătatea anului 1672[41].

La conducerea Mitropoliei Ungrovlahiei rămâne până în aprilie 1679, în care timp este amintit în o mulțime de acte legate de instituția bisericească ce conducea şi de unele din ctitoriile sale.

Iubitor al cărții şi al culturii fiind, vlădica Varlaam a adunat în juru-i mai multe persoane cu înclinări cărturăreşti şi cu mână

[39] *Ibidem*, p. 781.
[40] *Ibidem*, p. 782.
[41] Pr. N. Şerbănescu, *Varlaam, Mitropolitul Țării Româneşti, părintele tipografiei bucureştene (1672-1679)*, în „B.O.R.", LXXVI (1958), 12, p. 1120.

iscusită întru împodobirea manuscriselor, a căror trudă o admirăm azi în cele câteva piese rămase din acel timp. Tot el este cel ce a înființat pentru prima dată tipografie în Bucureşti, în anul 1678, aşezând-o undeva în cuprinsul Mitropoliei. Varlaam însă n-a avut vreme să imprime aici decât o singură carte de predici, cu grijă aleasă: *Cheia Înțelesului*, de arhimandritul rus Ioanichie Galeatovschi, căci curând a fost scos din scaun.

În noiembrie 1678, tronul Țării Româneşti este dat lui Şerban Cantacuzino, care, la începutul lui 1679 intră în Bucureşti. Ca domn, el a căutat să dea satisfacție tuturor celor ce suferiseră sau încă mai sufereau pentru familia sa şi partidul ei.

Între aceştia era şi mitropolitul Teodosie, pe care noul domn îl cheamă de la Tismana, strânge — la 15 aprilie 1679 — sobor de judecată, cu trimişi de la patriarhia din Țarigrad, îi rejudecă pricina şi găsindu-l nevinovat, îi redă scaunul. Varlaam, fire cuminte şi aşezată, recunoaşte nevinovăția lui Teodosie, prietenul său din tinerețe, se supune hotărârii, depune cârja pe masă şi se retrage de la conducerea Mitropoliei pe care n-o râvnise. Aşa s-a încheiat păstoria sa, la data de 26 aprilie 1679, când Teodosie a fost trimis de domn cu mare alai la Mitropolie şi înscăunat.

În timpul domniei lui Şerban Cantacuzino ne vizitează țara o serie de ierarhi şi cărturari greci, care fac unele traduceri din greceşte în româneşte. Cărturarul grec Helladius scrie în *Status praesens ecclesiae graecae* că: «Patriarhii grecilor şi alți mitropoliți şi oameni învățați, care aveau o deosebită grijă de țara lor» au cerut lui Şerban Vodă sau fratelui acestuia, deci stolnicului Constantin Cantacuzino, spre a susține cultura greacă şi a tipări cărțile greceşti[42].

A doua păstorie a lui Teodosie cade în vreme de intensă activitate culturală, sprijinită mai ales de Brâncoveanu. Acum, în tipografia înființată de Varlaam, la Bucureşti şi în cele ce s-au deschis mai apoi la Buzău, Snagov şi Râmnic, au văzut lumina — mai mult cu munca altora, decât cu a lui Teodosie, căruia, de obicei, i se atribuie — aproape toate cărțile de slujbă în limbile greacă, slavonă şi română.[43]

---

[42] Magistrand Nicolae C. Turcu, *Biserica din Țara Românească în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino (1678-1688),* în „B.O.R.", LXXXIV (1966), 1-2, p. 783.
[43] *Ibidem*, p. 784.

Tot în vremea lui s-a imprimat pentru prima dată întreaga Biblie în româneşte, *Biblia de la 1688,* la tipărirea căreia au participat o serie de cărturari şi clerici greci, printre care şi ierarhul Ghermanos de Nissis, *Mărturisirea Ortodoxă* şi alte multe cărți de zidire sufletească şi de apărarea credinței.

Sub vlădica Teodosie, la 8 iunie 1668, printr-un hrisov al lui Radu Leon se oficializează mutarea Mitropoliei de la Târgovişte la Bucureşti, sorocindu-se drept reşedință pentru ea, ctitoria lui Constantin Şerban Basarab din dealul viilor, având hramul Sfinților împărați Constantin şi Elena.

În timpul lungii sale păstoriri, mitropolitul Teodosie a hirotonit 15 arhierei, între care a fost şi Atanasie Anghel, „tânărul şi nepilduitorul" mitropolit al Ardealului, care prin unirea Bisericii sale cu cea papală, din octombrie 1698, a pricinuit multă amărăciune sufletească bătrânului ierarh muntean.

După o păstorie de peste trei decenii, mitropolitul Teodosie a închis ochii pe veci în ziua de 27 ianuarie 1708, îngropându-se în curtea Mitropoliei din Bucureşti, dinspre fereastra altarului, unde şi azi străjuieşte un stâlp de piatră care mărturiseşte locul de veşnică odihnă al vrednicului mitropolit.

1. 2. 1. 2. Transilvania

După moartea lui Simion Ştefan, în scaunul mitropolitan vacant a fost ales protopopul văduv Simion Brancovici din Ineu (jud. Arad), călugărit sub numele de *Sava.* Noul mitropolit, care descindea dintr-o veche familie sârbească, a învățat carte în casa părintească, apoi la mănăstirea Comana, unde era retras unchiul său Longhin.

A fost preot-protopop timp de mai mulți ani, până în 1656, când soborul de preoți şi mireni ortodocşi, întrunit la Alba Iulia, l-a ales în scaunul de mitropolit al Ardealului. A trecut în Țara Românească, unde, după ce a fost călugărit sub numele de Sava, a fost hirotonit arhiereu în catedrala mitropolitană din Târgovişte.

La 28 decembrie 1656, a primit diploma de recunoaştere din partea principelui Gheorghe Rákoczy II (1648-1660), prin care i se acorda o jurisdicție foarte întinsă, aşa cum n-a avut nici unul dintre predecesorii lui: Transilvania propriu-zisă, Severinul, Zarandul, Bihorul şi Maramureşul, cu excepția Țării Făgăraşului şi a câtorva biserici. Nu era subordonat superintendentului calvin şi nici nu i s-

au impus cele 15 restricţii calvine, aşa cum se întâmplase cu Simion Ştefan, în 1643[44].

Păstoria lui Sava, deşi îndelungată, a fost tulburată de acţiunea prozelitistă calvină care se ducea printre ortodocşi, patronată de însuşi principii Transilvaniei, dar şi de războaiele şi schimbările politice care au avut loc atunci. După moartea lui Gheorghe Rákoczy I (1648), văduva sa, Susana Lorántffy, a făcut noi încercări pentru atragerea românilor (mai ales a celor din Făgăraş) la calvinism.

În acest scop, la 2 aprilie 1657, a numit nişte „vizitatori" (un fel de inspectori calvini), care să inspecteze de două ori pe an toate parohiile româneşti din Ţara Făgăraşului, să se intereseze de pregătirea preoţilor şi de modul în care îşi desfăşoară activitatea. Cheltuielile lor de deplasare şi întreţinere le suportau preoţii şi credincioşii români.

La 3 aprilie 1657, principesa Susana Lorántffy a semnat un nou decret, prin care se înfiinţa o şcoală calvină (reformată) românească în Făgăraş, alături de biserica şi şcoala reformată maghiară. Decretul respectiv era însoţit de o serie de dispoziţii referitoare la organizarea şcolii, elevi, inspectori, învăţători, mijlocele de întreţinere, etc.[45]

Prin înfiinţarea şcolii nu se urmărea altceva decât „calvinizarea" viitorilor preoţi şi învăţători din Ţara Făgăraşului şi – prin ei – a maselor largi de credincioşi. Cu toate scopurile de calvinizare şi maghiarizare urmărite de această şcoală, ea s-a numărat printre cele dintâi şcoli sistematice româneşti. A dăinuit până către anul 1700, formând mai multe generaţii de intelectuali români din mediul rural. Politica de calvinizare a fost continuată şi în anii următori.

Voind să-şi consolideze poziţia prin câştigarea preoţimii ortodoxe, Acaţiu Barcsai a dat, în 1659, o nouă diplomă de confirmare lui Sava, acordându-i jurisdicţie şi asupra Ţării Făgăraşului, pe lângă teritoriile menţionate în diploma lui Gheorghe Rákoczy II, şi scutea pe preoţii români de toate obligaţiile fiscale pe care le aveau faţă de vistieria ţării. În pofida acestor privilegii acordate de Acaţiu Barcsai, mitropolitul înclina, totuşi, spre politica antiotomană a lui Gheorghe Rákoczy.

[44] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op.cit.*,p. 69.
[45] *Ibidem*.

Aşa se explică faptul că în iulie 1659, după ce Barcsai a ocupat Alba Iulia, Sava nu mai era în scaunul mitropolitan, locul său fiind luat de Ghenadie III, care se intitula „arhiepiscop de Bălgrad, Maramureş şi a toată Ţara Ardealului". Noul mitropolit era obligat să respecte o serie de condiţii, similare celor impuse lui Simion Ştefan în 1643.

Totodată se arătau şi motivele care au dus la înlăturarea lui Sava din scaun: neîndeplinirea condiţiilor impuse şi amestecul în problemele publice ale ţării. Dar, cu toate că era înlăturat, Sava a continuat să se menţină în drepturile sale şi să locuiască în Alba Iulia. Înseamnă că acum fiecare principe îşi avea mitropolitul său: Rákoczy pe Sava, iar Barcsai – retras la Sibiu – pe Ghenadie. Se pare că acesta a şi murit la Sibiu, în vara anului 1660[46].

Alegerea lui Mihail Apafi ca principe al Transilvaniei, la 14 septembrie 1661, a însemnat pentru mitropolitul Sava o nouă luptă pentru menţinerea în scaun. Se cunoaşte o scrisoare a protopopilor români, cu data de 12 martie 1662, prin care rugau pe noul principe să-l menţină pe Sava în scaunul mitropolitan.

Notăm că trei pomelnice cunoscute ale Mitropoliei Transilvaniei consemnează şi pe un vlădică *Daniil*. Istoricii l-au identificat cu călugărul Daniil Andrean, traducătorul *Pravilei Mari* de la Târgovişte din 1652. Probabil Apafi a încercat să-l numească mitropolit al întregii Transilvanii. Dar la 20 aprilie 1662, Daniil era numit de Mihail Apafi, ca „episcop" peste bisericile româneşti din Ţara Făgăraşului. Nu ştim unde a fost hirotonit şi cât a durat păstoria lui aici. Mai târziu a ajuns episcop la Strehaia (1672-1679), iar spre sfârşitul vieţii s-a retras la schitul Babele din părţile Vrancei, unde a murit în 1688[47].

Abia la 23 aprilie 1662, Sava primea din partea lui Apafi diploma de confirmare în scaunul mitropolitan. De data aceasta, Ţara Făgăraşului era scoasă de sub jurisdicţia sa, întrucât cu trei zile mai înainte o încredinţase lui Daniil.

Din 1662 până în 1680, Sava Brancovici a păstorit fără întrerupere. La 1 septembrie 1663, Mihail Apafi a întărit decretul dat de Barcsai la 15 martie 1659, privind scutirea preoţilor români de dări. O altă grijă a lui Sava Brancovici a fost aceea a refacerii catedralei sale mitropolitane, care era distrusă în urma expediţiilor turceşti în Alba Iulia.

[46] *Ibidem*, p. 71.
[47] *Ibidem*.

Dar nu peste mult timp, vlădica Sava a ajuns la divergenţe cu principele şi cu ceilalţi cârmuitori calvini ai Transilvaniei. Astfel, în 1667, principele a încredinţat pe cei patru „epitropi" ai averii Mitropoliei să ceară socoteală mitropolitului de toate veniturile încasate de la începutul păstoriri sale, să ia măsuri pentru deschiderea unei şcoli şi pentru reînfiinţarea tipografiei. Cerea, de asemenea, să fie ascultaţi preoţii români care au suferit vreo nedreptate din partea mitropolitului.

Pleacă în Rusia, iar la întoarcere începe pentru mitropolit o perioadă de asupriri din partea lui Mihail Apafi şi a celorlalţi cârmuitori calvini, care şi-au dat seama că prin această călătorie i-a sporit încrederea în Ortodoxie şi hotărârea de a rămâne statornic în credinţa strămoşească şi în toate rânduielile ei[48].

Cea mai grea îndatorire era aceea a subordonării mitropolitului faţă de superintendentul calvin „atât în hirotonirea preoţilor şi a protopopilor, precum şi în destituirea celor nevrednici sau reprimirea celor ce făgăduiesc îndreptarea vieţii … în convocarea şi conducerea sinodului general românesc". De asemenea, i se cerea să înfiinţeze şcoli româneşti, să reînfiinţeze tipografia, în care să publice cărţi noi, să se oficieze slujbele numai în româneşte. Cu toate că aceste măsuri păreau favorabile Bisericii Ortodoxe, totuşi, prin ele nu se urmărea decât calvinizarea ei treptată. Dându-şi seama că prin reînfiinţarea tipografiei nu se urmărea altceva decât tipărirea de cărţi calvine, vlădica Sava a ţinut tiparniţa ascunsă ani de zile.

La 14 iunie 1674, Mihail Apafi dispunea ca mitropolitul ortodox, protopopii, preoţii şi toate bisericile româneşti să fie puse sub controlul noului superintendent calvin Tiszabéczi Gáspár. Acesta urma „să aibă de grijă de toate bisericile româneşti şi să le cârmuiască după conştiinţa sufletului său". Mitropolitul era obligat să-i dea ascultare în toate. Era evident că principele urmărea însăşi desfiinţarea Bisericii româneşti. Dar cu abilitatea sa cunoscută, mitropolitul Sava a ştiut să treacă şi peste aceste noi umilinţe pe care i le pregătea Apafi[49].

În anul 1675, vlădica a convocat o adunare sau „sinod" la Alba Iulia, la care au fost chemaţi „titorii", juraţii scaunului mitropolitan (un fel de „epitropi", respectiv consilieri) şi protopopii eparhiei. Soborul a adoptat o serie de hotărâri privitoare la întărirea vieţii moral-religioase a preoţilor şi credincioşilor români

[48] *Ibidem*, p. 72.
[49] *Ibidem*, p. 73.

din Transilvania: 1. Românizarea slujbelor şi săvârşirea lor în toate duminicile şi sărbătorile, ca şi miercurea şi vinerea, iar în timpul posturilor zilnic; 2. Disciplinarea preoților, cu vizite canonice făcute de mitropolit şi cu un control mai sever din partea protopopilor; 3. înlăturarea superstițiilor, mai ales a celor legate de cultul morților; 4. Catehizarea credincioşilor maturi, dar mai ales a copiilor, de către preoți, în biserică; îndatorirea, pentru credincioşi, de a participa la slujbe, de a se spovedi şi împărtăşi de patru ori pe an şi altele.

Sava este cel dintâi ierarh despre care se ştie că a dat dispoziții în scris cu privire la oficierea slujbelor în româneşte, la „predicarea" cuvântului lui Dumnezeu şi la instruirea copiilor în biserică. Nu era nici o hotărâre prin care s-ar fi urmărit calvinizarea clerului şi a credincioşilor. Mitropolitul era preocupat de ridicarea Bisericii sale la un nivel cultural şi moral cât mai înalt, ca şi de înlocuirea limbii slavone în cult cu cea română.

Deşi aparent legăturile dintre mitropolit şi Apafi erau cordiale, în realitate deveneau tot mai încordate. Situația s-a agravat după ce a ajuns superintendent Tofoi Mihály, fostul predicator de la Curtea lui Apafi, un calvin convins, om cult, cu studii în Anglia şi Germania. Acesta l-a acuzat că a dus o viață imorală şi că a neglijat mănăstirea din Alba Iulia şi tipografia. Pe baza acestor acuze nedrepte, Sava Brancovici a fost înlăturat „din dregătoria episcopească şi din cea preoțească, pe temeiul canoanelor 80 şi 81 ale Bisericii calvine din Ardeal şi canonul 75 al legii româneşti"[50].

După judecată, vlădica Sava a fost închis. Bătrân şi bolnav, el n-a mai trăit mult timp, ci a trecut la cele veşnice, probabil în aprilie 1683, căci la 1 mai 1683, fratele său Gheorghe dăruia bisericii din Veştem (jud. Sibiu) o Evanghelie, pe care lăsa o însemnare, cu rugămintea ca preoții acelei biserici să pomenească la liturghie şi pe „răposatul Sava Brancovici, mitropolitul Ardealului …".

Mitropolitul Sava a păstorit aproape un sfert de veac în împrejurări din cele mai dificile. Personalitatea lui o conturează atât luptele necontenite pe care a trebuit să le poarte cu duşmanii credinței ortodoxe, cât şi suferințele pe care le-a îndurat la sfârşitul vieții şi pe care le-a suportat cu demnitate şi cu resemnare creştină.

Înainte de 24 iunie 1680, soborul mare al tuturor protopopilor a ales un nou mitropolit, în persoana lui Iosif Budai din

[50] *Ibidem*, p. 75.

satul Pişchinți (jud. Hunedoara). Se pare că era călugărit în Moldova. A fost hirotonit arhiereu la Bucureşti, de către mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei, asistat de doi ierarhi greci.

Confirmarea lui de către principe s-a făcut abia la 28 decembrie 1680, când i s-au impus 19 îndatoriri sau restricții (cele 15 impuse lui Simion Ştefan în 1643), la care se adăugau şi cele 4 impuse lui Sava Brancovici în 1669). Din scurta lui activitate ca mitropolit, se ştie doar că a făcut unele vizite canonice în părțile Bistriței la începutul anului 1681. A murit la începutul anului 1682.

În dorința de a opri acțiunea prozelitistă calvină, Şerban Cantacuzino a căutat să impună pe scaunul de mitropolit al Transilvaniei un ierarh care să nu accepte nici o abatere de la adevărurile de credință ortodoxă. De aceea, a recomandat lui Apafi pe ieromonahul grec Ioasaf de Lacedemonia, trecând deci peste obiceiul alegerii mitropolitului de către soborul protopopilor ardeleni. Fiind numit de Apafi, a fost hirotonit arhiereu la Bucureşti de către mitropolitul Teodosie, la 2 aprilie 1682[51].

Numirea lui Ioasaf direct de către principe, fără consultarea soborului mare, a produs nemulțumiri în rândul preoților şi protopopilor transilvăneni. La nemulțumirea lor se adăuga şi cea a superintendentului calvin Tóföi Mihály, întrucât Ioasaf respingea orice încercare de calvinizare a Bisericii care-i fusese încredințată spre cârmuire. Chiar în timpul şederii lui Ioasaf la Bucureşti, în vederea hirotonirii, câțiva protopopi români filocalvini, în frunte cu Ioan Zoba din Vinț, s-au prezentat la Apafi, protestând împotriva numirii lui Ioasaf.

După ce a fost înscăunat la Alba Iulia, Ioasaf a început să facă rânduială în Biserică, destituind nouă protopopi, unii acuzați de felurite abateri, alții prieteni ai calvinilor. Din această cauză, mişcarea pornită împotriva lui s-a accentuat.

În urma stăruințelor depuse pentru înlăturarea lui Ioasaf, s-a convocat un „sobor de judecată" la Alba Iulia. Mitropolitului i s-au imputat că este grec şi nu cunoaşte suficient limba română, că a ajuns mitropolit împotriva obiceiului Bisericii Ortodoxe din Transilvania, prin simonie, că nesocoteşte învățătura calvină şi că a înlăturat mai mulți protopopi din slujbă. Este depus din scaun[52], dar şi-a continuat activitatea, căci majoritatea preoților români erau de partea lui. În primăvara anului 1683 s-a întrunit un sobor la

[51] Magistrand Nicolae C. Turcu, *op.cit.*, p. 109.
[52] *Ibidem*, p. 110.

Sighişoara, la care au participat 223 de preoţi şi câţiva protopopi, când s-a pus din nou problema lui Ioasaf; majoritatea preoţilor doreau să-l aibă mitropolit. În cursul acestor frământări, vlădica a trecut la cele veşnice spre sfârşitul anului 1683[53].

În locul său, soborul protopopilor a ales un nou mitropolit al românilor transilvăneni, şi anume pe preotul Sava din satul Veştem (jud. Sibiu). Ca şi predecesorii săi, a fost hirotonit la Bucureşti, de mitropolitul Teodosie, primind mai multe cărţi de slujbă din partea lui Şerban Cantacuzino, pe care el le-a dăruit unor biserici ardelene. Păstoria lui a fost destul de scurtă, căci a murit în vara anului 1685.

După moartea lui Sava III, Şerban Cantacuzino a recomandat lui Mihail Apafi ca mitropolit pe un preot cu numele Ieremia, „om vrednic şi învăţat" şi desigur, bun ortodox. Dorinţa domnului muntean n-a fost îndeplinită, căci soborul protopopilor a ales ca întâistătător al Bisericii transilvane pe preotul văduv Vasile, numit în călugărie Varlaam. A fost hirotonit la Bucureşti, probabil în decembrie 1685.

Având o păstorire mai îndelungată decât cei trei predecesori, Varlaam a reuşit să se impună prin câteva fapte de seamă.

Chiar de la începutul păstoririi sale, Varlaam s-a arătat preocupat de starea materială a preoţimii sale, rânduind ca fiecare preot să primească anumite ofrande în natură sau în bani de la credincioşii săi.

A sprijinit şi tipărirea unor cărţi în limba română, osteneala editării lor revenind protopopului Ioan Zoba din Vinţ. Dar din aceste cărţi nu lipseau unele eresuri calvine[54], dat fiind că protopopul însărcinat cu această muncă era filocalvin.

Cu mitropolitul Varlaam se încheie şirul celor patru mitropoliţi aleşi şi hirotoniţi în cursul domniei lui Şerban Cantacuzino, care a purtat o grijă deosebită Bisericii Ortodoxe din Transilvania.

Noul întâistătător al Bisericii transilvane era preotul văduv Toma, fiu de preot din Teiuş, călugărit sub numele de Teofil. După alegerea sa de către soborul mare, a trecut munţii în Ţara Românească, fiind hirotonit la 18 septembrie 1692, în catedrala mitropolitană din Bucureşti, de către vlădica Teodosie. A primit diploma de recunoaştere din partea noului guvernator al

[53] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 77.
[54] Magistrand Nicolae C. Turcu, *op. cit.,* p. 110.

Transilvaniei, Gheorghe Bánfi, cu obligația respectării celor 19 restricții impuse şi lui Varlaam.

S-a susținut în vechea istoriografie bisericească – mai ales unită – că sub Teofil, în 1697, s-ar fi încheiat o unire a Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Biserica Romei, cu toate formele legale. Cercetările mai noi au dovedit că această pretinsă „unire" a fost ticluită de iezuiți, cu ajutorul unor falsuri. Cert este că, spre sfârşitul vieții, Teofil a fost asaltat de iezuiți să accepte unirea cu Biserica Romei. Moartea lui, survenită prin iulie-septembrie 1697, l-a scăpat de uneltirile iezuiților, fiindu-i dat urmaşului său Atanasie Anghel să pornească pe drumul greşit al dezbinării Bisericii pe care o păstorea[55].

1. 2. 1. 3. Moldova

Viața religioasă a Moldovei a fost patronată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea de personalitatea Mitropolitului Dosoftei care face, însă, subiectul acestei lucrări. Ne vom ocupa aşadar de episcopiile din cuprinsul Mitropoliei Moldovei.

Dintre cârmuitorii Episcopiilor de Roman, Rădăuți şi Huşi în această perioadă s-au remarcat foarte puțini. Vremurile grele prin care trecea țara, ca şi instabilitatea lor în scaun, i-au făcut să se limiteze la probleme de ordin economic.

Aşadar, se constată numeroase schimbări la conducerea eparhiei Romanului, cauzate fie de retragerea vlădicilor din scaun fie de înlăturarea lor de către domnii țării. Între ei s-a impus, ca om de carte şi cu viață aleasă, viitorul mitropolit Dosoftei.

Aceeaşi instabilitate se constată şi în cazul episcopilor de la Rădăuți. Cei mai mulți păstoreau abia câțiva ani, fiind apoi transferați în scaunul de la Roman. Unii s-au retras din scaun spre sfârşitul vieții, alții au fost înlăturați de domnii țării. O păstorire mai îndelungată a avut episcopul Serafim de la Huşi. El a ocupat scaunul de la Rădăuți în două rânduri, retrăgându-se definitiv prin 1685.

Tot aşa, episcopii de la Huşi au fost schimbați mereu de către domnii țării ori au fost promovați în celelalte scaune vlădiceşti. Între ei s-au remarcat Dosoftei şi Mitrofan, oameni de aleasă cultură, dar care au păstorit aici prea puțin[56]. De remarcat este că la Huşi, între 1672 şi 1683, a păstorit Calistru Vartic. Acesta, silit să se retragă în

[55] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op. cit*, p. 78.
[56] *Ibidem*.

anul 1683, pentru a face loc lui Mitrofan de la Bisericani, a trăit în Iaşi, la biserica Tălpărari, unde era metocul Episcopiei Huşilor.

Calistru Vartic, ridicat la rangul de episcop al Huşilor în 1676, în timpul mitropolitului Dosoftei – care mărturisea Patriarhului Ioachim al Moscovei că „la noi a pieri învățătura de carte şi puțini sunt cei ce înțeleg limba cărții", trebuie să fi avut o pregătire cărturărească deosebită care să justifice ridicarea sa.

Ca episcop al Huşilor, Calistru Vartic este întâlnit, alături de ceilalți ierarhi moldoveni, semnând scrisori de interes bisericesc, social, cultural.

Calistru Vartic se retrăsese din scaun, îndemnat de mitropolitul Dosoftei şi apare în calitate de epitrop şi locțiitor de mitropolit de la 15 octombrie 1686 până în anul 1689, când a fost ales un nou mitropolit în locul mitropolitului Dosoftei.

După plecarea lui Mitrofan de la Huşi în Muntenia, tot el a ținut, concomitent, şi loc de episcop, împlinind şi acolo toate nevoile bisericeşti şi gospodăreşti, până la alegerea ca episcop de Huşi a lui Varlaam Miclescu de la Mănăstirea Secu.

Este amintit în numeroase acte ca locțiitor de mitropolit, şi nu mitropolit, el neîndeplinind această funcție fiindcă se aştepta întoarcerea mitropolitului Dosoftei din Polonia.

Desemnarea lui ca epitrop al averii Mitropoliei şi locțiitor de mitropolit în absența mitropolitului Dosoftei, între anii 1686-1689, înaintea celorlalți ierarhi moldoveni din timpul acela, a fost făcută pentru a întări asigurările date mitropolitului că este aşteptat să se întoarcă în scaun, mai ales că fostul episcop de Huşi se bucura de multă apreciere din partea acestuia. Se credea că mitropolitul nu vrea să se mai întoarcă şi nu că este silit de autorități să stea în Polonia[57].

[57] Ierom. Dionisie Udişteanu, *Calistru Vartic, epitrop şi locțiitor de mitropolit în timpul refugiului al doilea al mitropolitului Dosoftei al Moldovei*, în „B.O.R.", LXXXVII (1969), 3-4, p. 423-425.

1. 2. 2. Situaţia religioasă în Rusia şi Polonia

1. 2. 2. 1. Influenţe externe asupra Ortodoxiei. Încercări de uniaţie

O dată cu creşterea rolului statului moscovit din punct de vedere politic şi răspândindu-se concepţia că Moscova este „a treia Romă" s-a exprimat tot mai pregnant dorinţa de a se institui un Patriarh. Acest lucru s-a produs în 1593 la Sinodul de la Constantinopol[58].

Importanţa Bisericii în viaţa creştinilor a crescut datorită „tulburărilor" din interiorul statului, în timpul cărora Biserica s-a aflat ca sprijin serios locuitorilor.

Polonii profitară de frământările interne din Rusia şi au sprijinit în tronul moscovit pe Dimitrie, care se dăduse drept fiu al lui Ivan cel Groaznic (1533-1584) şi care trecuse la catolicism. Prin aceasta se deschide calea influenţelor catolice în Biserica Ortodoxă Rusă.

Patriarhul Iov a fost înlocuit cu Ignatie, care însă este refuzat de credincioşi. Stăpânirea lui Dimitrie a fost scurtă şi pe tronul Moscovei urcă de acum ţari care sprijină Ortodoxia mai ales prin alegerea şi numirea ca patriarhi a unor clerici învăţaţi şi straşnici apărători ai dreptei credinţe. Totuşi, idei catolice pătrunseseră în cult şi în doctrină, mai ales prin intermediul cărţilor, şi lupta pentru îndreptarea acestor greşeli trebuia să fie statornică[59].

Patriarhul Filaret, la întoarcerea din exil, a dispus în sinodul de la Moscova (1620), rebotezarea catolicilor, combaterea purgatoriului şi a doctrinei despre „Filioque", a calendarului gregorian şi a altor practici răspândite de iezuiţi în acele timpuri printre ortodocşi (facerea semnului sfintei cruci cu două degete în loc de trei, cântarea de două ori în loc de trei a cuvântului Aliluia în post). A fost condamnată şi Evanghelia Învăţătoare tipărită în Ucraina după unele modele apusene şi catehismul lui Laurenţiu[60].

Îndreptarea acestor greşeli a fost realizată, chiar cu măsuri dure şi cu consecinţa unei schisme în Biserica Rusă, de către Patriarhul Nicon. Acesta a constatat că şi cărţile îndreptate de Patriarhul Filaret mai aveau unele neajunsuri. Luând ca model

[58] Pr. Prof. Ioan Rămureanu, Pr. Prof. Milan Şesan, Pr. Prof. Teodor Bodogae, *Istoria Bisericească Universală*, vol. II, Editura I.B.M.B.O.R, Bucureşti, 1993, p. 284.
[59] *Ibidem*, p. 285.
[60] *Ibidem*.

manuscrise greceşti, el corectează cărţile dând naştere însă unui conflict între Biserica Rusă şi susţinătorii vechilor rânduieli, conflict care a degenerat într-o ruptură definitivă între Biserica oficială şi staroveri (vechi credincioşi) [61].

Nici Mitropolia de la Kiev nu a avut parte de linişte. Făcând parte din statul Polon, avea în grijă pe ortodocşii din Lituania, Ucraina şi Haliciu, fiind supusă multor persecuţii îndeosebi în urma activităţii misionarilor iezuiţi după anul 1564, când religia ortodoxă ajunsese abia tolerată în urma legiuirilor catolice. Ortodoxia era considerată credinţa vulgului, cultul fiind desfăşurat în locaţii improprii, nicidecum în biserici zidite.

În această situaţie, trei factori au susţinut credinţa ortodoxă: frăţiile mireneşti cu drepturi stavropighiale din unele oraşe ca Liov, Villna, Ostrov; voievozii şi boierii ortodocşi din Moldova şi Polonia, şi cazacii ortodocşi.

Cu toate acestea au fost uniţi cu forţa o parte din ucrainieni şi bieloruşi prin sinodul de la Brest-Litovsk (1595-1596). În urma lui ortodocşii au pierdut şase episcopii din nouă, numeroase biserici, şcoli şi patrimonii bisericeşti.

Situaţia Bisericii Ortodoxe din Kiev s-a ameliorat când la cârma ei a venit Petru Movilă, care a obţinut recunoaşterea Bisericii Ortodoxe în Polonia şi recâştigarea unor episcopii, a înfiinţat Academia de la Kiev (1631), cu o tipografie, în care s-au tipărit cărţi ortodoxe[62].

Domnia lui Ioan Cazimir (1648-1668) a adus importante schimbări atât pentru ortodocşi cât şi pentru uniaţi. În timpul revoltei lui Bogdan Hmelnickţki a fost încheiat tratatul de la Zboriv (1641) între cazaci şi alianţa polonă potrivit căreia unirea de la Brest trebuia anulată în Regatul Poloniei şi în Marele Ducat al Lituaniei, iar Mitropolitul ortodox trebuia să primească un loc în Senat.

Acest lucru nu s-a întâmplat însă până în 1657 când, după moartea hatmanului Bogdan Hmelnickţki, noul conducător al cazacilor, Ivan Vyhovsky a decis să se supună din nou Regatului Poloniei şi să denunţe Tratatul de la Perislav (care prevedea ca teritoriile ucainiene din stânga Niprului să intre sub jurisdicţia Rusiei). Urmarea acestei decizii a fost încheierea Tratatului de la Hadziach prin care era fondat marele Principat al Ruteniei, a treia

[61] Pr. Lect. Claudiu Cotan, *Istoria Bisericească Universală (curs universitar),* Universitatea „Ovidius", Constanţa, 2005, p. 68.
[62] Pr. Prof. Ioan Rămureanu, Pr. Prof. Milan Şesan, Pr. Prof. Teodor Bodogae, *op.cit*., p. 286.

formaţiune a alianţei poloneze, alături de Marele Ducat al Lituaniei şi teritoriile Coroanei Poloneze. Acordul anula unirea de la Brest pe teritoriul Principatului Ruteniei şi toate proprietăţile deţinute de uniaţi erau retrocedate Bisericii Ortodoxe. De asemenea, episcopilor ortodocşi le-au fost acordate locurile în Senat. Dar această hotărâre nu a fost acceptată de papalitate şi nici de uniaţi. Aceştia au reuşit să elimine din versiunea ratificată a Tratatului (1659) articolele care anulau unirea de la Brest[63].

În septembrie a devenit hatman al cazacilor Gheorghe Hmelnickţki, care a reluat pentru puţin timp alianţa cu Rusia,apoi a încheiat o alianţă cu regele Poloniei. Acordul de la Tsnovsk nu conţinea prevederi de natură religioasă, dar consecinţa lui a fost, ca urmare a împărţirii Ucrainei, împărţirea jurisdicţiilor bisericeşti. Aceste schimbări au generat unele probleme la alegerea mitropoliţilor de Kiev.

În 1650, trei sferturi dintre bisericile de rit răsăritean erau încă ortodoxe. Ortodoxia domina în regiunile din nord-estul Mitropoliei (Liov, Lutsk, Peremysl, Pinsk, Chenicov, Smolensk şi Mistsllav). Uniaţii erau majoritari în părţile lituaniene ale Mitropoliei (Kholm şi Volodynyr-Brest) [64].

Însă ultimii ani ai domniei lui Ioan Cazimir au marcat creşterea influenţei uniaţiei în regiunile unde ortodoxia fusese dominantă. Aceasta a fost determinată de disputele din cadrul Bisericii Ortodoxe, de creşterea respectului faţă de uniaţie în urma canonizării lui Iosafat Kunţevici, creşterea influenţei papale la curtea poloneză şi denumirea episcopilor ortodocşi care se convertiseră în secret la catolicism, ca şi de convertirea majorităţii nobilimii ortodoxe şi scăderea influenţei cazacilor ca urmare a scindărilor.

Abdicarea regelui a avut drept rezultat amplificarea contrareformei şi a uniaţiei. Eforturile de unire începute de Ioan Cazimir sunt continuate de Ioan III Sobieski.

Totodată s-au schimbat şi metodele prin care se încerca răspândirea uniaţiei. Mai întâi s-a interzis ortodocşilor de a avea legături cu Patriarhul de la Ţarigrad; frăţiile ortodoxe au fost subordonate direct episcopiilor; nu s-a mai permis organizarea sinoadelor comune între uniaţi şi ortodocşi, despre care se crezuse că duc la generalizarea uniaţiei[65].

---

[63] Antoni Mironowicz, *The Orthodox Church in Poland*, Supraśl, 2005, p. 34.
[64] *Ibidem*, p. 35.
[65] *Ibidem*, p. 36.

În 1677 episcopul Liovului, Iosif Shumlansky a acceptat în secret uniația. Doi ani mai târziu el a primit de la Ioan III Sobieski administrarea Mitropoliei. În sesiunea parlamentară din 1681 Iosif Shumlansky şi Inochentie Vymytsky, au rostit în mod oficial crezul romano-catolic în capela regelui din Varşovia. Astfel, ortodocşii au rămas cu un singur episcop, Ghedeon, episcop de Lutsk. Acceptarea oficială a uniației de către cei doi episcopi a atras promulgarea constituției din 1676 în care creştinilor ortodocşi le erau interzise contactele cu Patriarhia de Constantinopol. Din 1699, demnitățile oficiale orăşeneşti puteau fi ocupate numai de catolici şi uniați, iar episcopiile urmau să fie preluate de cripto-uniați. Iosif Shumlansky a acceptat jurisdicția papei în 1700, iar frăția de la Liov a primit cârmuirea episcopului uniat în 1702. Drept urmare, la sfârşitul secolului al XVII-lea episcopii de Peremysl, Liov şi Lutsk (1702) s-au convertit la uniație, aducând cu ei şi majoritatea parohiilor din eparhiile lor. Ortodoxia a rămas doar cu scaunul episcopal din Bielorusia de la Mohilev[66].

[66] *Ibidem*, p. 38.

1. 3. Neînțelegerile din interiorul Ortodoxiei. Controversa euharistică.

Începutul „controversei euharistice" îl constituie „adevărata furtună stârnită de publicarea la Geneva în 1633, în limbile greacă şi latină, a *Mărturisirii de credință* purtând numele Patriarhului Ecumenic Chiril Lucaris". Învățăturile cuprinse în Catehismul lui sunt consemnate într-un sinod la Constantinopol în 1638[67], iar patriarhul este ucis cu concursul marelui vizir Bairam paşa care a mărturisit că ar fi complotat cu cazacii din Azov.[68]

În 1642 s-a convocat Sinodul de la Iaşi a cărui temă centrală a fost cercetarea şi corectarea, pe alocuri, a textului latin al „Expunerii Credinței" trimis de Mitropolitul Petru Movilă şi, îndeosebi, a punctelor asupra cărora se iviseră neînțelegeri încă de la Sinodul de la Kiev în 1640: locul sufletelor după moarte şi momentul prefacerii darurilor în euharistie[69].

Încă din prima redacție, în limba latină, supusă discuțiilor Sinodului ținut la Kiev în 1640, chestiunea epiclezei euharistice a fost ridicată de unul din participanți (Pancratie Gridicz) nemulțumit de poziția adoptată de Movilă. Neputându-se ajunge la un acord, s-a cerut să se recurgă la arbitrajul patriarhului ecumenic deoarece formularea articolului care privea prefacerea darurilor nu se încadra în tradiția ortodoxă[70].

În polemica viguroasă care se continua în apus între romano-catolici şi reformați cu privire la aceeaşi problemă a prefacerii darurilor, intervine Spătarul Nicolae Milescu, învățat de o excepțională cultură, mai ales teologică, care alcătuieşte în 1667 cunoscutul său *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali Splendens*, un text scurt, dar bine gândit, în care în chip necesar trebuia să ia poziție în chestiunea epiclezei euharistice.

El adoptă poziția şi terminologia romano-catolică în explicarea acestei chestiuni, dar nu pomeneşte nici un cuvânt despre epicleză, deşi aceasta se situase în centrul preocupărilor

---

[67] Prof. Alexandru Elian, *Mitropolitul Dosoftei şi literatura patristică*, în „B.O.R.", XCII (1974), 11-12, p. 1351.
[68] Pr. Prof. Milan Şesan, *Ortodoxia în fața Reformației şi a Uniației*, în „M.A.", VII (1962), 3-6, p. 275.
[69] Prof. Alexandru Elian, *Contribuția grecească la Mărturisirea ortodoxă*, în „Balcania", 1942, 12, p. 105.
[70] Prof. Alexandru Elian, *Mitropolitul Dosoftei şi literatura patristică*, în „B.O.R.", XCII (1974), 11-12, p. 1352.

teologilor bizantini şi neoelini, ori de câte ori s-au purtat discuţii asupra euharistiei.

Însă, oricare ar fi deosebirile pe care Petru Movilă sau Nicolae Milescu le-au putut enunţa în raport cu învăţătura Bisericii Ortodoxe nimeni nu i-a învinuit de eterodoxie. Dreapta credinţă a Mitropolitului Petru Movilă este de netăgăduit, iar erorile apărute în catehismul său pot fi puse pe baza contextului educaţional-cultural-religios în care s-a format şi a păstorit[71].

După pacea dintre ruşi şi poloni din 1686 situaţia ortodoxiei din regatul polon s-a înrăutăţit. Polonii se îndatorau, prin tratatul de la Grzymultowiski să păstreze patru episcopii ortodoxe care depindeau de Kiev. Dar Kievul, începând cu păstorirea lui Ghedeon Cetvertinski, înscăunat mitropolit de patriarhul Moscovei, în 1685, atârnă la rândul său de scaunul moscovit, ceea ce făcea să se întărească legăturile ortodocşilor polonezi cu Moscova. Situaţia a fost socotită critică în Polonia, unde amintitul tratat nu a fost ratificat decât abia în 1710. Până atunci însă, episcopiile ortodoxe fuseseră silite să treacă la uniaţie şi, la începutul secolului al XVIII-lea, un singur ierarh ortodox îşi mai păstra eparhia în regatul polon.

Oficial legăturile ortodocşilor din Polonia cu Mitropolitul Kievului erau îngăduite, dar – mai ales când, după 1686, lupta dintre uniţi şi pravoslavnici se înteţeşte – aceste legături sunt privite cu suspiciune[72].

Între timp, între Moscova şi o parte din ortodoxia kieveană se accentuează ceea ce s-a numit controversa euharistică. Moscova şi Kievul deopotrivă ortodoxe se dezvoltaseră însă sub raportul gândirii teologice pe linii oarecum diferite: Moscova păstra mai riguros tradiţia bizantină, pe când Rusia kieveană, care cunoscuse mult timp dominaţia politică a Poloniei fusese înrâurită de unele influenţe apusene.

Controversa privea numai momentul sfinţirii darurilor, iar unii teologi kieveni manifestau opinii asemănătoare cu cele romano-catolice (printre ei şi vestitul poligraf Simeon Poloţki) [73].

Polemica s-a înteţit considerabil o dată cu venirea la Moscova, din Constantinopol, a fraţilor Ioanichie şi Sofronie Lihudis. Scrieri polemice se succed de o parte şi de alta. Ucenicul lui Poloţki, Medvedev, publică o serie de lucrări combătute, atât de

[71] *Ibidem*, p. 1353.
[72] *Ibidem*, p. 1356.
[73] *Ibidem*, p. 1357 şi Nestor Vornicescu – Severineanul, *Dosoftei Mitropolitul Moldovei, apărător al epiclezei euharistice*, în „B.O.R.”, XCV (1977), 7-8, p. 735.

fraţii Lihudis, cât şi de Epifanie Slavimţki, vestit teolog al Moscovei. Intervine Patriarhul Ioachim, care îl condamnă pe Medvedev şi hotărăşte întrunirea sinodului de la Moscova din 1690. În acest sinod s-au condamnat o serie de tipărituri şi pe autorii lor, toţi aparţinând şcolii teologice de la Kiev[74].

Trebuie amintită şi intervenţia Patriarhului Dositei al Ierusalimului, care a contribuit şi ea la întetirea controversei. Acesta, care punea accent pe teologia Sfinţilor Părinţi şi a teologilor bizantini, a început să trimită lui Ioachim tipăriturile greceşti de la Cetăţuia cu rugămintea de a fi traduse. Dar până la sinod nu a reuşit să tipărească decât pe Simeon al Tesalonicului (1683), iar manuscrisele greceşti au ajuns în Rusia abia în 1692, cele mai multe rămânând netipărite.

El s-a pronunţat împotriva învăţământului în limba latină, care se răspândise într-o oarecare măsură în Rusia şi care, după părerea lui, era cauza influenţelor occidentale în teologia vremii. S-a ridicat cu vigoare împotriva fraţilor Lihudis, care vor dispărea de pe scena disputelor teologice moscovite după ce fuseseră învinuiţi de a sluji interesele regelui Poloniei[75].

[74] Prof. Alexandru Elian, *op.cit.*, p. 1358 şi Nestor Vornicescu – Severineanul, *op.cit.*, p. 736 .
[75] Prof. Alexandru Elian, *op.cit.,* p. 1358.

2. ORIGINEA ŞI VIAŢA SFÂNTULUI MITROPOLIT DOSOFTEI AL MOLDOVEI

„Din copilărie fiind râvnitor pentru dreapta credinţă şi luminându-se cu duhul inima ta cea curată, te-ai acoperit cu dreapta cinstire de Dumnezeu, iar la tinereţe fiind rânduit la treapta arhieriei, ai învăţat poporul dreptcredincios cinstirea Sfintei Treimi, pentru aceasta şi noi, cu îndrăzneală, îţi cântăm: Roagă pe Hristos Dumnezeu să dăruiască iertare de greşeli celor ce prăznuiesc sfântă pomenirea ta."

Sedealna a III-a, glasul al 8-lea

2. 1. Originea, anul şi locul naşterii Mitropolitului Dosoftei.

Sfântul Mitropolit Dosoftei, pe numele mirenesc, Dimitrie Barila, s-a născut în anul 1624, în Moldova. Originea, anul şi locul naşterii mitropolitului au fost obiectul unor păreri controversate.

În ceea ce priveşte anul naşterii, Nicolae Iorga afirmă cu siguranţă 1624 şi toţi biografii de mai târziu sunt de acord cu el. Ştefan Dinulescu spune însă că anul şi locul naşterii mitropolitului Dosoftei nu se cunosc cu siguranţă. „Unii zic că s-a născut în Moldova cam pe la 1625, alţii dau chiar pozitiv acest an ca anul naşterii sale, zicând că Dosoftei s-a născut la anul 1625. Cât despre locul naşterii sale, nici unul din cei ce a scris despre dânsul nu se îndoieşte că este în Moldova şi nici nu au vreun temei a se îndoi"[76].

Părerea sa este că s-ar fi născut într-o localitate din apropierea Mănăstirii Pobrata şi nu în Iaşi, cum presupuseră alţi cercetători, pentru că, argumentează el, de la Iaşi şi până la Mănăstirea Pobrota existau şi alte mănăstiri pe care Dosoftei putea să şi le aleagă.

Episcopul Arsenie de Pscov în lucrarea sa *Cercetări şi monografii pentru istoria bisericei moldovene* presupune că Dosoftei s-a născut în Moldova, probabil între anii 1627 şi 1630[77].

Contrazicând această părere, Ştefan Ciobanu acceptă anul stabilit de Nicolae Iorga, 1624. Aduce ca argument un fragment

[76] Ştefan Dinulescu, *Viaţa şi scrierile lui Dositeiu mitropolitul Moldovei*, în „Candela", IV (1885), 2, p. 71.
[77] Ştefan Ciobanu, *Dosoftei mitropolitul Moldovei şi activitatea lui literară*, Iaşi, 1918, p. 71.

din *Minee* în care Dosoftei relatează minunea petrecută cu el pe când vizita Lavra Pecerska, în 1684, „fiind om de 60 de ani” [78].

Tot el consideră că originea Mitropolitului Dosoftei ar fi slavă, din Rusia sudică. Ia drept dovadă autograful lui Dosoftei pe când era monah la Pobrota din care reiese că se ocupa cu studiul limbilor greacă, latină, românească şi polonă.

Pentru că nu se menţionează limba slavonă, el conchide că era „slav din ţinuturile de sud-vest ale Rusiei, vecine cu românii”. La aceasta se adaugă şi faptul că numele părinţilor săi, Leontar şi Misira, sunt neromâneşti, iar Barila „poate fi de la ucrainianul Borola-Barilovici, care până în prezent se întâlneşte printre ucrainieni, atât ca nume de familie, cât şi ca poreclă” [79].

Într-o scrisoare către patriarhul Ioachim, Dosoftei intervine pentru o rudă din Lemberg, Kiriac Papară, fapt pe care Ştefan Ciobanu îl consideră important pentru stabilirea originii lui ca slavă.

Pentru că devine episcop de Huşi la 34 de ani, Ciobanu e de părere că ascensiunea lui nu ar fi putut fi posibilă dacă acesta ar fi fost fiu de ţăran şi nu de origine mai nobilă[80].

În *Contribuţii privitoare la originea şi moartea mitropolitului Moldovei Dosofteiu*, Ştefan Ciobanu revine asupra consideraţiilor sale cu privire la originea mitropolitului Dosoftei concluzionând că acesta este originar din familia Papară, familie ortodoxă, care făcea parte din „colonia grecească din Liov şi au dezvoltat o activitate destul de mare în confraternitatea stavropighiană din acel oraş” [81]. În sprijinul acestei afirmaţii el aduce două pomelnice: 1. cel de la Biserica Sfântul Ioan Teologul în care, în 1728, Teodor Papară, paharnic din Novograd, pomeneşte alături de familia sa şi pe Mitropolitul Dosoftei; 2. acel pomelnic, citat de A. Petruşevici în lucrarea sa *Letopiseţele adunate galiţiano-ruse din 1600 până la 1700*, alcătuit de boierii Alexandru şi Teodor Papară la mănăstirea Iazeniţi şi în care apare trecut numele lui Dosoftei.

Multe din numele care apar în aceste pomelnice sunt confirmate de însemnările Teodosiei Papară, tipărite în 1853. Aceasta mărturiseşte că familia ei era din părţile Ianinei de unde au

[78] *Ibidem*, p. 72.
[79] *Ibidem*, p. 75.
[80] *Ibidem*, p. 76.
[81] Idem, *Contribuţiuni privitoare la originea şi moartea mitropolitului Moldovei Dosofteiu*, discurs rostit la Academia Română, la 8 mai 1919, Librăriile „Cartea Românească” şi Pavel Suru, Bucureşti, 1920, p. 10.

venit în Moldova. Nu se cunoaşte data la care s-a întâmplat acest lucru, dar în timpul lui Ştefan cel Mare sunt confirmate drepturile unui Mihail Papară şi ale soției lui asupra „moşiilor strămoşeşti" în Moldova. Tot în memoriile Teodosiei Papară se află şi Gheorghie Papară, care, încă din 1658 se afla între nobilimea poloneză şi că fratele lui, Teodor, fusese paharnic la Novograd[82].

Pentru că se menționează oraşul Ianina, aşezat în preajma regiunii locuite de români, precum şi frecvența cu care numele Papară, Papană apare la aromâni (papară=opărit, popărit), Ciobanu acceptă originea aromânească a mitropolitului. El consideră că Dosoftei avea ca frați pe Gheorghie, Teodor şi Alexandru Papară[83].

Având în vedere faptul că cele două pomelnice ale familiei Papară au fost întocmite târziu, în jurul anului 1730, este posibil ca ele să conțină numele a două sau chiar trei generații de membri ai acestei familii, ca toate pomelnicele. Dacă admitem că mama lui Dosoftei (născută pe la începutul secolului al XVII-lea) aparținea familiei Papară, atunci putem presupune că Gheorghie, poate şi Chiriac, erau frații ei, nu ai lui Dosoftei, căruia îi erau deci unchi, iar Alexandru şi Teodor puteau fi copii ai lui Gheorghie, menționat primul în pomelnic, deci veri lui Dosoftei, nu frați, cum i-a considerat Şt. Ciobanu. Căci dacă Chiriac Papară i-ar fi fost frate lui Dosoftei, în scrisoarea din 29 august 1683 adresată patriarhului Ioachim nu l-ar fi numit „această rudă a mea", ci „fratele meu". Dosoftei avea într-adevăr un frate numit Chiriac, care locuia însă la Suceava, nu la Liov[84].

Această scrisoare a fost publicată de Silviu Dragomir[85]. În ea, Dosoftei îl roagă pe patriarhul Ioachim al Moscovei să recomande țarilor Rusiei acordarea unui ajutor *rudei* lui, *Chiriac Papară* din Liov, sărăcit în urma persecuțiilor din partea episcopului unit Iosif Şumleanski:

„*Facem cunoscut Sfinției Tale, ca unui părinte al meu prea milostiv, despre această rudă a noastră cu numele Chiriac Papara, care petrece în cetatea Liovului. I s-a întâmplat să cadă în mare lipsă prin silințele uniației, fiind el «parafian» în acea sfântă biserică ortodoxă din Liov, fiindcă nu a putut răbda să tacă, când a fost aşezat în acea sfântă episcopie a Liovului*

[82] *Ibidem*, p. 11.
[83] *Ibidem*, p. 12.
[84] Prof. N. A. Ursu, Pr. Nicolae Dascălu, *op.cit.*, p. 22.
[85] Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII,* în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice", seria II, tom. XXXIV, p. 1196.

acest Şumleanski; de aceea a atras asupra lui multe necazuri prin faptele lui răutăcioase; chiar şi până astăzi supără mult şi face pacoste sfintelor biserici, siluindu-le la uniaţia pierzătoare de suflete, câteodată în ascuns, altădată pe faţă. Şi fiind această rudă a mea Chiriac sărăcit, a venit la noi, rugându-se să ne rugăm la Preasfinţia Voastră pentru el, să Te milostiveşti şi să faci cu el împreună rugare către sfinţii, prealuminaţii, de Dumnezeu încununaţii şi milostivii Ţari să-i lumineze cu milostenia Lor sfântă şi împărătească, să-i alineze necazul si să-i dezlege sărăcia. De aceea mă rog şi eu smeritul de Preasfinţia Ta, ca un rob şi fiu sufletesc: rogu-mă, părinte sfinte iubitorule de fii, căzând cu faţa mea fără îndrăzneală şi umilită la mila Sfinţiei Tale, să Te înduri spre el."

Ion Neculce spune în letopiseţul său că Dosoftei „era neam de mazîl". Această afirmaţie nu mai poate fi nesocotită în nici un fel astăzi. Ea îi apărea însă lui Nicolae Iorga în 1904, ca o probă îndoielnică. Marele istoric nu şi-a modificat nici mai târziu această părere despre mărturia cronicarului cu privire la originea mitropolitului: „Însemnarea «neam de mazîl» din Neculce nu dovedeşte că Dosoftei era român, ci numai că părintele său era la bir printre mazili".

Este însă mult mai uşor de admis că printre mazili, atât de apropiaţi de condiţia socială a unor ţărani liberi sau boiernaşi, figurau în primul rând, dacă nu în exclusivitate, mai ales români, şi nu neguţători, pe deasupra şi venetici, printre care istoria literară l-a aşezat cu prea multă uşurinţă şi pe tatăl lui Dosoftei[86].

Este adevărat că în unele copii ale cronicii lui Ion Neculce se face afirmaţia că Dosoftei era „fecior de neguţitor", dar acestea nu pot fi considerate ca probe. În lipsa originalului, care s-a pierdut, singurul text de încredere, pentru că a fost verificat completat şi îndreptat de mâna lui Ion Neculce, este manuscrisul 253 de la Biblioteca Academiei Române în care se specifică fără nici o altă precizare că Dosoftei era de neam mazil.

Aceasta este singura opinie autentică a lui Ion Neculce despre originea mitropolitului. Pentru a o formula, cronicarul nu avea nevoie să se informeze în catagrafiile epocii, pentru că deţinea, fără îndoială, despre Mitropolitul ţării, din timpul adolescenţei sale, informaţii mult mai numeroase şi sigure. Despre mazili, Neculce va scrie întotdeauna cuvinte bune şi de caldă

[86] H. Andriescu, „Studiu introductiv" la Dosoftei, *Opere I*, Ediţie critică de N.A. Ursu, Editura Minerva, 1974, p. VI.

compasiune pentru decăderea lor sub greutatea birurilor, în timpul domniei lui Duca Vodă sau Constantin Cantemir[87].

Această mărturie de epocă este întărită de unele documente recent puse în valoare. Părinții mitropolituui Dosoftei se numeau Leontar şi Misira, după cum va nota mitropolitul pe un exemplar din *Viața şi petrecerea svinților* pe care, fiind în surghiun la Strij, în 1687, Dosoftei îl dăruieşte mănăstirii Petrid din Transilvania. Textul acestui autograf este:

„*Sfintei mănăstiri a Adormirii preasfintei şi preabinecuvântatei Născătoare de Dumnezeu, preacuratei şi pururi Fecioarei Maria din Petrid am dăruit acestă sfântă carte, pentru ca sfinții părinți să mă pomenească pe mine şi pe părinții mei Leontie şi Maria, numită Misira.*

În anul 7195, iunie 8, în Strji, pe când mă aflam printre străini din pricina vremurilor nepaşnice.

Smeritul Dosoftei, mitropolit al Sucevei".

Documentul incontestabil al originii româneşti a mitropolitului Dosoftei şi al legăturilor lui cu Transilvania îl formează o însemnare posterioară acestei dedicații, făcută de cineva în limba română pe aceeaşi carte dăruită mănăstirii Petrid:

„*Această sfântă carte,/ anume Pro[log sau Vie]țele tuturor sfinților a smeritului Dosoftei,/ mitropolit de la Suceava, se dă întru numele rodului/ mieu Leontie şi Maria, anume Misira,/ şi ctitorii sfintei mănăstiri anume Toader Balica, Caldar[e] Ion, Glava Toder,/ Buzna Ion, leat 7195, iun. 8, în Striiu/ lăcuind în țara rusască, şi această carte [să nu fie] dat[ă] na alt loc; cine[o] va fura [ori o v]a vinde de la mănăstirea Petridului aproape de cetati[a] Turdei/ să fie proclet/ anathema, vl[ea] to de la naşterea lu Domnul/ şi Mântuitorul nostru Is.Hr. leat 1688*"

În această precizare, făcută la persoana I, deci în numele mitropolitului, se vorbeşte limpede de întregul rod al familiei, în care intrau şi ctitorii numiți, ale căror nume au numeroase atestări documentare în Moldova în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea[88].

După cum se poate vedea, în ambele texte citate Dosoftei numeşte pe mama sa Maria, anume Misira, dar numele Misira, care este aici un determinativ, nu era supranumele (porecla) ei, ci a patroanei sale aleasă la botez; deci nu Maria Fecioara, nici Maria Magdalena, ci Maria Egipteanca, prăznuită la 1 aprilie. Numele Misir, „Egipt", de proveniență arabă, era frecvent folosit atunci de

[87] *Ibidem*, p. VII.
[88] *Ibidem*, p. IX.

greci (de exemplu, în cronograful lui Dorotei al Monemvasiei, Veneția, 1631, şi în cel al lui Matei Kigalas, Veneția, l650); din greceşte a pătruns şi în limba română, unde se întâlneşte şi ca nume comun, misir „egiptean; cal egiptean; un sort de bumbac filat adus din Egipt; o țesătură din acest bumbac; o monedă egipteană" (*Dicționarul limbii romane* al Academiei). Într-o familie de vorbitori de limbă greacă, cum sunt şi familiile de aromâni din Grecia, deci şi familia Papară, din care provenea, probabil, mama lui Dosoftei, Maria Egipteanca putea fi deci numită şi Misira[89].

Şi în ceea ce priveşte numele de familie al mitropolitului au existat controverse. În *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice şi poporane a românilor*, discutând cuvântul Bâră, Bogdan Petriceicu Hasdeu face următoarea observație: „La macedoromâni Bârcă se întrebuințează ca nume bărbătesc (I. Caragiani). Din patronimicul Bărăşti mai multe sate poartă acest nume […] Prin –ilă, sufix favorit al numilor bărbăteşti personale, Bâră se amplifică în Bărilă. Numile cel mirenesc al nemuritorului mitropolit Dosoftei era Dimitrie Bărilă, iar numile de botez al părinților săi: «Leontar» şi «Misira» *(A[rhiva] I[storică a Românei],* I, 118), se vede că dânşii nu erau moldoveni de baştină, ci neşte macedoromâni stabiliți în Moldova, unde fiiul lor a ajuns apoi un adevărat luceafăr de credință şi de ştiință. Cu vocalism scăzut, Bară şi Bărilă devin Bere şi Berilă" [90].

Şi Dimitrie Găzdaru acceptă originea macedoromână a lui Dosoftei. El încearcă să identifice în lexicul operelor mitropolitului cuvinte care să-i confirme teoria. Afirmă că „familia Papară era de origine macedoromână", aducând unele dovezi în acest sens, presupune ca ştirile despre românii din sud pe care le dă Miron Costin le-a putut avea în urma unor conversații cu Dosoftei, şi conchide: „Dacă la toate aceste probe adăugăm prezența celor câteva elemente macedoromâne din limba lui, putem trage concluzia că Dosoftei era de origine macedoromână, că s-a stabilit relativ târziu în Moldova şi că aici a învățat dialectul dacoromân, în care şi-a scris, cu câteva reminiscențe din dialectul matern, operele sale" [91].

Nicolae Grigoraş aduce în atenția cercetătorilor informația foarte importantă privitoare la doi frați ai mitropolitului Dosoftei

[89] Prof. N. A. Ursu, Pr. Nicolae Dascălu, *op.cit.*, p. 27-28.
[90] *Ibidem*, p. 17.
[91] Dimitrie Găzdaru, *Contribuții privitoare la originea, limba şi influența mitropolitului Dosoftei,* în „Arhiva", XXXIV, 1927, p. 129-132.

menționați în Pomelnicele din catastihul breslei blănarilor din Suceava, reînnoit la 1 ianuarie 1673. În acest manuscris, în lista intitulată (slavoneşte) Aici s-a scris ulița Fruntea, sunt menționate numele: „Chiriac, brat [=frate] mitropolit Dosoftei, Vasilie, tij brat [= de asemenea frate]", fără să li se indice numele de familie şi ocupația. Probabil că erau negustori, eventual de blănuri[92]. Informația aceasta, alături de cea aflată în următoarea dedicație a lui Dosoftei de pe un exemplar al *Psaltirii de-nțăles*: „Am dăruit cumnatului Şerbului şi Fesii, surora mea, cu sănătate şi blagoslovenie, Dosoftei, mitropolit Suceavskiĭ", arată că el aparținea altei familii, din Moldova sau din Transilvania, nu celei a fraților Papară de la Liov, cum a crezut Şt. Ciobanu[93].

Numele neobişnuit *Fesa* al surorii lui Dosoftei, pe care Melchisedec l-a considerat o prescurtare de la „femeia sa", precum zicem mă-sa, în loc de mama-sa", explicație inadmisibilă chiar şi numai pentru faptul că Dosoftei nu-şi putea numi astfel sora într-o dedicație pe o carte oferită ei, apare împreună cu al soțului său *Şerbul* şi unele documente moldoveneşti, care au fost semnalate de istoricul Paul Păltănea din Galați. Citățm, spre exemplu, fragmentele respective în care apar numele soților Şerbul şi Fesa.

„*Adică eu Mitrofana, fata lui Gligorie ot Tomceşti, sora Gorii, scriu şi mărturisesc într-acest zapis al meu cum m-am sculat eu de buna voia me de-am vândut moşia me dentre Siret, den sat den Cringeni, ce eşti în ținutul Tecuciului, cari parti mi să vine treizeci şi doi de stânjâni şi jumătăți, o am vândut-o dxxmissdi jupanului Şărbului Brăilean şi jupânesii du-misali Fesii, şi cuconilor dumilor săli. Şi o am vândut drept…*".

„*Pururi eu Gligorii Giubău şi cu feciorii mei Ioniță şi Focşa, şi fie-me Mărie, den sat den Ocle, den ținutul Cohurluiului, scriu şi mărturisesc cu acest adevărat zapis al nostru ca să fii de mare credința la mâna a dumisale giupân Şerbului Brăileanul şi a giupânesii dumisale Fesii, şi a coconilor dumisale, cum ne-am sculat noi de bună voie noastră, cu ştirea răzaşilor noştri, şi am vândut dumisale o vie…*".

Paul Păltănea înclină să creadă că acest Şerbul şi fratele său Dia, negustori, aparțineau, ca şi Fesa, unor familii de macedoromâni[94].

---

[92] Nicolae Grigoraş, *Originea, formația şi preocupările istorice ale mitropolitului Dosoftei,* în „Revista de istorie", XXVII, 1974, 10, p. 1490.
[93] Prof. N. A. Ursu, Pr. Nicolae Dacălu, *op. cit.*, p. 27-28.
[94] *Ibidem*, p. 25.

Tot Silviu Dragomir publică şi petiția arhimandritului Pahomie, viitorul episcop al Romanului, din august-septembrie 1709, adresată țarului Petru cel Mare, în care, în relatarea următoare, afirmă că este nepotul mitropolitului Dosoftei[95]:

„*Mă închin înaintea Maiestății Voastre împărăteşti, nevrednicul arhimandrit din Țara Românească [= Moldova], din locaşul Preacuvioasei noastre maicii Parascheva, în care se află sfintele ei moaşte, care-i pustiită de regele Sobieski şi de români, ceea ce e cunoscut Maiestății Voastre împărăteşti, şi au luat moaştele Sfântului Ioan cel Nou din Suceava, şi pe mitropolitul nostru, unchiul meu drept, cu numele Dosoftei, l-au prins şi l-au pus în temniță, şi în acea patimă au şi murit*".

Petiția este semnată: „*Al Maiestății Voastre prealuminate, Monarhului nostru ortodox preamilostiv, pururi rugător de Dumnezeu şi prea plecat serv Pahomie Işpanovschi, nevrednicul arhimandrit de Roman*."

Despre Pahomie (în mirenie se numea Petru sau Pavel Pencu) preotul (apoi episcop), Irineu Crăciunaş spune că era „fiu de preot", născut „în preajma anului 1674 în satul Gledin din ținutul Bistriței transilvănene". Informația lui Pahomie, originar din Transilvania, că mitropolitul Dosoftei îi era *unchi drept* a rămas însă puțin cunoscută cercetătorilor[96].

Işpanovschi este nume specific ardelenesc, ca şi numele *Şerbul* al cumnatului lui Dosoftei, în care avem cuvântul de proveniență maghiară *işpan,* variantă a s.m. *şpan,* pe care *Dicționarul limbii romane* al Academiei îl înregistrează cu următoarele sensuri: „I.1.(în orânduirea feudală din Transilvania) Titlu dat nobilului care avea funcția corespunzătoare vicontelui sau contelui din Apus; nobil care avea acest titlu; stăpânitor al unui ținut; 2. (în organizarea administrativă mai veche a Transilvaniei) Şef administrativ (al unui ținut). 3. (învechit şi regional) Prefect, subprefect. II. 1. (învechit şi regional) Intendent, administrator". Este posibil ca mama lui Pahomie să fi fost *fiica* unei surori, eventual a Fesei, sau a unui frate al lui Dosoftei[97].

Faptul că o mătuşă a lui Dosoftei se numea *Stanca* este menționat într-un hrisov din 7 septembrie 1666, prin care domnitorul Alexandru Iliaş o scutea de orice dare fiscală.

[95] *Ibidem*, p. 19.
[96] *Ibidem*.
[97] *Ibidem*, p. 20.

2. 2. Studiile mitropolitului Dosoftei

Unde s-a format sufleteşte acest mare îndrumător al Bisericii moldoveneşti, în ce împrejurări a învăţat el atâtea limbi şi a ajuns la o cultură aşa de aleasă, sunt probleme care au preocupat pe biografii mitropolitului în aceeaşi măsură cu originea sa.

S-au emis diferite ipoteze: cei care au stabilit originea vădit moldovenească a mitropolitului au considerat că studiile şi le-ar fi început în ţară, pe la mănăstiri, sau chiar la colegiul lui Vasile Lupu, desăvârşindu-le însă în Polonia, conform modei vremii; alţii, care ignorând mărturiile documentare referitoare la existenţa unei bune părţi a familiei în Moldova, au localizat formarea intelectuală a acestuia exclusiv în Polonia.

Cartojan este unul dintre cercetătorii pentru care legăturile de rudenie strânsă ale lui Dosoftei cu familia Papară din Liov lasă deschisă ipoteza că Dosoftei îşi va fi petrecut copilăria în Polonia şi îşi va fi aşezat temelia studiilor sale – poate în şcoala Frăţiei ortodoxe, din Liov, pe care o găsim într-un rând, împreună cu întreaga comunitate, sub epitropia rudei sale Kiriac Papară. În această şcoală, reorganizată de Petru Movilă, se predau pe lângă limba slavă bisericească şi polona şi limbile clasice: greacă şi latină; iar dintre disciplinele profane: retorica şi poezia[98].

Găzdaru este de părere că locul copilăriei mitropolitului nu este Moldova, ci Polonia, căci, „încă de pe vremea când era simplu călugăr la Pobrota ştia, printre alte limbi, latina şi polona, limbi care nu se puteau învăţa în Moldova", că „avea cunoştinţi nebănuite pe atunci care nu se puteau căpăta în Moldova, ci la vreo şcoală înaltă din Polonia, poate la şcoala Bratscaia din Lemberg". La aceste argumente el adaugă şi „simpatiile statornice ale lui Dosoftei pentru poloni"[99].

Neculce, care era copil pe vremea când Dosoftei oficia serviciul divin în mitropolia Moldovei, cu acea prestanţa pe care i-o admirau chiar regele şi nobilimea polonă, ne-a lăsat despre el următorul portret:

„*Acest Dosoftei Mitropolitul nu era om prost de felul lui; era neam de mazil, prea învăţat; multe limbi ştia: elineşte, latineşte, slavoneşte şi altele. Adânc din cărţi grăia şi deplin călugăr şi*

[98] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1942, p. 116.
[99] Prof. N. A. Ursu, Pr. Nicolae Dascălu, *op.cit.*, p. 22.

blând ca un miel; în ţara noastră pre aceste vremi nu se afla om ca acela".

Din cercetarea mai atentă a operei lui Dosoftei se vede cât de îndreptățită este afirmația lui Neculce: «multe limbi ştia».

Într-adevăr, în afară de limba slavă veche în care oficia serviciul divin, el mai cunoştea bine limba greacă — poate că o deprinsese de copil în mediul familiei – după cum dovedesc utilizarea de izvoare greceşti în operele sale. De altă parte, reproducerea în Parimii (1683) a unor versuri latine despre Sibila Eritreea, traduse apoi în stihuri româneşti, precum şi numeroase citate latine din operele sale, transcrise – ca şi cele greceşti – în caractere chirilice, fiindcă nu avea literele respective, aduc o probă că el cunoştea şi limba latină. La cunoştința limbilor vechi – slavă, greacă şi latină – trebuie adăugată şi polona. Într-o notiță din „Psaltirea în versuri" ne spune textual: „aşa am cetit în Psaltirea cea leşască", iar, pe de altă parte, pe marginea unei cărți vechi, adaugă lămuriri în limba polonă. Cunoştințele lui în această limbă erau, se pare, destul de înaintate, fiindcă într-un rând — în Parimii — se încumetă chiar să traducă, în stihuri polone, versurile latine despre Sibila Eritreea, care a prezis naşterea Mântuitorului. E probabil, în sfârşit, ca, în exilul lui de la Strij, să fi învățat şi limba ucraineană[100].

Ştefan Dinulescu consideră că studiile şi le-a făcut în țară sau chiar la mănăstirea Pobrota, la „călugări dascăli" şi în Polonia, după moda vremii. Nu este întru totul de acord cu ideea că Dosoftei ar fi studiat la colegiul înființat de Vasile Lupu, argumentând că perioada cuprinsă între 1642 (anul înființării şcolii) şi 1649 (anul în care Dosoftei semnează ca ieromonah la Pobrota) era prea scurt ca acesta să fi învățat acolo[101].

Dimitrie Dan afirmă despre studiile mitropolitului că şi le-a făcut la mănăstirea Pobrota: „aici se instrui el în cele bisericeşti şi în limbi şi aici primi hirotonia în diacon şi apoi în ieromonah" [102].

[100] N. Cartojan, *op.cit.* p. 115.
[101] Ştefan Dinulescu, *op.cit.*, în „Candela", IV, 1885, 2, p. 72
[102] Dimitrie Dan, *Dosoftei, mitropolitul Moldovii. 1624-1693*, Cernăuți, 1927, p. 4.

2. 3. Monah la Pobrota şi episcop de Huşi şi Roman

Lipsa de date privitoare atât la perioada cât a vieţuit ca monah la Probata, cât şi a modului cum se desfăşura viaţa călugărească în această veche şi importantă mănăstire, n-au îngăduit concluzii neîndoielnice în legătură cu Dosoftei ca monah.

Din actul de închinare al mănăstirii redactat de însuşi Dosoftei reiese că, la început, vieţuiau la mănăstirea Probata sihaştri. Apoi, sub influenţa culturii timpului, s-a organizat aici o înfloritoare viaţă monahală.

Această stare durează până în secolul al XVII-lea, când, din pricina situaţiei grele a clerului, mulţi călugări, egumeni şi mireni greci intrau în mănăstiri, tulburând liniştea vieţuitorilor şi împiedicând propăşirea aşezămintelor mănăstireşti.

În 1626, domnitorul Miron Barnovschi, preocupat de buna rânduială a clerului şi călugărilor în Moldova, a luat măsuri severe de reorganizare a vieţii mănăstireşti. Valabile şi astăzi, aceste măsuri impuneau călugărilor respectarea cu strictețe a voturilor monahale şi interziceau intervenţiile străine în treburile mănăstireşti[103].

Această decădere prin care trecea viaţa mănăstirească a afectat şi mănăstirea Probata. Cu multă amărăciune consemna Dosoftei în actul de închinare faptul că s-a stricat „obiceiul cel bun al Sfentei mănăstiri" intrând nişte tâlhari în visteria mănăstirii şi jefuind averile boierilor, care erau depuse acolo (căci era obiceiul ca boierii mai înstăriţi să îşi păstreze averile în mănăstiri, unde erau în siguranţă). De atunci, mănăstirea era „urâtă tuturor", intrând într-o stare de degradare.

Ce a îndemnat pe Dosoftei să primească tunderea în monahism la Probata? Să fie oare dorinţa de a fi în apropierea ţinuturilor natale? Oricare ar fi motivaţia alegerii acestei mănăstiri, cert este că el a găsit aici mediul prielnic formării sale ca monah şi cărturar[104].

Majoritatea biografilor consideră că anul 1649, dată la care Dosoftei semnează ca ieromonah pe verso-ul unui document de la Iancu-vodă Sasul, din 11 mai 1581, este anul în care acesta primeşte tunderea în monahism. N.A. Ursu, citându-l pe

---

[103] Adrian Botoşăneanu, episcop-vicar, *Mitropolitul Dosoftei la Probota*, în „M.M.S.", L (1974), 9-12, p. 742.
[104] *Ibidem*.

Erbiceanu, plasează evenimentul înainte de acest an, afirmând că prin 1647-1648, Dosoftei era ierodiacon la Mitropolia din Iaşi[105].

Este adevărat că orice călugăr, înainte de a intra în cinul monahal, trece printr-o perioadă de pregătire, care durează în funcţie de fiecare candidat la călugărie. Tot astfel se întâmplă şi înainte de hirotonie: treapta preoţiei este precedată de cea a diaconiei, şi, dacă Dosoftei, în 1649, se prezenta ca ieromonah, adică monah-preot, cu siguranţă că el a primit „chipul îngeresc" cu cel puţin câţiva ani înainte.

Foarte bun cunoscător al Sfintei Scripturi, Dosoftei o consideră carte de temelie prin care „se împrăştie credinţa ortodoxă şi din care îşi scoate Biserica lui Dumnezeu ştiinţa şi aşezămintele".

Intrând în mănăstire, ca monah, n-a înţeles să fugă şi să se izoleze de lume, ci, dimpotrivă, să se angajeze la slujirea celor mai alese aspiraţii ale credincioşilor[106]. Fiind pe deplin convins că un monah este prin excelenţă şi om de cultură, el a folosit timpul petrecut la Probata cercetând „vechile hrisoave ale ţării cu pasiune de istoric", a cunoscut *Letopiseţul* lui Grigore Ureche, cronici ruseşti, lucrările unor istorici poloni. Totodată se preocupă şi de perfecţionarea cunoştinţelor sale de limbi străine, pregătindu-se pentru uriaşa operă de traducere în limba română a unor importante texte religioase şi chiar laice, istorice în primul rând, dar şi literare.

Din această perioadă datează primele traduceri ale lui Dosoftei: *Patericul grecesc*, *Mântuirea păcătoşilor* a lui Agapie Landos, fragmente din *Viaţa şi minunile sfântului Vasile cel Nou*. Aceste traduceri slujeau educaţiei monahale şi comunică cu una din operele capitale ale lui Dosoftei, *Viaţa şi petrecerea svinţilor*, în care, de altfel, vor fi cuprinse unele dintre ele.

În liniştea mănăstirii, Dosoftei dă curs pentru prima dată înclinaţiilor sale poetice, şi comentează în 48 de versuri cvasipopulare, două povestiri, tipărite sub titlul comun *Cuvinte şi jele la robie Ierusalimului, când din Ierusalim la Vavilon i-au mutat Navuhodonosor împărat, şi pomenire şi de năpaste ce-au năpăstuit acei doi giudecători pre Susana* împreună cu *Paraclisul Precistii*, într-o carte apărută probabil între 1645-1649, sau puţin mai târziu la Iaşi.

[105] H. Andriescu, *op.cit*., p. XII.
[106] Adrian Botoşăneanu, episcop-vicar, *op. cit.*, p. 745.

La aceste traduceri religioase, în proză şi în versuri, se adaugă şi remanierea traducerii *Istoriilor* lui Herodot, făcută de Nicolae Milescu, cum atestă stratul destul de reprezentativ al particularităţilor sale lingvistice suprapus celui al limbii traducătorului[107]. Unii cercetători i-au atribuit lui Dosoftei traducerea exclusivă a *Istoriilor*, considerându-le ca fiind prima traducere, dar şi una din cele mai vechi traduceri europene cunoscute. Şi-a prefaţat lucrare cu 26 de versuri intitulate „Stihuri predosloviei" şi a încheiat-o cu 29 de învăţături moral-religioase şi politice atribuite împăratului bizantin Vasile Macedoneanul[108].

În aceeaşi perioadă puţin cunoscută a tinereţii sale, Dosoftei a tradus, eventual ajutat de un colaborator apropiat, cronograful lui Matei Kigalas, emendat cu informaţii extrase din cronograful mai vechi al lui Dorotei al Monemvasiei, traducere atribuită în mod nejustificat logofătului Pătraşco Danovici. Textul conţine numeroase particularităţi lingvistice şi stilistice ale lui Dosoftei, precum şi 61 de versuri, unele originale, altele traduse[109].

Dosoftei – lucrul este bine cunoscut şi a provocat nedumerirea unor specialişti – a urcat foarte repede treptele ierarhiei ecleziastice. Episcop de Huşi în 1658, la numai 34 de ani, trece în scaunul episcopal de la Roman în 1659.

În timp ce era episcop la Roman a revizuit traducerea Vechiului Testament făcută de Spătarul Nicolae Milescu la Constantinopol, între anii 1661-1664, care se va tipări apoi în Biblia de la Bucureşti, din 1688[110]. Tot la Roman a lucrat o bună parte din *Psaltirea în versuri*, ca şi *Viaţa şi petrecerea svinţilor*[111].

Ca episcop de Roman se preocupă de mănăstirea sa de metanie, răscumpărându-i unele proprietăţi, refăcându-i unele clădiri anexe şi înzestrând-o cu odoare. În actul de închinare Dosoftei spune că: „Şi smerenia noastră fiind la Roman episcop, am plătit cu banii mănăstirii Schitului pentru muntele acela (vândut de călugării de aici marelui paharnic Georgie – fratele lui Vasile Lupu) ş-am răscumpărat svânta mănăstire din vina aceea toată…am deschis trepăzarea, ş-am zidit tot ce era răsturnat şi răsâpit… Şi altă, din ce mi-a fost puterea, am făcut veşminte" [112].

---

[107] Prof. N. A. Ursu, Pr. Nicolae Dascălu, *op.cit.*, p. 33.
[108] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p. 82.
[109] Prof. N.A. Ursu, Pr. Nicolae Dascălu, *op.cit.*, p. 33.
[110] *Ibidem*, p. 36-37.
[111] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p. 82.
[112] Adrian Botoşăneanu, episcop-vicar, *op.cit.*, p. 746.

2. 4. Mitropolit al Moldovei

Ca mitropolit**,** Dosoftei a continuat activitatea culturală cu şi mai multă râvnă, având acum la dispoziție puterea de decizie în ceea ce priveşte tipărirea cărților bisericeşti pe care le dorea în limba română, nu dintr-o ambiție proprie, ci din necesitatea cu care se confrunta Biserica Moldovei în această perioadă.

În ceea ce priveşte anul înălțării sale în scaunul de mitropolit al Moldovei, majoritatea istoricilor consideră că este 1671. Dumitru Stăniloae menționează însă, anul 1670, într-o notă la lucrarea sa *Viața şi scrierile Patriarhului Dositei al Ierusalimului*, în care citează „Sighilionul" Patriarhal din noiembrie 1670 prin care Cetățuia era declarată stavropighie a patriarhatului ecumenic unde e subscris la urmă de tot: a. umilitul Mitropolit al Moldovei; b. Dosofteiu al Râmnicului. Fie copistul manuscrisului de care s-a servit Delicanis, fie acesta însuşi a mutat numele Dosofteiu cu un rând mai jos, pentru că la Râmnic nu e cunoscut în timpul acela nici un Dosoftei. În felul acesta se adevereşte bănuiala lui Nicolae Iorga că Dosoftei e Mitropolit al Moldovei încă din 1670[113].

Şi Dimitrie Dan este de acord cu acest an în care Dosoftei apare cu titlul de „Mitropolit al Moldovii şi Exarh al Plaiurilor şi Vicar de Sebastia"[114].

La scurt timp după instalare, în timpul campaniilor polonezilor împotriva turcilor din toamna anului 1673, mitropolitul Dosoftei, se refugiază în Polonia alături de domnitorul Moldovei, Ştefan Petriceicu. Acesta îi trădase pe turci, favorizând victoria polonilor la Hotin, dar turcii revin cu forțe noi, izgonind-i. Astfel, membrii partidei filopolone, din care şi mitropolitul făcea parte, sunt nevoiți să intre sub protecția polonilor[115].

În primăvara anului 1674, mitropolitul Dosoftei se întoarce din refugiu, dar, pentru că părăsise scaunul mitropolitan în împrejurările arătate, el a fost demis din funcție de către domnitorul Dumitraşcu Cantacuzino şi trimis la mănăstirea Sfântul Sava din Iaşi sau la mănăstirea Cetățuia de lângă Iaşi. În locul lui a fost numit episcopul Teodosie al Romanului. O însemnare în slavoneşte de pe *Molităvnic de-nțăles* atestă faptul că la 23 iunie 1674 se găsea la Cetățuia unde lucra la traducerea acestei cărți:

---

[113] Dumitru Stăniloae, *Viața şi activitatea Patriarhului Dosoftei al Ierusalimului şi legăturile lui cu Țările Româneşti*, Teză de doctorat în teologie, Cernăuți, 1929, p. 8.
[114] Dimitrie Dan, *op.cit.*, p. 4.
[115] Prof. N. A. Ursu, Pr. Nicolae Dascălu, *op.cit.*, p. 48.

„*Scris la Cetăţuia, în anul 7182 (=1674), iunie 23. Doamne Iisuse Hristoase, Fiule al lui Dumnezeu, ununăscute, cel de o fiinţă cu Tatăl şi cu Sfântul Său Duh, cu rugăciunile Preacuratei acela Fecioarei Maria, miluieşte-mă pe mine păcătosul Dosoftei, robul tău. Amin*”[116].

Mitropolitul Dosoftei a fost readus în scaun în anul 1675, de acelaşi domnitor care îl demisese din funcţie, iar mitropolitul Teodosie cu care fusese înlocuit, a fost trimis la mănăstirea Bogdana, din ţinutul Bacău, unde îşi avea metania.

Pentru că vechea tiparniţă din Moldova, cea din timpul lui Vasile Lupu şi a mitropolitului Varlaam nu mai funcţiona, Dosoftei se vede nevoit a-şi tipări primele cărţi în afara graniţelor ţării, în Polonia, la mănăstirea Uniev. De sub teascurile acestei tipografii apar *Psaltirea în versuri* şi *Preacinstitul Acatist*, ambele în limba română, fiind legate împreună[117].

În timp, reorganizând ce mai rămăsese, probabil, din utilajul vechii tipografii a Mitropoliei şi procurând puţină literă nouă, Dosoftei reuşeşte să publice, în primăvara anului 1679, *Dumnedzăiasca Liturghie*, al doilea Liturghier în limba română, după cel al lui Coresi, dar primul tipărit de un ierarh, care însă cuprindea numai Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur.

Se pare că vlădica Dosoftei nu a fost mulţumit de calitatea cărţilor tipărite la Iaşi şi, încă din 1679, roagă pe Nicolae Milescu să intervină pe lângă patriarhul Ioachim al Moscovei pentru înzestrarea Mitropoliei cu cele necesare tipăririi cărţilor, apoi pe însuşi patriarhul. Scrisorile au fost încredinţate căpitanului Ionaşco Bilevici, trimis de Duca-vodă să mijlocească pacea dintre turci şi ruşi. Acesta i-a satisfăcut rugămintea trimiţându-i o tiparniţă completă.

Dumitru Stăniloae afirma chiar că aceasta ar fi fost cumpărată de la patriarh, şi nu primită în dar, cum a rămas în conştiinţa istoricilor[118].

În noua tipografie, instalată la biserica Sfântul Nicolae Domnesc, care încă din 1677 devenise sediul Mitropoliei[119], lucrau alături de meşteri ruşi veniţi în Moldova odată cu tipografia, Vasile Stavniţki şi Iosif Gorodeţki şi ucenici români ca: Ursu, Neculai,

---

[116] *Ibidem*, p. 49-50.
[117] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p. 83.
[118] Dumitru Stăniloae, *op.cit.*, p. 23.
[119] Protos. Nestor Vornicescu, *Reşedinţa Mitropolitului Dosoftei de la «Sf. Nicolae Domnesc» din Iaşi*, în „M.M.S.”, XXXIX (1963), 9-10, p. 604.

Pavel, Andrei, precum şi „Meşterul tiparelor" ieromonahul Mitrofan de la mănăstirea Bisericani[120].

Prima carte tipărită este *Psaltirea de-nțăles*, cu text paralel, slavon şi român. În 1681 apare *Molităvnic de-nțăles*, iar între 1682 şi 1686 apare *Viața şi petrecerea svinților*. Din această carte apare doar prima parte integral, cuprinzând viețile sfinților pe lunile septembrie – februarie, iar din partea a doua, numai porțiunile 1 martie – 10 iunie şi 1 – 12 iulie.

În 1683 apar *Parimiile preste an* şi o nouă ediție a *Liturghiei*, completată cu rugăciuni care nu se găsesc în prima, pentru care mitropolitul Dosoftei primeşte încuviințare de la patriarhul Alexandriei Partenie Prochorus venit în Țările Române ca exarh al mănăstirilor închinate Sfântului Munte.[121]

Prin grija lui Gheorghe Duca, ctitorul mănăstirii Cetățuia, a funcționat în această mănăstire, în acelaşi timp cu tipografia mitropolitului Dosoftei, o tipografie grecească, înzestrată cu material adus de la Veneția. Ea a fost cea dintâi imprimerie destinată tipăririi cărților greceşti din Orient, necesare ortodocşilor din Imperiul Otoman. De instalarea ei şi de imprimarea cărților s-a preocupat îndeaproape însă patriarhul Ierusalimului, Dositei (mănăstirea fiind din 1669 închinată Sfântului Mormânt).

Tot el a adus la Cetățuia şi pe doctorul Nikolas Keramos, teolog şi filozof, celebru profesor de la şcoala patriarhiei din Constantinopol.

Până în 1681 de activitatea tipografică a mănăstirii s-a preocupat mitropolitul Dosoftei împreună cu Nikolas Keramos, ca după această dată conducerea să fie preluată de patriarhul Dositei prin interpusul său călugărul Mitrofan, mai târziu episcop al Huşului şi Buzăului.

De sub teascurile tipografiei de la Cetățuia a apărut o serie de cărți greceşti: *Obiecțiuni ale patriarhului Nectarius în problema supremației Papei*, *Contra ereziilor* a lui Simion al Tesalonicului, ultima fiind *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau gânditul sufletului cu trupul* a lui Dimitrie Cantemir. Cu aceasta tipografia de la Cetățuia îşi va înceta activitatea[122].

Mitropolitul Dosoftei pe lângă multe alte preocupări, îşi îndreaptă atenția şi mila asupra mănăstirii Probata. Iar pentru a

---

[120] Prof. Adrian Pricop, *Tiparnițe bisericeşti în Iaşi în secolele XVI-XIX*, în „T.V.", LXIX (1993), 11-12, p. 48.
[121] Diac. Asist. I. Pulpea Rămureanu, *Legăturile Patriarhiei Alexandriei cu Țările Române*, în „S.T.", VIII (1956), 1-2, p. 68-69.
[122] Prof. Adrian Pricop, *op.cit.*, p. 49.

pune capăt neorânduielii, care se statornicise la această mănăstire, în anul 1677, o închină patriarhiei Ierusalimului prin patriarhul Dositei.

Actul de închinare descrie, pe scurt, însăşi istoria acestui vechi locaş de închinăciune şi evlavie străbună. Pe lângă valoarea sa istorică, actul de închinare al Probatei prezintă o deosebită valoare şi frumusețe literară.

Prin urmare, mitropolitului Dosoftei i se datorează refacerea morală şi materială a mănăstirii Probata[123].

Vitregia vremurilor a împiedicat pe ierarhul cărturar să mai tipărească alte lucrări, după anul 1683. În preajma Crăciunului acestui an, o oaste polonă a intrat în Moldova, luând ca ostatic pe Domnitor şi reinstalându-l pe Ştefan Petriceicu. Acesta, temându-se de o intervenție turco-tătară, a hotărât să ceară sprijin ruşilor. Pentru aceasta, la începutul anului 1684, a trimis la țarii Rusiei, Ioan şi Petru, pe mitropolitul Dosoftei şi pe căminarul Lupu[124].

În locul haraciului către turci, Petriceicu promite achitarea unui tribut anual către țar, ca mulțumire şi plată a ajutorului. Dosoftei nu poate ajunge la Moscova fiind oprit în Kiev din cauza unei epidemii de ciumă. Rămâne la Lavra Pecerska, de unde trimite o scrisoare țarilor. Răspunsul regentei Sofia nu se cunoaşte. Singurul lucru cu care se alege Dosoftei din această solie sunt cele 100 de ruble primite ca dar din partea țarilor pentru ostenelile sale[125].

Noul domn al Moldovei, instalat de turci, era Dumitraşcu Cantacuzino. Mitropolitul s-a reîntors la scaunul său din Iaşi, desigur dezamăgit de insuccesul misiunii, dar vădit impresionat de cele văzute la Kiev. În multe rânduri el face apel la amintirile sale din această călătorie, interpolându-le în cărțile traduse de el[126].

[123] Adrian Botoşăneanu, episcop-vicar, *op. cit.*, p. 746.
[124] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 88-89.
[125] Magistrand Ilie Georgescu, *Ierarhi români, soli diplomatici*, în „M.M.S.”, XXXIX (1963), 9-10, p. 275.
[126] Prof. N.A. Ursu, Pr. Nicolae Dascălu, *op.cit.*, p. 89.

2. 5. Exilul polonez şi moartea marelui Ierarh

În 1686, regele Ioan Sobieski a pornit un nou război împotriva turcilor, hotărât să-i izgonească din Moldova. În compania lui se afla şi Ştefan Petriceicu, pe care, probabil, dorea să-l readucă la domnie. Domnitorul Constantin Cantemir, al cărui fiu, Antioh, se afla ostatic la turci, s-a retras din Iaşi, astfel încât Sobieski a întrat nestingherit în capitală.

Se pare că mitropolitul, uitând dezamăgirile provocate în trecut de polonezi, l-a întâmpinat pe acesta cu mare pompă în afara oraşului, de unde l-a condus la mitropolie. Aici, regele a jurat că va respecta integritatea Moldovei şi o va apăra de toți dușmanii ei[127].

Dar ajutoarele tătăreşti şi turceşti ale lui Constantin Cantemir nu întârzie să apară, astfel că regele este obligat să se retragă în Polonia. La plecare, ia cu el şi pe mitropolitul Dosoftei împreună cu arhiva şi odoarele Mitropoliei – se pare, şi tipografia[128] – şi moaştele Sfântului Ioan cel Nou.

Motivele plecării mitropolitului în Polonia sunt controversate. Unii cercetători au acceptat afirmațiile lui Dimitrie Cantemir potrivit cărora Dosoftei a fost luat cu sila de regele Sobieski, iar averea Mitropoliei luată ca pradă de război. Alții au afirmat ori au încercat să demonstreze că, dimpotrivă, el a plecat de bunăvoie, silit doar de împrejurări, pentru a salva bunurile Mitropoliei de la eventualele stricăciuni sau prădăciuni ale trupelor turceşti sau tătărăşti, sau chiar ale celor poloneze, care se aflau pe teritoriul Moldovei.

Mitropolitul Dosoftei şi însoțitorii săi, arhimandritul Nicolae, ieromonahii Adrian, Ioan şi Ilarion, au primit ca reşedință cetatea Strij, spun unii cercetători, pentru stima de care se bucura ierarhul în fața regelui[129]. Dar, aşa cum reiese dintr-o serie de scrisori, situația mitropolitului era foarte grea, îndurând multe lipsuri.

Două au fost direcțiile spre care s-au orientat istoricii în ceea ce priveşte perioada petrecută de Dosoftei în Polonia: prima, afirmă că mitropolitul ar fi avut deplină libertate în Polonia; mai mult, ar fi fost în continuare întâistătătorul românilor de peste graniță şi al celorlalte națiuni ortodoxe din Polonia acelor timpuri,

---

[127] *Ibidem*, p. 93.
[128] Prof. Adrian Pricop, *op.cit.*, p. 41.
[129] Diac. I. David, *Mitropolitul Dosoftei, apărător luminat al Ortodoxiei*, în „M.O.", XXVI (1974), 9-10, p. 762.

făcând multe hirotonii de arhierei, printre care şi a episcopului Iosif Stoica din Maramureş şi a altor episcopi ucrainieni (se pare, episcopul de Cernicov); a doua, spune că mitropolitul Dosoftei nu a mai plecat nicăieri din Polonia, având statutul de ostatic[130].

În primii ani ai exilului a continuat activitatea literară desfăşurată până atunci în ţară, compunând şi traducând diferite scrieri în limba română: cronograful lui Matei Kigalas, *Ekloghionul* lui Agapie Landos, prologul tragediei *Erofili* a lui Gheorghios Hortaţis, versiunea dezvoltată a Stihurilor la luminatul herb al Ţării Moldovei, primele patru capitole ale *Expunerii credinţei ortodoxe* a Sfântului Ioan Damaschin, fragmente de la începutul a două epistole atribuite lui Ignatie Teoforul (*Poslanie către cei din Tars* şi *Către Maria Cassabolita*), o culegere de texte polemice anticalvine şi antiluterane (*Viaţa şi petrecerea sfântului ..apostol şi evanghelist Luca* şi *Viaţa şi petrecire…preacuviosului părintelui nostru Vasilie Novi*), *Povestea lui Afrodiţian Persul*.

În ultima perioadă a exilului său în Polonia, Dosoftei a făcut numeroase traduceri din greceşte în slavonă (rusă): *Istoria bisericească şi privirea tainică* a patriarhului Gherman al Constantinopolului, *Împotriva ereziilor* a lui Simeon al Tasalonicului, *Epistolele* Sfântului Ignatie Teoforul, *Despre transsubstanţierea Sfintelor Taine*, alcătuită de Dosoftei din paragrafe şi citate din operele Sfinţilor Părinţi, *Orânduielile sau poruncile Sfinţilor Apostoli* şi antologia *Mărgăritare*, cuprinzând cuvântări ale Sfântului Ioan Gură de Aur, Efrem Sirul, Atanasie Sinaitul şi ale altora.

În repetate rânduri este chemat în ţară de către Constantin Cantemir prin scrisori, dar cu toate insistenţele, somaţiile şi asigurările acestuia, mitropolitul nu s-a putut întoarce în Moldova. Momentul întoarcerii nu depindea de el, ci de rege, căci toate bunurile Mitropoliei şi moaştele Sfântului Ioan erau pradă de război, pe care mitropolitul a trebuit să le însoţească, deoarece era direct răspunzător pentru ele, devenind astfel prizonier.

Această situaţie este dovedită şi de introducerea în ultima redacţie a *Poemului cronologic* din 1 ianuarie 1690, scrisă în Polonia, descoperită într-o copie târzie, a unui adaos, reprezentând continuarea listei domnitorilor până la Constantin Cantemir, care-i acoperit – ca şi Ioan Sobieski – de laude şi urări. Impresia pe care o lasă această completare e că Dosoftei căuta prilejul unei întoarceri în Moldova, însă nu singur, ci împreună cu moaştele

[130] *Ibidem*, p. 762-763.

Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, al căror paznic credincios a rămas până la moarte[131].

Faptul că regele a dus în Polonia averile Mitropoliei şi moaştele Sfântului este mărturisit de Dosoftei într-o scrisoare adresată patriarhului Dositei al Ierusalimului la 4 aprilie 1693. Totodată îl roagă pe acesta să intervină pentru dezlegarea anatemei, pe care, la insistenţele lui Constantin Cantemir, patriarhul ecumenic, Calinic, cu încuviinţarea celorlalte scaune patriarhale, deci şi a Ierusalimului, a aruncat-o asupra mitropolitului Dosoftei, caterisindu-l[132].

Domnitorul Constantin Duca cere, la 8 noiembrie 1693 regelui Ioan Sobieski, într-o audienţă particulară acordată solului moldovean în cabinetul acestuia din palatul regal din Varşovia, printre alte doleanţe, dar în primul rând, moaştele Sfântului Ioan cel Nou şi odoarele Mitropoliei. Cererea era redactată în limba latină, iar paragraful privitor la această problemă îl redăm mai jos[133]:

„*Reliquiae beati Joannis, quae magnis sumptibus antecessores domini Moldaviae de servitute barbarorum ob splendorem patriae suae recuperandae iurarunt. Hunc autem sub tempora turbidissima ob tot revolutiones, quib<us> miserrima illa patria oneratur, illas reliquias nec non apparatus sumptuosissimos s<acr>ae metropoliae Jasiensis proin archiepiscopus reverendissim<us> pater Dositheos accepit ac in Poloniam secum contulit, quae illa omnia per clementiam ser<enissi>mi redenda humillime petatur.* ”

„*Moaştele Fericitului Ioan, pe care domnii Moldovei dinainte au jurat să le răscumpere cu mare cheltuială din robia păgână, pentru podoaba ţării, iar acum, datorită vremurilor tulburi şi a învălmăşelilor de tot felul, care s-au abătut asupra acelei ţări nenorocite, moaştele ca şi odoarele sfintei mitropolii a Iaşilor, luate şi duse cu sine de către prim-mitropolitul Dosoftei, să se ceară cu umilinţă a se da toate îndărăt, după îndurarea Preaseninului.*”

Cererea nu a fost îndeplinită căci, la numai două luni de la moartea mitropolitului Dosoftei, Sobieski a împărţit odoarele Mitropoliei, o mică parte din ele fiind restituite abia în 1783

[131] Prof. Alexandru Elian, *Dosoftei, poet laic*, în „Contemporanul”, 1967, 21, p. 3.
[132] Pr. Prof. Milan Şesan, *Sinodalitatea ortodoxă în veacurile XVII-XVIII* , în „M.A.”, X (1965), 9-10, p. 668.
[133] Ilie Corfuş, *op. cit.*, scrisoarea nr. 165, p. 323.

împreună cu moaştele Sfântului Ioan, prin strădania episcopului Dositei Herescu.

În această perioadă, la durerea pricinuită de depărtarea de țară s-a adăugat şi lipsa mijloacelor de trai, pentru el şi pentru călugării care îl însoțeau în exilul său. În consecință, trecând peste orgolii, începe să apeleze pentru ajutor în diferite părți, de la țarii Rusiei şi patriarhul Ioachim al Moscovei, până la toți credincioşii ortodocşi din Rusia. Silviu Dragomir a publicat în anexele studiului său câteva apeluri ale sale, cât şi unele răspunsuri de mângâiere şi încurajare primite de la țari şi patriarh[134].

Îşi află obştescul sfârşit la 13 decembrie 1693, la Zolkiew (astăzi Nesterov), după o rodnică activitate cărturărească în slujba Ortodoxiei. A fost înmormântat într-o criptă a bisericii Mănăstirii Bazilienilor din Zolkiew, dar sfintele sale moaşte nu mai pot fi identificate astăzi deoarece tăblița de aramă cu chipul său a fost luată de acolo. Aceasta a fost văzută de comisarul imperial Vlasicz la biblioteca mănăstirii în 2 octombrie 1781[135].

[134] Prof. N. A. Ursu, Pr. Nicolae Dascălu, *op.cit.*, p. 102-106, unde sunt reproduse unele fragmente de scrisori.
[135] *Ibidem*, p. 127.

3. ACTIVITATEA APOLOGETICĂ A MITROPOLITULUI DOSOFTEI ÎN MOLDOVA

„Pomenirea ta cea purtătoare de lumină, ierarhe al lui Hristos, veseleşte inimile celor binecredincioşi, că tu înţelept al dreptei credinţe şi luminător al limbii române te-ai arătat. De aceea, toţi se bucură şi te laudă cântând: *Bucură-te, Sfinte Ierarhe Dosoftei, luminător al cuvintelor*!”

Condacul I

3. 1. Mitropolitul Dosoftei, continuator al Mitropolitului Varlaam

În multe lucrări de specialitate, activitatea culturală din secolul al XVII-lea din Moldova este caracterizată prin două nume: mitropolitul Varlaam şi mitropolitul Dosoftei.

N. A. Ursu afirmă că Dosoftei, în 1674-1648 era ierodiacon la mitropolie, foarte aproape de mitropolitul Varlaam.

Este cert că între activitatea, în ansamblu, a celor doi cărturari există similitudini, mai ales privind obiectivele, şi că pe baza acestora se poate afirma că mitropolitul Varlaam s-a constituit în modelul pe care urmaşul său, Dosoftei, l-a avut permanent în suflet, şi pornind de aici a continuat şi a desăvârşit ceea ce antecesorul său iniţiase: o operă de introducere a limbii române în Biserică, de culturalizare şi emancipare a clerului şi de menţinere şi clarificare a dreptei credinţe în faţa atacurilor violente venite din partea celorlalte culte, care încercau din răsputeri să atragă de partea lor pe credincioşii ortodocşi.

Secolul al XVII-lea, în care a trăit şi activat mitropolitul Moldovei, Varlaam, a fost un timp de mari frământări teologice. Confesiunile creştine apusene, romano-catolică şi protestantă, sub forma calvină, mai cu seamă, încearcă pătrunderi în răsărit. Cu sprijinul regelui Sigismund al III-lea al Poloniei, Biserica papală reuşeşte, în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, să atragă la unire pe rutenii supuşi Coroanei polone. După acest succes ea face

propagandă intensă în țările ortodoxe, din Egipt până la Marea Baltică[136].

Alături de ei, calvinii, susținuți de conducerile unor state apusene (Olanda, Elveția, Anglia), îşi sporesc şi ei activitatea printre ortodocşi. Influența lor creşte mai ales în jurul Patriarhiei Ecumenice, unde Patriarhul Chiril Lucaris este nevoit să se alieze cu ei pentru a stăvili propaganda iezuită. Profitând de prietenia acestui ierarh, ei publică o Mărturisire de credință a lor, atribuindu-i-o. Acest fapt a determinat mari dispute în fiecare dintre tabere.

În această situație, Biserica Ortodoxă a luat poziție, lămurind învățătura ei față de catolici şi protestanți, prin convocarea câtorva sinoade – Iaşi, Constantinopol, Ierusalim –, aprobând mărturisiri de credință ortodoxă şi respingând învățăturile greşite ale apusenilor.

Cum era şi firesc, frământările din sânul Ortodoxiei s-au resimțit şi în Țările Române, mai ales în Ardeal, unde propaganda calvină era sprijinită de autoritatea statală, care ia diferite măsuri pentru a-i atrage, prin constrângere sau de bunăvoie, pe români. Astfel, în 1640, se publică Catehismul calvinesc, care a avut o circulație largă în popor. Dar toate încercările nu au avut rezultatul scontat deoarece românii nu au renunțat la credința strămoşească.

Peste aceste vremuri de grele încercări pentru Ortodoxie se suprapune însă o bogată activitate culturală, mai ales în Moldova şi Țara Românească, care au parte de relativă liniște şi de cârmuitori înțelepți şi binecredincioşi, care au sprijinit Biserica şi pe întâistătătorii ei în activitatea lor pastoral-misionară.

Unul dintre numele marcante ale acestui secol este cel al mitropolitului Moldovei, Varlaam.

Ieromonah la mănăstirea Secu, pune început activității cărturăreşti cu tălmăcirea în limba română a *Leastviței* Sfântului Ioan Scăraru. Tot aici începe şi traducerea *Cazaniei* [137]. Pentru acestea, este remarcat de mitropolitul de atunci, Anastasie Crimca, devenind arhimandrit, şi de domnitorul Miron Barnovschi, care l-a ales duhovnicul său.

În această calitate, de om de încredere a domnitorului, pleacă la Moscova pentru procurarea unor icoane pentru înzestrarea mănăstirii Dragomirna. Nu le obține însă, pentru că, deşi le

[136] Pr. Nicolae Şerbănescu, *La trei sute de ani de la moartea Mitropolitului Varlaam al Moldovei*, în „B.O.R.", LXXV (1957), 10, p. 1012.
[137] *Ibidem*, p. 1015.

plăteşte, patriarhul Filaret refuză să i le dea, găsindu-le necuviincios zugrăvite[138].

Se întoarce în Moldova însă, cu ceva mai de preț decât icoanele: cu planul de a realiza şi el în Moldova ceea ce realizase Petru Movilă la Kiev, pe care îl vizitase în drum spre Moscova şi la care va apela în împlinirea visului său, acela de a avea o şcoală teologică şi o tipografie.

Realitatea pe care o găseşte era cu totul schimbată: domnitorul fusese mazilit, iar în locul lui fu adus Alexandru Iliaş, iar mitropolitul Anastasie murise, scaunul vlădicesc fiind ocupat de fostul episcop de Roman, Atanasie.

Dar în 1632 mitropolitul Atanasie moare şi, în ciuda faptului că nu fusese episcop nici măcar o zi, ieromonahul Varlaam este ales întâistătător al Bisericii din Moldova, desigur grație calităților sale sufleteşti şi culturale, a renumelui pe care îl avea în rândul clerului şi a recomandării pe care Petru Movilă o va fi adresat domnitorului Alexandru Iliaş.

Primii doi ani ai păstoririi sale nu au fost prielnici materializării proiectului pe care şi-l propusese. Schimbările dese de domnitori (patru) nu au permis ierarhului – cărturar să acționeze în vreun fel pe linie culturală. Totuşi, reuşeşte să obțină de la Alexandru Iliaş, pentru preoții pe care îi avea în grijă, unele scutiri de dări şi unele privilegii, înnoindu-le şi în timpul lui Moise Movilă şi al lui Vasile Lupu. Totodată, participă, se pare, la hirotonia întru arhiereu a lui Petru Movilă, fapt care a dus la strângerea relațiilor dintre cei doi ierarhi.

Din aprilie 1634, domnia Moldovei este luată, pentru un timp neobişnuit de lung pentru vremea aceea – 20 de ani –, de Vasile Lupu. Împreună cu acesta începe să pună în practică, punct cu punct, planul său de emancipare culturală şi spirituală a păstoriților săi, clerici şi credincioşi, deopotrivă.

În prefața *Lestviței*, mitropolitul Varlaam spune că „mai dinainte vreme au avut oamenii osârdie mare spre învățătură, c-au fost dascăli şi ştiutori şi înțelegători scripturilor şi învățăturilor lui Dumnezeu … acela în vremea de acmu s-au strâns şi s-au întunecat osârdiia aceea, de nice ştim pre noi învăța, nice pre alții” [139]. Pentru a corecta această situație era nevoie de o şcoală, în care cei râvnitori să se poată forma, şi de tipar, ca acele cărți de folos şi întărire sufletească să devină accesibile.

[138] Magistrand Ilie Georgescu, *op.cit.*, p. 269-270.
[139] Pr. Nicolae Şerbănescu, *op.cit.*, p. 1021.

De aceea, el stăruie pe lângă domnitorul Vasile Lupu să întemeieze asemenea aşezăminte pe lângă noua sa ctitorie de la Trei Ierarhi.

Vasile Lupu, „om iubitor de lumină, cunoscător de carte grecească veche … mândru şi darnic ori de câte ori era vorba de o lucrare, prin care să i se pomenească numele în ţară şi departe peste hotarele ei", nu ezită să împlinească ruga mitropolitului său şi purcese la înfiinţarea unui colegiu în Iaşi.

Pentru obţinerea dascălilor, mitropolitul apelează la Petru Movilă, rugându-l să-i trimită călugări instruiţi şi profesori învăţaţi, ceea ce a şi făcut. Către începutul anului 1640 mai mulţi dascăli ruteni, în frunte cu Sofronie Pociaţchi, fost rector al colegiului kievean, veniră la Iaşi. Acest colegiu imita ca organizare pe cel movilean, idealul vizat fiind de factură umanistă, înscriindu-se în tendinţele vremii. Cursurile se făceau în limba greacă, slavonă şi, la început, în latină, iar ca materii, se predau: teologia, filosofia, retorica, poetica, catehismul, aritmetica, geometria, dialectica, astronomia, gramatica şi muzica.

Colegiul a funcţionat până către sfârşitul domniei lui Vasile Lupu, când caracterul său rutean a fost înlocuit de cel grecesc. Cu timpul decade, domnitorul Gheorghe Ştefan în 1656 luându-i moşiile şi trecându-le în folosinţa călugărilor greci de la Trei Ierarhi[140].

Pentru a limpezi tulburarea provocată de discuţia ivită în jurul Mărturisirii de credinţă calvină pusă pe seama Patriarhului Chiril Lucaris şi pentru că Ortodoxia nu-şi avea încă strânsă doctrina într-o Mărturisire de credinţă, Petru Movilă al Kievului întocmeşte o Mărturisire ortodoxă, scrisă „pe înţelesul larg al poporului" şi pe „temeiuri din Scriptură, din Canoane şi din Părinţii bisericeşti". Sinodul de la Kiev din 1640, cercetând cartea, a găsit că două din învăţăturile expuse în ea n-ar fi în deplin spirit ortodox.

De aceea s-a crezut de cuviinţă să se ceară părerea patriarhului ecumenic, Partenie I, care a fost de acord ca să se mai ţină un sinod, de data aceasta la Iaşi. Astfel, în 1642, între 15 septembrie şi 27 octombrie se desfăşoară lucrările acestui sinod la care, desigur, ia parte şi mitropolitul Varlaam, alături de delegaţi ai Patriarhiei Ecumenice, ai Mitropoliei kievene şi ceilalţi episcopi moldoveni. Pentru că *Mărturisirea* era redactată în limba latină, s-a

[140] *Ibidem*, p. 1022.

dispus traducerea ei în limba greacă, urmând ca această variantă să fie aprobată.

La câteva luni după încheierea sinodului de la Iaşi, un sinod din Constantinopol, la care participau trei patriarhi ai Răsăritului şi mulți alți mitropoliți şi arhonți bisericeşti, aproba textul grecesc al *Mărturisirii Ortodoxe*. Astfel, opera lui Petru Movilă, cel născut în pământ românesc, cercetată în Iaşii mitropolitului Varlaam şi Vasile Lupu, ajunge singura carte simbolică a Bisericii Ortodoxe[141].

În timpul când Vasile Lupu dădea ființă colegiului de la Trei Ierarhi, după îndemnul aceluiaşi Varlaam, el se îngriji şi de înființarea unei tipografii. El se adresă mai întâi stavropighiei din Liov, dar răspunsul acesteia întârziind să apară, el îşi îndreaptă cererile tot către mitropolitul Petru Movilă. Acesta îi trimite prin Sofronie Pociaschi, care se va ocupa de conducerea ei.

O dată cu litera chilirică necesară, s-au adus din Ucraina şi o seamă de gravuri în lemn pentru ilustrarea cărților ce urmau a fi tipărite. Astfel, prima tipografie din Moldova are parte de gravuri special create pentru ea. Pentru că aveau nevoie şi de literă grecească, domnitorul se adresează din nou Frăției liovene, de data acesta cu succes.

Spre deosebire de tipografiile munteneşti, care au tipărit numai cărți în limba slavonă, de sub teascurile tipografiei de la Iaşi, coordonată îndeaproape de mitropolitul Varlaam, ies numai cărți în limba română şi de altă factură decât cărțile de cult.

Prima carte tipărită este *Cazania* în 1643. Acest tip de carte mai apăruse atât în Muntenia, cât şi în Ardeal. Cea din Țara Românească se tipărise cu scopul de a fi „propovedanie creştintății noastre, a sfinței besereci aprostolescă a răsăritului … şi adăpătoare de suflete omeneşti spre ferirea lor de împreunarea cu ereticii", cea din Ardeal era, după socoteala lui Varlaam „un mijloc de a face să pătrundă unele idei calvine" în rândurile credincioşilor. Spre a-şi feri păstoriții de la o alunecare de la dreapta credință, încă din 1637 se apucă să tălmăcească din slavonă, şi în unele cazuri, chiar să prelucreze o nouă Cazanie.

În anul 1644, Varlaam scoate de sub tipar cartea *Şeapte taine a Besearecii*, desigur spre folosul românilor din Ardeal, asupriți de propaganda calvină.

Rolul ei de îndrumător al vieții bisericeşti a fost însemnat. Prin însuşi cuprinsul său, pravila a apărat Biserica de superstiții şi

[141] *Ibidem*, p. 1024-1025.

vrăjitorii, dând preoților moldoveni şi credincioşilor lămuriri asupra credinței lor şi ferindu-i prin aceasta în special de influența calvinismului, care încerca să se infiltreze şi să submineze Sfintele Taine[142].

Din prefață reiese că tipăritura era îndreptată tuturor creştinilor deopotrivă, indiferent de rang sau nivel cultural, tuturor cărora simțeau nevoia explicării învățăturii cu privire la Sfintele Taine, în acest timp când asupra Bisericilor ortodoxe se exercitau presiuni din partea protestantismului care, prin feluritele sale nuanțe, reducea numărul tradițional de şapte Sfinte Taine la două: Botezul şi Cuminecătura[143]. Cartea însă conținea şi explicații despre sărbători şi post, alte puncte pe care protestanții le scoseseră din viața liturgică.

O dată cu afirmarea pregnantă a credinței ortodoxe, încep să se întețească şi atacurile calvine susținute de anumiți principi străini, protectori şi apărători ai acestei confesiuni protestante. Dintre aceştia, principele Gheorghe Rakoczi I s-a străduit cel mai mult să-i convingă pe români să adere la credința calvină. Pentru a înlesni românilor posibilitatea de a înțelege şi însuşi preceptele calvinismului, a dispus tipărirea în limba română a Catehismului calvinesc, editat în 1640 în satul Prisaca, de lângă Alba Iulia[144].

Mitropolitul Varlaam ia cunoştință de acesta în anul 1644, pe când se afla la Târgovişte, trimis de Vasile Lupu să trateze pacea cu Matei Basarab. El o califică drept „plină de otravă şi de moarte sufletească". De aceea, convoacă un sinod în Moldova în anul 1645, unde invită ierarhi din ambele principate pentru a combate învățăturile eretice redate în cuprinsul Catehismului, şi a formula un răspuns categoric împotriva acestui instrument de propagandă calvină. Sinodul a condamnat punct cu punct erorile dogmatice ale calvinilor şi au aprobat replica, adică „Răspunsul" mitropolitului Varlaam, care a văzut lumina tiparului în acelaşi an[145].

Scopul cărții este redat în predoslovia adresată creştinilor din Ardeal. Ea începe cu proclamarea celor două idei centrale ale autorului: unitatea neamului şi ecumenicitatea credinței. Pătruns de dragoste părintească față de păstoriții săi şi de spiritul responsabilității pe care i-o trasează misiunea sfântă de păstor de

[142] Magistrand Dumitru I. Găină, *Pravila bisericească de la Iaşi (Şapte Taine, 1644)*, în B.O.R., LXXXI (1963), 5-6, p. 568.
[143] Pr. Nicolae Şerbănescu, *op.cit.*, p. 1028.
[144] Arhim. Lect. Univ. Vasile Miron, *Răspuns împotriva Catehismului Calvinesc, o pavăză a ortodoxiei româneşti în lupta contra protestantismului*, în „S. T.", LIV (2002), 3-4, p. 77.
[145] *Ibidem*, p. 78.

suflete, mitropolitul Varlaam spune că s-a angajat în slujba apărării dreptei credințe, pentru a izbăvi turma cea cuvântătore de „vicleşugurile ereticilor" şi a „întări Sfânta Evanghelie şi poruncile şi tainele Bisericii noastre, care sunt date de scriptura cea de Duhul Sfânt insuflată, de la propovăduitorii lui Dumnezeu fericiții apostoli, şi de la cei luminați de Duhul Sfânt cinstiți şi sfinți părinți şi a toată lumea învățători care au întocmit cu Duhul Sfânt credinciosul şi sufletescul obicei al Bisericii noastre apostoleşti la cele şapte soboare (ecumenice)".

„Pentru – adaugă autorul – aceasta am socotit că am o mare datorie să fac răspuns şi să arăt strâmbătatea şi tâlcul cel rău al lor, cu care tălmăcesc şi strâmbează Scriptura Sfântă" şi să învăț „pe fiii mei iubiți întru Hristos să se împotrivească cu tărie ereticilor şi să stea întăriți ca nişte stâlpi neclintiți în învățăturile pravoslavnicei credințe" [146].

Lucrarea este pusă sub autoritatea „Soborului a două țări", aceasta pentru a ilustra principiul sinodalității care guvernează Biserica Ortodoxă, spre deosebire de romano-catolici care au concentrat întreaga autoritate unei singure persoane (papa) şi de protestantism, care a instituit principiul liberului arbitru, în explicarea şi lămurirea învățăturii cuprinsă în Sfânta Scriptură.

Ierarhul moldovean a ezitat, însă, să pună numai sub numele său, de căpetenie a Bisericii unei țări, chiar şi o carte de apărare a învățăturii ortodoxe. Astfel el tipăreşte deasupra fiecărei pagini „Răspunsul săborului a douo țări". „Săborul", care îi aprobase şi îi binecuvântase arma de apărarea învățăturii, este garanția şi pecetea adevărului credinței ortodoxe[147].

Pornind de aici, Mitropolitul Varlaam desființează, rând pe rând, învățături eretice ca: „sola fide", adică mântuirea numai prin credință, fără săvârşirea faptelor bune; problema mântuirii subiective, care, potrivit învățăturii calvine, este oferită gratuit, fără ca omul să aibă vreo contribuție la acest act sinergic; problema eclesiologică, protestanții nerecunoscând caracterul sacramental al Bisericii şi forma ei văzută.

În partea finală face o pledoarie cinstirii sfintelor icoane şi a sfinților. Cultul sfinților fusese contestat de protestanți, considerându-l o încălcare a poruncii a două a Decalogului.

---

[146] Varlaam, *Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc*, ediție critică, studiu filologic şi lingvistic de Mirela Teodorescu, editura Minerva, Bucureşti, 1984, p. 185.

[147] Prof. N. Chițescu, *Trei sute de ani de la „Răspunsul la Catehismul calvinesc" al lui Varlaam al Moldovei (1645-1945)*, în „B.O.R.", LIII (1945), 11-12, p. 630.

Expunerea sumară, în zece puncte, a principalelor reguli de doctrină şi de morală ale Bisericii Ortodoxe, s-a constituit ca un răspuns categoric împotriva celor ce „tâlcuiesc rău şi strâmbează Scriptura Sfântă”[148], şi a făcut din autorul ei un luptător fără şovăire, un păstor treaz şi energic, stăpânit în orice clipă de simțul răspunderii şi de conştiința datoriei de a nu întârzia în apărarea adevărurilor de temelie ale credinței şi Bisericii sale[149].

Activitatea tipografică a mitropolitului se încheie în 1646, cu *Pravila* lui Vasile Lupu, o carte de legiuiri, care, după afirmația lui Dimitrie Cantemir, a fost multă vreme „norma de astăzi pentru judecători, spre a judeca drept” în Moldova[150].

Privind înapoi peste activitatea Mitropolitului Varlaam, vom înțelege că el a căutat să ridice prestigiul clerului moldovean, a strâns legăturile cu Ortodoxia de pretutindeni, stând în corespondență sau primind la Iaşi mai mulți patriarhi şi mitropoliți din Orient; a stat mai ales în legătură cu Biserica kieveană condusă, în vremea sa, de un vlăstar la Moldovei: Mitropolitul Petru Movilă; a fost străjer neadormit împotriva infiltrațiilor eterodoxe de orice fel, apărând credința cea adevărată, a venit în ajutorul preoților şi credincioşilor, punându-le la îndemână, în limba lor, Cazania cea atât de cuprinzătoare; a sprijinit imprimarea de cărți în limba poporului, a stăruit pentru împăcarea lui Vasile Lupu cu Matei Basarab, a avut un rol însemnat în organizarea Sinodului de la Iaşi, la care a participat, aprobând cu cei prezenți Mărturisirea de credință a lui Petru Movilă; a activat pentru înființarea colegiului şi a tipografiei din Iaşi şi, mai ales, prin toată activitatea sa, s-a arătat un luptător neobosit împotriva calvinismului, cel atât de amenințător şi agresiv în timpul său[151].

Ca o recompensă pentru această aleasă activitate în folosul întregii Biserici Ortodoxe, în anul 1639, este considerat vrednic de a candida pentru ocuparea scaunului Patriarhiei Ecumenice.

O dată cu plecarea din scaun a lui Vasile Lupu, în 1653, se retrage şi Mitropolitul Varlaam la Secu, mănăstirea sa de metanie, unde mai trăieşte patru ani. Lasă în urma sa o operă de esențială importanță pentru Ortodoxie, în special, şi pentru cultură, în general, şi un ucenic care a continuat-o şi desăvârşit-o, pe mitropolitul Dosoftei.

---

[148] Arhim. Lect. Vasile Miron, *op.cit.*, p. 87.
[149] Pr. Nicolae Şerbănescu, *op.cit.*, p. 1031.
[150] *Ibidem*.
[151] *Ibidem*, p. 1034.

3. 2. Repere apologetice în traducerile şi cărţile tipărite de mitropolit

Având ca model pe înainte-mergătorul său, mitropolitul Varlaam, neobositul răspânditor de carte românească, mitropolitul Dosoftei, poliglotul şi cărturarul cu o adâncă cultură teologică şi profană îşi închină toate puterile sale intereselor culturale ale ţării, tipărind în româneşte cărţi bisericeşti, convins de marele adevăr că „grădină încuiată şi fântână pecetluită … ce folosu-i? … Acela ce porunceşte, adică spune de-nţeles oamenilor grăieşte zidire şi mângâiere, îndemnătură şi dojană. Acela ce grăieşte în limba neînţeleasă de popor pre sine zideşte; iar acela ce spune de-nţeles Besearecă zideşte … Căci în Besearecă mai voia mi-i cinci cuvinte cu mintea mia să grăiescu, ca şi pre alţii să învăţ, decât dziace mii de cuvinte într-altă limbă”[152].

Ca şi Varlaam mai înainte, care, în *Cazania* din 1643 şi în lucrarea originală *Răspuns la Catehismul calvinesc* luase atitudine împotriva confesiunilor creştine apusene, Dosoftei a urmărit apărarea Ortodoxiei. În concepţia sa, participarea pasivă a unui credincios la un serviciu cultic nu era o treabă prea potrivită. Neînţelegând limba în care se săvârşea cultul respectiv, el nu poate înţelege nici doctrina cuprinsă implicit în cărţile de cult. Deci, acest luminat ierarh, ştiind că întregul cult are un rost didactic, că prin cărţile româneşti „creştinii înţeleg sfintele taine”, a tradus aceste cărţi pentru a oferi credincioşilor care luau parte la cult mijlocul de a cunoaşte învăţăturile, de a le înţelege şi, în acelaşi timp, de a le apăra, dacă va fi nevoie[153].

Semnificaţia politică naţională pentru apărarea Ortodoxiei şi a iniţiativelor lui Varlaam în acest scop, a fost sesizată încă din 1878 de Mihai Eminescu, într-o notiţă publicată în „Timpul”: „Pe la a. 1640, în urma ridicării lui Luther, s-a introdus în bisericile reformate limba naţională, şi această tipărire de cărţi clerice în limbile deosebite a fost întrebuinţată ca mijloc pentru a calviniza pe români. Atunci biserica română , în ramura ei cu totul neatârnată, mitropolia Moldovei şi a Sucevei, a luat iniţiativa unui sinod pentru părţile locuite de români şi a admis, ca măsură contrarie reformaţiunii, tipărirea de cărţi româneşti ortodoxă,

---

[152] Prof. Univ. C. D. Papastate, *Consideraţii în legătură cu opera poetică a mitropolitului Dosoftei*, în „M.O.”, XXVI (1974), 9-10, p. 747-748.

[153] Pr. Scarlat Porcescu, *Activitatea cărturărească a Mitropolitului Dosoftei*, în „M.M.S.”, L (1974), 9-12, p. 812.

pentru a feri poporul şi preoţimea de a se adăpa la izvoarele eretice. Din reforma protestantă a răsărit această reformă în biserica română, care şi-a imprimat pe de-a pururi urma ei binefăcătoare în dezvoltarea noastră"[154].

Mitropolitul Dosoftei era convins de opera apologetică şi patriotică a mitropolitului Varlaam, aprecia ajutorul Moscovei şi Kievului, înţelegea pericolul uniaţiei şi căuta să frâneze avalanşa protestantă din Transilvania.

Ecoul viu al *Cazaniei* lui Varlaam (1643) ajunsese la porţile Liovului şi împrejurimi; *Răspunsul la Catehismul calvinesc* şi *Şapte Taine* erau mijloace destul de importante pentru stăvilirea concepţiilor religioase străine de Ortodoxie.

Încredinţat că o apărare a Ortodoxiei în faţa propagandei străine nu poate rezista fără cultură, mitropolitul Dosoftei repară tiparniţa veche şi aduce matriţe, xilogravuri şi literă nouă şi chiar un specialist tipograf din Uniew, Vasile Stadniţki[155].

Pentru faptul că mitropolitul Dosoftei se făcuse cunoscut ca vajnic apărător al dreptei credinţe încă din tinereţe, patriarhul Ioachim îl încurajează şi-i promite tot ajutorul. Mai mult chiar, îi scrie: „ A binevoit Dumnezeu Domnul a aşeza ierarh înţelept oamenilor săi pe preasfinţia ta, care-i paşte bine printr-o înţeleaptă cârmuire că şi mai departe de noi a pătruns obştească laudă pentru a ta urmare în Hristos … Am aflat de strălucita ta evlavie către Domnul Dumnezeu şi râvna cea dumnezeiască şi fierbinte ce o ai în lucrările tale ortodoxe şi sincera ta îngrijire pentru turma încredinţată ţie …".

Nu numai patriarhul Moscovei, ci toţi patriarhii Bisericilor Ortodoxe cunoşteau de acum pe apărătorul credinţei, Kir Dosoftei, mitropolitul Moldovei.

Mitropolitul Dosoftei cunoştea mai bine decât alţii urmările de la Brest-Litovsk (1595-1596), urmări religioase, politice şi, mai ales, sociale. De aceea, căuta pe toate căile să înlăture tentativele de la hotarele ţării sale şi să întărească pe păstoriţii săi[156].

Aceste considerente l-au îndemnat să traducă şi să tipărească cărţi de cult în limba română. Ramurile protestantismului aveau tot mai mulţi adepţi în Transilvania; acţiunile prozelitiste ale acestor noi confesiuni au găsit sprijin la căpeteniile politice de peste munţi şi chiar din Muntenia şi Moldova. Noile orientări religioase puteau

[154] Mihai Eminescu, *Articole şi traduceri*, vol. I, Bucureşti, 1974, p. 97.
[155] Diac. I. David, *op.cit.*, p. 757.
[156] *Ibidem*.

genera semne de întrebare în lumea ortodoxă. Catolicismul, care-şi croia drum în răsărit, prin metoda uniației, reprezenta, de-a dreptul, o primejdie pentru unitatea Ortodoxiei. Ca urmare, cărțile de lectură şi îndrumare religioasă, precum şi cărțile de cult, trebuiau în mod necesar traduse în limba română şi tipărite, spre a îndeplini un rost de ordin didactic. Credincioşii, dar mai cu seamă clericii, aveau posibilitatea de a cunoaşte şi a înțelege subtilitățile teologice ortodoxe, prin aceste cărți de cult româneşti şi de a se apăra atunci când se încerca, eventual, abaterea lor de la credință.

Într-un comentariu pe care îl face la viața desfrânată şi la faptele împăratului bizantin iconoclast Constantin Copronim, în traducerea cronografului lui Matei Kigalas[157], devine acid la adresa practicilor calvine.

Alcătuieşte o pagină antologică de pamflet, care este încă o mărturie a forței talentului de scriitor al lui Dosoftei: „Mă mer di Calvin şi di Liuter cum nu şi-au învățat pre calvinii şi pre liuterii lor şi la farmici şi spurcări aselghiceşti (licențioase), precum i-au învățat alalte păgânăciuni acestui spurcat di cufurit Copronim Constantin, că cu acesta Constantin împărat să laudă calvinii c-au strâns săbor di la Asia şi di la Greție de-au tocmit legea care o țin calvinii, cum scrie la catehizmuşul lor, că nu ne-au nici una niocărâtă: icoanele, moştiile svinților, ruga lor şi ruga Precistii, svânta cruce, svânta liturghie, postul, călugăria, ruga bisericii şi alalte svinte taine toate. Să li plătească Dumnezău cu catehizmuşul lor şi să li facă partea cu acela Constantin împărat, cu care or să amăgească proştii! Dară căce nu-i zic porecla, Copronim Cufuritul, acela ce s-au băligat în apa botezului său?" Referințele polemice la calvini se găsesc şi în alte locuri din aceeaşi lucrare: „Dară unde-s calvinii, ereticii, carii zic că svinții nu ştiu nemică de noi? Dară aceştia cum ştiură de grăiră în vis împăratului?", „mră-te, calvinule", „crepe calvinii", „vază calvinii", „calvinii şi liuterii aşe sint", „Vedzi calvinul", „Cufuritu lui fie-le în obraz calvinilor". În acest context, este lesne de văzut că prin traducerea *Paraclisului şi a Acatistului Precistei*, a *Mântuirii păcătoşilor* a lui Agapie Landos, a cărei a treia parte cuprinde minunile Maicii Domnului, a Cronografului lui Matei Kigalas, în care sunt povestite multe vieți de sfinți, martirizați pentru cultul icoanelor de către împărații romani şi bizantini, păgâni sau iconoclaşti, dar, mai ales, prin *Viața şi petrecerea svinților*, Dosoftei apără dogmele, instituțiile şi

[157] Dosoftei, *Opere I*, Ediție critică de N.A. Ursu, Editura Minerva, 1974, p. 401.

practicile cultului creştin ortodox, puternic ameninţate de propaganda calvină printre românii din Transilvania[158].

Într-o ultimă redacţie a *Poemului cronologic*, care, deşi nu se încadrează în opera realizată de Dosoftei în Moldova, ci aparţine perioadei surghiunului polonez, mitropolitul condamnă superstiţiile care năpădiseră ţara şi în rândul cărora Dosoftei pune şi jocuri populare, care vor trezi interesul etnografilor[159]:

„Avem şi pentru farmece la Dumnedzău ură,
Şi ce? Omul să schimbă dintru a sa făptură?
Cu ghiduşuri, cu turcă, cuci şi cu geamale,
Tras în oale şi la alte din păgâni tocmeale,
Şi au perit biata ţară de păgânătate,
Dumnedzău o va învie dintru a sa bunătate."

Alexandru Mareş consemnează un manuscris din Biblioteca Academiei Române, copiat de Toader Jora sub titlul de *Istoria Suzanei*, la sfârşitul căruia copistul precizează unele date în legătură cu sursa copiei sale:

„Această cărţăluie am scris-o eu di pe o carte a sfinţi<i>i sale a egumenului de Ploieşti, pentru ca să şă stie valeatul 7264, întru care dzile să o fi sc<r>is Constantin Bălăcian, întru care scrie aşe: «Scris-o-am di pe un izvod ce era scris de ermonahul Neculaie arhimandritul, ce scrie că au scris-o de pe o biblie a lui Şerban-Vodă din Ţara Muntenească, când au fost în Ţara Leşască»".

Pomenirea numelui arhimandritului Nicolae şi şederea acestuia în Ţara Leaşască pun manuscrisul în legătură cu ultima perioadă a vieţii mitropolitului Dosoftei, petrecută în Polonia, la Strij[160].

Textele aflate în fruntea manuscrisului [(f.1^{r}) *text acefal (incipit: „unul Tatăl, altul Fiul, împotriva căruia lucru apostolul bate grăind şi puind chiziş cum că la noi nu sunt mulţi domni, nici dumnezei mulţi…")*; - (f. 2^{r}) *Pentru pre ce vremi scorni iconoborenie şi care împăraţi s-au făcut iconobornici şi care săboară din toată lume pentr-aceasta fură proclețiți*; - (f. 4r): *Iconoboreţilor, pre o samă poncişe a lor cuvinte, răspuns*; - (f. 7v): *Pentru cruce văzutului semnu a fiului omenescu, a Domnului nostru Iisus Hristos, care semnu la vreme v<e>nirei sale la ce a doua să va ivi pe norii ceriului şi pe grăiurile vrăjmaşului crucei Domnului, răspuns*; - (f. 24^{r}): *Pentru îmblatul cu crucile*; - (f. 28^{v}):

[158] *Ibidem*, p. 402.
[159] Prof. Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 3.
[160] Alexandru Mareş, *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei (I)*, în „L.R.", XXXVI (1987), 5, p. 413.

Pentru ruga sfinților; - (f. 35[r]): *Pentru ruga şi milostenia ce să faci drept sfintele morților, din Scriptura Veche şi Nouă dovedele de la sfinți*.][161] formează o unitate din punct de vedere tematic şi aparțin unei scrieri de polemică religioasă, în limba slavonă, în care se combat de pe pozițiile ortodoxismului o serie de „eresuri", cei vizați fiind, în primul rând, luteranii şi calvinii. Parcurgând titlurile capitolelor se constată că problemele în dispută le formează cultul icoanelor, al crucii, al sfinților. Autorul scrierii, mai exact a compilației, este în mod sigur un reprezentant al clerului ortodox din Ucraina sau Rusia, dovadă referirile care se fac în text la „iconoclaştii" calvini şi unitarieni Simion Budnâi din Lituania şi Cehovici din Liublin[162].

Cine a fost acest traducător care şi-a luat libertatea să prelucreze în destule locuri originalul slavon, apelând la o mare diversitate de surse textologice şi intervenind, totodată, cu unele lămuriri sau comentarii personale? În mod indiscutabil, un bun cunoscător al literaturii religioase şi al istoriei Bisericii (e suficient să reamintim că avea cunoştință de scrisorile adresate teologilor luterani din Tübingen de către patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea Tranos), la fel de bine introdus în materia cronografelor greceşti, şi nu numai a acestora, căci citise şi vestitul *Liber Chronicarum* al lui Hartman Schedel, stăpânind deopotrivă slavona, latina şi greaca[163].

Identificarea nu comportă nici o dificultate. Maniera foarte personală, de transpunere în româneşte, a lui Dosoftei, cu rezumări ale textului, omiterea unor pasaje, actualizări şi adaosuri, transpare şi în această tălmăcire, iar prezența în rândul interpolărilor a unor informații autobiografice înlătură orice îndoială a identificării sale ca traducător al acestor texte.

Grăitoare în privința stabilirii paternității textului este nota marginală (inexistentă în original) care însoțeşte pasajul referitor la împăratul iconoclast Constantin Copronim, similară cu cea identificată de N. A. Ursu pe un manuscris al traducerii cronografului lui Matei Cigalas.

„[C]u acesta [să] laudă [c]alvinii dzicâ[nd] [c-a]u strân[s] săbor [d]in Asie [şi] din [Țar]a Gre[cia] că de-u [le]pădat [ic]oanile. [Cu] acesta laudă [be]cisnicii [c]alvinii [şi] [li]uterii [în] Catehismus."

[161] *Ibidem*, 413-414.
[162] *Ibidem*, p. 419.
[163] *Ibidem*, p. 422.

În ultimul capitol, o lungă interpolare autobiografică îl identifică pe Dosoftei ca traducător al compilației şi totodată se constituie într-o dovadă pentru cei ce nu cinstesc sfintele moaşte[164].

În cel de-al doilea manuscris (3138) al aceleiaşi scrieri, completată cu încă două texte: (1. Pentru preasfintele taine, trupul şi sângele Domnului Dumnezău şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos; 2. Pentru sfânta cruce, pentru ce ne însemnăm cu semnul Sfintei cruci feţile cu mâna cruciş)[165], în capitolul „Pentru pre ci vremi s-au scornit iconobenia …", Dosoftei renunță a traduce întinse pasaje, în genere cele care fundamentau cultul imaginilor pe textele Vechiului Testament, dar introduce numeroase adaosuri menite, în special, să respingă atacurile iconoclaste prin invocarea miracolelor produse de sfintele icoane şi prin recurgerea la textele sfinților părinți şi ale altor autori bisericeşti. Alte adaosuri urmăresc să explice ce sunt idolatri, rațiunile pentru care în iconografia creştină sunt reprezentate divinitățile păgâne, ereticii şi diavolii şi, în mod deosebit, pericolul pe care îl reprezintă ereticii, în speță, iconoclaştii. În rândul enunțurilor imperative care exprimă îndemnul de a se evita ereticii şi învățăturile acestora, reține atenția unul în care adresanții sunt numiți în mod expres în persoana credincioşilor români: „Încă să asculți dovede drepte a învățătorilor lumii, iubite românule, creştinule, pravoslavnicule a lui Iisus Hristos, blagoslovitule."

Un context deosebit de sugestiv pentru felul în care sunt prezentați calvinii, luteranii, catolicii şi uniații, a căror impuritate de credință ar fi asemănătoare boilor cu pete sau dungi de altă culoare decât restul trupului, denumiți în limbaj popular *bălțat* sau *prian*, se găseşte tot în acest capitol:

„Aceşte amândoi (Calvin şi Luter) pre o vremi unul bălțat, altul priian, boi a lui Satana, de-i trag în jug de vro sută de ani. Şi altă părechi de boi a lui Veelzevul, a numi o samă de iezuviți şi cu uniiații; aceştie lucrează în Țara Leşească, iar aceia (Calvin şi Luter) într-Ardeal şi sălesc de răstoarnă pământul"[166].

Iată, deci, că blândul şi smeritul Dosoftei devine aprig şi neîndurător când este vorba de apărarea credinței!

Tipărirea de cărți bisericeşti în limba română era integrată în marele efort al neamului de a se elibera de limbile „străine şi

[164] *Ibidem*, p. 423.
[165] Idem, *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei (II)*, în „L.R.", XXXVI (1987), 6, p. 515.
[166] *Ibidem*, p. 516.

împrumutate" pentru a lăsa calea deschisă limbii poporului spre a se impune în întreaga viaţă a celor trei ţări româneşti. Cartea bisericească era tipărită atunci în limba română, nu numai din pricină că „sârbia" adică slavona începuse să fie părăsită, iar greaca, altă limbă sacră, care încerca să-i ia locul la noi, era tot atât de puţin cunoscută în rândurile credincioşilor, ci îndeosebi „pentru folosul şi luminarea neamului nostru rumănesc", cum se spune în *Evanghelia învăţătoare* de la Bălgrad, tipărită în anul 1699[167].

Până la Dosoftei, în Moldova, nu apăruse nici o carte de cult. Varlaam tipărise, la 1643 *Cazania*, la 1645 *Răspuns la Catehismul calvinesc*, cu sprijinul său se tipărise *Cele şapte Taine*, toate cărţi de lectură şi îndrumare. Negreşit, aceste cărţi au contribuit, pe de o parte, la instruirea celor ce citeau, iar pe de alta, ele au constituit un pas înainte în procesul de utilizare a limbii naţionale.

Meritul lui Dosoftei, în această privinţă, este mult mai important. El a tradus şi tipărit cele mai uzuale cărţi de cult, culminând cu *Molitfelnicul* şi *Liturghierul*, cărţi de căpetenie în Biserică, adică principalele cărţi de slujbă ale Bisericii Ortodoxe, acelea care cuprind toate serviciile religioase ce însoţeau pe om de la naştere până la mormânt[168].

În cărţile noastre de slujbă sunt înfăţişate şi dezvoltate adevărurile de credinţă ortodoxă. Mai mult decât predicile, care aveau îndeosebi conţinut moral sau istoric, în vremurile când slujitorii bisericeşti erau lipsiţi de pregătire teologică înaltă, cărţile de slujbă erau menite să facă cunoscute adevărurile religioase şi să întărească pe credincioşi în convingerile lor ortodoxe, pentru a se putea apăra de erorile propovăduite de cei care se abătuseră de la dreapta credinţă.

Slujbele religioase au constituit pârghia de rezistenţă a credincioşilor ortodocşi faţă de presiunile pe care le-a exercitat asupra lor propaganda religioasă apuseană. Păstrându-şi cultul lor religios, ortodocşii îşi păzeau nealterată dreapta credinţă[169].

Prin mijlocirea cărţilor de cult tipărite de Dosoftei, se puteau oficia, în întregime, slujbele solicitate de credincioşi, precum şi Sfânta Liturghie. Traducerea şi tipărirea *Liturghierului* încununează opera sa[170].

---

[167] Mitropolitul Iustin [Moisescu], *Ctitoria Mitropolitului Dosoftei*, în „M.M.S.", L (1974), 9-12, p. 735-736.
[168] Pr. Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 812.
[169] Mitropolitul Iustin [Moisescu], *op.cit.*, p. 735.
[170] Pr. Scarlat Porcescu, *op.cit.*, p. 812.

Necesitatea de a pune la îndemâna poporului carte pe care să o înțeleagă toți a determinat şi pe Varlaam să scrie a sa *Carte românească de învățătură* deoarece cu anevoie «iaste a înțelegă cartea alții limbi». Mai mult decât oricare altul, Dosoftei stăruie asupra necesității de a tipări carte pe care să o înțeleagă toată seminția românească. Începe traducerea de cărți de cult cu *Psaltirea de-nțăles*, continuă cu *Molităvnic de-nțăles*, iar Liturghierul său are următorul titlu: *Dumnezeiască Liturghie, acum tipărită rumâneşte, cu multă osârdie, să-nțeleagă toți spăsenia lui Dumnezău cu întreg înțăles* [171].

[171] *Ibidem*, p. 807.

3. 3 . Tipăriturile mitropolitului Dosoftei

Dacă vom urmări traiectoria tipăriturilor, vom constata că acestea nu sunt întâmplătoare, ci au un loc bine gândit în sistemul fixat de Dosoftei: mai întâi atrage masele de cititori cu *Psaltirea în versuri* şi *Acatistul Maicii Domnului*, apoi vine în sprijinul preotului de mir cu traducerea *Liturghierului* şi a *Molitvelnicului* şi a personalului ajutător bisericesc, adică a cântăreților şi a simplilor monahi, cu *Psaltirea slavo-română* şi *Paremiile de peste an*, se pare şi un *Octoih*, şi încheie cu monumentala operă în patru volume, *Viața şi petrecerea sfinților* [172].

El a tradus mai întâi Psaltirea, carte de căpetenie în cultul ortodox, evident, în proză, pentru a porni apoi la versificarea ei. La tălmăcirea psalmilor pe cât „a putut mai frumos", a trudit „vreme îndelungată" [173].

La sfârşitul *Psaltirii în versuri*, mitropolitul Dosoftei adaugă o postfață, un fel de of al său, dar şi o expresie a conştiinței apărării demnității şi sfințeniei, făcându-se astfel, fără să vrea, reprezentantul de seamă şi exponentul, nu numai al Ortodoxiei româneşti, ci al întregii Ortodoxii din acele timpuri. Această postfață este de fapt o rugăciune de la Cincizecime în care ierarhul arată că şi limba română, deşi săracă, este capabilă de a exprima într-un chip deosebit înălțătoare cuvinte la adresa lui Dumnezeu: „Prea Curate, neîntinate, neîncepute, nevăzute, neagiunse, neurmate, neschimbate, nemutate, nemâniate Doamne, Acela ce sânguru ai nemuritorie, de petreci în lumina cea neapropiată … ție ne rugăm şi ție năzuim, Despuitorule … cerceteadză-ne cu bunătatea Ta, pomeniaşte-ne în cruțările Tale …"[174].

3. 3. 1. Cărți de lectură şi îndrumare religioasă

3. 3. 1. 1. *Psaltirea în versuri* (Uniev, 1673)

Moda versificării psalmilor s-a ivit în lumea protestantă, desigur, din motive de ordin liturgic. Cultul romano-catolic se

[172] Diac. I. David, *op.cit.*, p. 759.
[173] Pr. Scarlat Porcescu, *op.cit.*, p. 812.
[174] Diac. I. David, *op.cit.*, p. 757.

oficia în limba latină; de aceea, ascultătorii, de cele mai multe ori, nu înțelegeau ce auzeau. Ca un protest împotriva unor rânduieli considerate anacronice, protestanții cereau, între altele, săvârşirea slujbei în limbile naționale. Contestând Tradiția, ei au proclamat numai Sfânta Scriptură ca izvor al învățăturilor şi practicilor din Biserică. Susținându-se că textele rugăciunilor trebuie să fie luate numai din Biblie, s-a ajuns la un cult al psalmilor. Autorii psalmilor versificați urmăreau, atât desfătarea spirituală a celor ce îi ascultau, cât şi fixarea în conştiința acelora a unor idei, principii sau norme etice. Pentru a antrena pe credincioşi la o participare activă în timpul cultului, la o rugăciune a întregii comunități, protestanții au statornicit utilizarea lor sub forma melodiilor.

Romano-catolicismul considera moda aceasta ca o abatere nesănătoasă. Ca urmare, principial, ea a fost condamnată, iar unii dintre versificatorii romano-catolici au fost obligați să se dezvinovățească în fața autorităților ecleziastice[175].

În Biserica Ortodoxă, moda versificării psalmilor a fost privită ca o inovație, deşi în unele versiuni ale Sfintei Scripturi, chiar în unele ediții ale Septuagintei, psalmii apar în forma cadențată a ritmului. Versificatorii ortodocşi – Gheorghe Palamed, mitropolitul Dosoftei şi călugărul rus Simeon Poloțki – au transpus psalmii în versuri, nu dintr-o necesitate cultică, ci dintr-un imbold personal. Totuşi, prin versificarea psalmilor s-a urmărit slujirea şi apărarea Ortodoxiei.

În secolele XVI-XVII, creştinătatea ortodoxă, în anumite regiuni, între care şi Transilvania, putea fi afectată de moda rugăciunilor versificate. Aceste rugăciuni, deşi inspirate din psalmi, puneau în umbră textele cu autoritate canonică, cum şi rânduielile liturgice tradiționale. În cazul acesta, Psaltirea şi întreaga Sfântă Scriptură nu mai erau un izvor de credință cu autoritate divină. Spre a feri pe credincioşii ortodocşi din ținuturile învecinate Moldovei şi, fără îndoială, pe cei păstoriți de el însuşi, de versurile religioase care circulau tot mai mult, Dosoftei se apucă să versifice psalmii. Versificând psalmii, aceste rugăciuni atât de mult folosite în cult, el, ca ierarh dreptcredincios al Bisericii, a avut mereu în vedere textul original, textul biblic, spre a nu se interpreta opera sa ca o inovație, ca o abatere[176].

Mobilul acestei întreprinderi îndrăznețe a lui Dosoftei nu a fost atât dorința de a crea o operă literară, cât mai ales scopul

[175] Pr. Scarlat Porcescu, *op.cit.*, p. 829.
[176] *Ibidem*, p. 830.

practic urmărit de el, în calitate de ierarh român ortodox, în condițiile luptei pentru apărarea integrității Bisericii Ortodoxe româneşti. Versificarea Psaltirii este motivată în primul rând de atitudinea anticalvină a lui Dosoftei, căci prin această lucrare el şi-a propus de fapt să împiedice difuzarea printre români a Psaltirii în versuri calvină, tradusă din limba maghiară, după versiunea lui Albert Molnar (1607), pe la 1648-1650, de Ştefan Fogarasi, pe care probabil a cunoscut-o. Cea mai veche copie a acestei Psaltiri în versuri calvină datează de pe la 1660. Faptul că *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei a fost difuzată, ca şi *Cazania* lui Varlaam, mai ales în Transilvania, unde câțiva psalmi versificați de el au devenit texte de colindă sau cântece de stea, indică în mod cât se poate de clar scopul principal pentru care a fost elaborată această lucrare[177].

Este bine cunoscut faptul că, încă din secolul al XVI-lea, conducătorii bisericii calvine, sprijiniți de administrația maghiară a principatului, au început o acțiune tot mai susținută de convertire a românilor ortodocşi la calvinism, care a durat până la desființarea principatului, în 1690. În tot acest timp, românii din Transilvania, şi-au apărat cu îndârjire credința ortodoxă şi, implicit, ființa națională, căci calvinizarea ar fi putut constitui începutul deznaționalizării lor. În secolul al XVII-lea, lupta lor a fost sprijinită de Biserica Ortodoxă românească din Moldova şi Muntenia. Aproape tot tirajul Cazaniei tipărite de Varlaam în 1643 a fost difuzat în Transilvania, unde s-au făcut după ea şi numeroase copii manuscrise, iar în 1645, alarmat de „otrava de moarte sufletească" aflată în catehismul calvinesc, Varlaam adună sobor din ambele țări cu care dezbate cunoscutul său *Răspuns împotriva catehismului calvinesc*, tipărit în acelaşi an. Un răspuns indirect dat propagandei calvine printre români conține şi pravila bisericească *Şapte Taine*.

Deşi nu era destinată cultului Bisericii pe care o slujea, Dosoftei a folosit la versificație imaginații poetice personale, dar nu a denaturat textul scripturistic.

Ocupându-se în „Cuvântul către cititor" de „cele patru înțelesuri ale Sfintei Scripturi", adică de stabilirea înțelesului Sfintei Scripturi, ținând seama de patru principii ermineutice: istoric, al tradiției, parabolic şi al comparației, despre care îi scrisese patriarhul Dositei al Ierusalimului la rugămintea sa, mitropolitul dorea să arate cititorilor Psaltirii, transpusă în versuri, că el a ținut seamă de aceste principii când a tălmăcit şi versificat

[177] Dosoftei, *op.cit.*, p. 402.

psalmii, că nu a denaturat, chiar dacă în aparență unii psalmi sunt mai îndepărtați de prototip.

Versificând psalmii, mitropolitul Dosoftei şi-a îndeplinit o obligație religioasă, aceea a unui bun păstor, dar s-a străduit să dea acestora o formă literar-artistică[178].

Psaltirea în versuri a răspuns mijloacelor protestantismului, stăvilind astfel imnele liturgice sau poeziile simple sau populare prin care se putea infiltra calvinismul, luteranismul sau unitarianismul[179].

În prima prefață la *Psaltirea în versuri* Dosoftei arată că a purces la această osteneală stăpânit de gândul de a răspunde unor dumnezeieşti îndemnuri la rugăciune şi a face deprinderea ei cât mai apropiată sufletului.

Preluată cucernic din Vechiul Testament, pentru nădejdile ei mesianice şi pentru via sa vibrație religioasă, trecută apoi astfel în rânduiala cultică creştină, în rugăciunile liturgice, Psaltirea a fost şi este cartea de căpătâi a creştinului[180]. De aceea, subliniază rolul rugăciunii în înfrângerea ispitelor şi a duşmanilor. Aşadar, aparent adresată, în general, tuturor credincioşilor ca scut şi ajutor împotriva răului, ea se constituie în armă contra prozelitismului calvin şi astfel, cititorii vizați sunt credincioşii din Ardeal. Aceştia sunt îndemnați să se întărească cu cuvântul lui Dumnezeu, cu „sabia cea sufletească" şi să se roage, că, aşa cum spune Sfântul Ciprian, „cea mai tare platoşe decât ruga nemică altă n-avem, că ea cu dânsa toate războaiele cele tare putem să le frângem, că ea este puterea cea sufletească şi pavăza lui Dumnezău, cu carea putem să ne sprejenim şi să ne apărăm de toate greutățile."

Acestea fiind temeiurile îndemnului la rugăciune, pentru a-l face mai bine şi mai uşor de primit, el a socotit „a fi lucru de treabă şi de folos de spăşenie, a tâlcui în versuri tocmai Psaltirea lui David, care este plină de rugă". A făcut-o „cu multă trudă şi vreme îndelungată, precum a putut mai frumos, să poată trage firea omului către cititul ei" [181].

Notele şi accentele de dramă națională, social-umană ale psalmilor, l-au decis în mare măsură, pe ierarhul poet şi patriot să-i versifice, să facă din ei poezie românească, situațiile politico-sociale fiind similare cu ale poporului iudeu. Robiile politice feudale şi viața grea a poporului erau aceleaşi, precum şi aspirațiile

[178] Pr. Scarlat Porcescu, *op.cit.*, p. 833.
[179] Diac. I. David, *op.cit.*, p. 757.
[180] Pr. Ilie D. Brătan, *Dosoftei, mitropolitul cărturar*, în „M.O.", XXVI (1974), 9-10, p. 734.
[181] *Ibidem*, p. 735.

la libertate politică şi socială, şi un trai mai bun. Mitropolitul Dosoftei a încorporat psalmilor săi realităţi politice-sociale-umane româneşti, însoţite de opinii şi sentimente patriotice[182].

Pune la dispoziţie o carte cu autentic conţinut ortodox, stând aproape de original, dar autohtonizând pe alocuri textul. Astfel se apropie de sufletul românului care va pune pe foc „otrava" calvinească şi va ţine la căpătâi „darul" mitropolitului Dosoftei, făcut lor, celor în necazuri, asupriţi şi prigoniţi pentru adevărul credinţei lor.

Cu pârga acestei noi strădanii româneşti venea el înaintea Domnului şi, pe această cale, a tot creştinului, „ca snopul cel dintâi de grâu". Astfel a înţeles el să câştige sufletele, după gândul care îl va mărturisi şi în celelalte scrieri: „să înţeleagă toţi care nu înţeleg sârbeşte sau elineşte" [183].

3. 3. 1. 2. *Viaţa şi petrecerea svinţilor* (Iaşi, 1682-1686)

Motivele pentru care a oferit păstoriţilor săi *Viaţa şi petrecerea svinţilor* au fost două[184]: pe de o parte, pentru a-i feri de înrâuririle literaturii religioase apocrife şi, îndeosebi, a celei bogomilice, care circula sub formă de manuscris, în limbile slavă şi, ulterior în română, iar pe de alta, pentru a fixa mai temeinic cultul sfinţilor.

În secolele al XVI-lea şi al XVII-lea au circulat diferite texte literare populare, cu conţinut variat (*Alexandria*, *Împărăţia lui Priam*, *Varlaam şi Ioasaf*, *Albinuşa*, *Cronografele*, etc.), care erau mijloace de agrement spiritual şi de informare. Altele însă, de cele mai multe ori plăsmuiri fantastice, inspirate din legende parabiblice (*Cuvântul Sfântului Pavel apostol la ieşirea sufletelor*), de legende hagiografice (*Rugăciunea Sfântului Sisin*, *Povestea Sfintei Petca*, *Jitia Sfântului Alexie*), de legende bogomilice (*Cântecul lui Adam*, *Povestea lui Satanail cum s-au trufit înaintea Ziditorului Dumnezeu*), literatura de prevestire (*Zodiacele*, *Gromovnicele*, *Trepetnicele*), puteau strecura în conştiinţa cititorilor idei şi învăţături neadmise de Biserică.

Noile mişcări religioase din Apus, puteau şi ele pricinui nedumeriri în probleme de credinţă, mai ales cu privire la cultul

[182] Pr. Gheorghe Cunescu, *Mitropolitul Dosoftei*, în „G.B.", XXXIII (1974), 1-12, p. 1217.
[183] Pr. Ilie D. Brătan, *op.cit.*, p. 735.
[184] Pr. Scarlat Porcescu, *op.cit.*, p. 822.

sfinților. În Transilvania, reforma dobândea tot mai mulți adepți, este drept, printre unguri şi saşi, dar unii români puteau fi tentați de noile orientări religioase. De aceea, ierarhii de peste munți erau, de multe ori recomandați şi sprijiniți de ierarhii munteni sau moldoveni, ca să preîntâmpine acțiunile prozelitiste între credincioşi[185].

Printre cei care au luat o astfel de atitudine în ajutorul celor din Transilvania s-a numărat şi mitropolitul Dosoftei. Citind *Proloagele* sau ascultând fragmente din cuprinsul lor în cadrul slujbelor religioase, credincioşii, pe de o parte, făceau cunoştință cu învățătura şi rânduielile tradiționale ale Bisericii în legătură cu cinstirea sfinților, iar pe de alta, dobândeau putința de a deosebi ceea ce este admis de Biserică de ceea ce nu aste îngăduit. Însăşi învățătura Sfântului Ioan Damaschin despre sfinți, la care se referă în scrisoarea către Duca-vodă, din fruntea cărții, se înscrie ca un argument în sprijinul literaturii tipărite cu binecuvântarea Bisericii[186].

3. 3. 2. Cărțile de cult

Dacă Psaltirea este nelipsită din mâna cititorilor, mitropolitul Dosoftei s-a gândit ca şi preoții să aibă cuvântul lui Dumnezeu în limba păstoriților lor. Credincioşii nu mai înțelegeau limba liturgică şi doreau slujba pe graiul lor; acesta este aspectul practic, însă acest aspect ascunde alt adevăr: nivelul cultural al păstoriților crescuse, ei erau conştienți de credința lor şi socoteau că va fi mai puternică dacă ar fi exprimată şi în graiul lor, nu numai cu inima[187].

De aceea tendința de a citi şi asimila ceea ce se scria în limba strămoşească. De această latură a spiritului credinciosului român din acea vreme, şi nu numai, au profitat propagandiştii celorlalte culte, care au făcut din limba națională obiectul succesului propovăduirii lor. Dar iată, că ierarhi înțelepți şi curajoşi, ca Varlaam şi Dosoftei, vin în întâmpinarea acestora, distrugându-le lucrarea prin punerea la dispoziția clerului şi a

[185] *Ibidem*, p. 823.
[186] *Ibidem*.
[187] Diac. I. David, *op.cit.*, p. 758.

turmei dreptmăritoare, cărți autentic ortodoxe pentru hrana sufletului lor.

3. 3. 2. 1. *Preacinstitul Acatist* (Uniev, 1673)

În contextul condițiilor religioase din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, traducerea şi tipărirea în limba română a *Preacinstitului Acatist* era cerută de nevoia de a înțelege slujba, dar şi de necesitatea de a cristaliza în conştiința credincioşilor ortodocşi cultul Născătoarei de Dumnezeu. Pentru a feri pe clericii şi pe credincioşii ortodocşi moldoveni de înrâuriri care, erau o adevărată „moarte sufletească", Dosoftei a tradus şi tipărit *Acatistul*.

Prin traducerea şi tipărirea celorlalte cărți de cult, Dosoftei a urmărit două țeluri: unul didactic şi altul național-românesc. În fond, două laturi ale rostului pe care-l avea cultul în viața unui credincios român, în atmosfera secolului al XVII-lea. Luând parte la o liturghie sau la un alt serviciu religios, săvârşite într-o limbă neînțeleasă, un credincios român are un simplu spectator. El nu putea pătrunde sensul adânc al cultului, pentru că nu înțelegea limba. Cultul divin, îndeosebi Sfânta Liturghie, actualizează în conştiința credinciosului întreaga dogmatică şi întreaga principialitate morală a Bisericii[188].

3. 3. 2. 2. *Liturghierul* (Iaşi, 1679; Iaşi, 1683)

Tipărirea *Liturghierului* a însemnat cel mai mare succes liturgic în acea vreme în Ortodoxia românească, Mitropolitul Dosoftei reuşind să dea posibilitate preotului să strângă pe credincioşi mai bine în jurul său. Se frânează astfel tendința unora care spuneau că merg la liturghia catolică, fiindcă tot nu înțeleg nimic, sau la Cina protestantă, fiindcă acolo aud pe limba lor cuvintele Evangheliei. Ca atare, *Liturghierul* în româneşte a întărit unitatea Ortodoxiei în granițele naționale, stăvilind acele încercări ale „propagandei fidae" şi ale protestantismului prin oferirea „Cuvântului lui Dumnezeu" în limba poporului. În cuprinsul cărții, mitropolitul Dosoftei a adăugat unele rugăciuni şi cântări străbune. La puțin timp dă a doua ediție[189].

---

[188] Pr. Scarlat Porcescu, *op.cit.*, p. 821.
[189] Pr. Gheorghe M. Rădan, *Mitropolitul Dosoftei*, în „G.B.", XXXII (1973), 7-8, p. 719.

Liturghierul fiind o carte de cult, de rânduială a principalei slujbe bisericeşti, obliga din momentul traducerii lui la săvârşirea slujbei liturgice în româneşte. Desigur nu ne putem închipui că acest lucru s-a putut înfăptui într-o clipă pretutindeni, însă punerea la îndemâna slujitorilor a Liturghierului în limba română a constituit începutul slujbei în româneşte în Moldova, iar tipărirea lui reprezintă un moment de referință pentru introducerea limbii române în Biserică[190].

Dosoftei s-a dovedit un ierarh învățat, un bun cunoscător al limbii poporului său, limbă în care găsise termenii potriviți pentru redarea noțiunilor teologice abstracte cuprinse în Liturghier, cuvinte care înlesneau celor ce ascultau să înțeleagă sfânta şi dumnezeiasca Liturghie şi Sfintele Taine. Mai mult, el s-a dovedit un ierarh de mare curaj[191].

3. 3. 2. 3. *Molităvnic de-nțăles* (Iaşi, 1680)

Aşa de mare s-a dovedit a fi evenimentul tipăririi, încât mitropolitul Dosoftei a fost încurajat în opera sa apologetică şi națională şi a pregătit altă carte, *Molităvnic de-nțăles*, tipărit în 1681. Cu această nouă tipăritură, preoțimea şi-a consolidat poziția harică în raport cu celelalte confesiuni, desăvârşindu-se *Răspunsul*... lui Varlaam la *Catehismul calvinesc*.

Pe când *Cazania* lui Varlaam, tipărită cu 38 de ani în urmă, era destinată a fi cartea de lectură care se făcea publică la sărbători şi duminici şi numai în biserică, *Molităvnicul* era arma zilnică a fiecăruia, începând de la naştere, trecând prin toate fazele vieții şi sfârşind cu înmormântarea.

Molităvnicul lui Dosoftei era cartea mobilizatoare pentru folosirea limbii române în casa fiecăruia, la nevoile fiecăruia, la actele sfințitoare ale fiecăruia şi la întâmplările fiecăruia. Cartea înfățişează toată viața creştinului, sub variate ipostaze, al cărei conținut până atunci era necunoscut pentru mirean. De aceea, preotul, care o folosea pentru întâia dată trecând de la tradiția consacrată a limbii slavone, avea nevoie de rânduieli bisericeşti şi de chipuri sfinte, care să-l hotărască spre pasul cel mare al folosirii molitvelor în limba poporului[192].

---

[190] *Ibidem*.
[191] Pr. Scarlat Porcescu, *op.cit.*, p. 812.
[192] Pr. Paul Mihail, *Molitvenicul Mitropolitului Dosoftei, Iaşi, 1681. La împlinirea a 300 de ani de când a fost tipărit*, în „M.M.S.”, LVII (1981), 4-6, p. 319.

Aşează în fruntea *Molităvnicului* său slujba Bobotezei, evidenţiind însemnătatea apei sfinţite şi a semnelor cunoscute în Biserica Ortodoxă, de-a lungul secolelor, şi folosirea ei încă din timpurile apostolice. Apa sfinţită a Iordanului este permanenta prezenţă a harului divin în viaţa şi în casa creştinului şi întărire în faţa greutăţilor de tot felul[193].

3. 3. 2. 4. *Psaltirea în proză* (Iaşi, 1680)

Înainte de versificarea psalmilor din *Psaltirea în versuri*, stilizaţi cu îndelungă migală, mitropolitul Dosoftei a tradus mai întâi *Psaltirea în proză*, servindu-i ca text de lucru, pe care o tipăreşte apoi mult mai târziu sub titlul *Psaltirea de-nţăles a Svântului împărat proroc David*, în 1680, cu scop, atât cultic, cât şi didactic – catehetic: de înţelegătură – „de-nţăles" [194].

Psaltirea în proză, cunoscută sub titlul de *Psaltirea slavo-română*, având textul psalmilor pe două coloane, în stânga în slavonă şi în dreapta în limba română, era destinată să facă „de-nţăles" textul psalmilor, folosiţi în cadrul cultului creştin ortodox.

Adresându-se voievodului ţării, Gheorghe Duca, îl încredinţa atât pe el, iar prin el şi pe clasa aristocrată conducătoare, pentru care slavona era limba oficială, că limba poporului, limba română avea virtuţile şi demnitatea de a cuprinde şi de a reda cu fidelitate cuvântul lui Dumnezeu, purtând înţelesul lui întocmai, cum îl poartă şi limbile consacrate oficial sacre, şi cuprinderea înţelesului cuvântului lui Dumnezeu în limba poporului, rostirea lui în limba română, nu era o abatere de la învăţătura ortodoxă, ci un adevăr ortodox dovedit scripturistic cu citatele expuse, îndreptăţind exemplul adus mai întâi de diaconul Coresi. Din contră, rostirea cuvântului lui Dumnezeu într-o limbă străină, neînţeleasă de popor, cum era limba slavonă pentru poporul român, popor neo-latin, era o abatere de la dreapta credinţă, şi apelează la redarea cât mai fidelă a traducerii Psaltirii în proză, la originalul latin al Vulgatei[195].

---

[193] *Ibidem*, p. 320.
[194] Pr. Prof. I. Ionescu, *Trei sute de ani de la tipărirea Psaltirii în proză de Mitropolitul Dosoftei (1680-1980)*, în „G.B.", XL (1980), 10-12, p. 836-845.
[195] *Ibidem*, p. 839.

3. 3. 2. 5. *Octoihul* (1683) şi *Parimiile de preste an* (1683)

Vizitând mănăstirea Putna şi cercetându-i biblioteca, episcopul Melchisedec al Romanului a găsit legate, la un loc cu alte cărți tipărite de Mitropolitul Dosoftei, 39 file care cuprind slujba duminicilor pe trei glasuri. Cele dintâi cuvinte de pe prima filă sunt greceşti: *Începătură cu Dumnezeul sfânt de osmoglasnic* (octoih). Melchisedec a afirmat că Dosoftei, dorind să se săvârşească slujbele numai în română, a tradus şi tipărit *Octoihul*, dar nu l-a terminat. De fapt este vorba de un fel de octoih mic, pregătit de Dosoftei, dar care nu a fost terminat. În scrisoarea adresată Patriarhului Ioachim, Dosoftei nu pomeneşte de un octoih. Apare însă un *Slujebnic*, care, dacă nu este manuscrisul pierdut al unei cărți de cult, ar putea fi chiar fragmentul de care vorbeşte episcopul Melchisedec[196].

În *Parimiile de preste an*, mitropolitul reproduce 33 de versuri, în limba latină (cu caractere chirilice), cu prezicerile sibilei Eritreea. Sibilele – în antichitatea greco-romană - erau femei inspirate, având darul profeției, care au prezis şi venirea Mântuitorului. Prezicerile lor, în formă poetică populară, adeseori în versuri, au avut o largă răspândire[197]. În literatura creştină, profețiile sibilelor apar sub forma poeziilor religioase, şi mitropolitul Dosoftei introduce în cartea sa o astfel de poezie care vorbeşte despre judecata de apoi. Parimiile fiind fragmente din Vechiul Testament cu caracter filozofico-didactic, apariția acestei poezii s-ar explica prin dorința de a arăta că nu numai poporului evreu i s-au făcut cunoscute cele despre împărăția lui Dumnezeu, ci şi celorlalte popoare (în acest caz, romanilor). Pe de altă parte, oferea slujitorilor un alt material care contribuia la săvârşirea cultului în limba română şi la catehizarea corectă a credincioşilor.

[196] Pr. Scarlat Porcescu, *op.cit.*, p. 819-820.
[197] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op.cit,* p. 87.

3. 3. 3. Texte patristice în limba română

În condițiile grele ale primei pribegii în Polonia, mitropolitul Dosoftei al Moldovei publică la sfârşitul *Psaltirii în versuri* în limba slavonă, cunoscutul imn al Sfântului Niceta de Remesiana, *Te Deum Laudamus*. Stihurile, atribuite atunci Sfântului Ambrozie al Mediolanului şi Fericitului Augustin, sunt publicate sub titlul de *Mărturisirea credinței ortodoxe: Pre tine Dumnezeule Te lăudăm… Te mărturisim*. Imnul cuprinde toate capitolele principale ale teologiei Sfântului Niceta de Remesiana. Se cântă de mult în clipele de reculegere, de toată creştinătatea[198].

Mitropolitul Dosoftei a publicat de două ori simbolul Sfântului Grigorie Taumaturgul. Prima dată în *Molitvelnicul de-nțăles*, tipărit la Iaşi, unde textul este redat în traducerea sa românească şi apoi pe două coloane cu literă chirilică, în limba greacă şi în limba latină sub titlul „Taina Sfintei Treimi". Simbolul Sfântului Grigorie făcătorul de minuni din Neocezareea Pontului, ne este transmis în limba greacă de Sfântul Grigorie de Nissa în *Viața Sfântului Grigorie Taumaturgul*. A doua oară mitropolitul Dosoftei a tipărit acest simbol în *Viața şi petrecerea svinților*, la 17 noiembrie, în limbile română, greacă şi latină. Această expunere de credință arată raporturile dintre persoanele Sfintei Treimi şi ne învață că Sfântul Duh purcede de la Tatăl şi se arată prin mijlocirea Fiului[199].

Prin osteneala şi strădania mitropolitului Dosoftei s-a tradus în limba română şi s-a publicat una dintre cele mai interesante epistole hrisostomice şi anume: Epistola Sfântului Ioan Gură de Aur către Episcopul Chiriac. Această epistolă a fost tipărită în viața şi petrecerea sfinților, când la 27 ianuarie se istoriseşte „adusul sfintele moştii a celui dintre sfinți părintelui nostru Ioan Arhiepiscopul de Țarigrad Rost de Aur", unde spune că pentru izgonirea sfântului părinte se va sluji de cuvintele sale scrise către episcopul Chiriac, care era şi el izgonit[200].

Scrierea patristică *Viața şi petrecerea preacuvioasei Maria Egipteanca*, atribuită Sfântului Sofronie, Patriarhul Ierusalimului şi răspândită prin versiunea smeritului ipodiacon Damaschin Studitul a fost tradusă în româneşte de mitropolitul Dosoftei şi tipărită în

[198] Nestor Vornicescu – Severineanul, episcop-vicar, *Mitropolitul Dosoftei, traducător şi editor al unor texte patristice*, în „M.M.S.", L (1974), 9-12, p. 748-749.
[199] *Ibidem.*
[200] *Ibidem.*

Viaţa şi petrecerea svinţilor la foile de la 1 aprilie, rânduite a se citi în Sfânta Biserică şi la casele credincioşilor[201].

Mitropolitul Dosoftei publică opera *Te Deum Laudamus* după manuscrise slave care cuprindeau traduceri după texte latine în care această lucrare era atribuită Sfântului Ambrozie şi Fericitului Augustin. În unele părţi ale Apusului se povestea că Sfântul Ambrozie, în momentul când boteza pe cel ce avea să devină Fericitul Augustin a început să cânte primul vers al acestui imn, iar Fericitul Augustin a răspuns cu versul următor şi aşa au continuat până la sfârşit.

Dar ei au cântat un imn care era deja în uz, imn compus mai înainte de Sfântul Niceta de Remesiana, care predicase creştinismul şi în părţile fostei Dacii. Imnul cuprinde o laudă adusă Tatălui ceresc, o mărturisire a Sfintei Treimi şi o invocare a Fiului lui Dumnezeu. Mărturisirea aceasta făcea parte din psalmodiile duminicale. La slavi se cânta la anumite aniversări oficiale. La protestanţi imnul a fost tradus în germană de Luther[202].

Prin anul 1674 mitropolitul Dosoftei studia, pe textul grecesc, canoanele Sfântului Ioan Postitorul. Ulterior, ierarhul moldovean a pregătit în traduceri româneşti mai multe scrieri patristice pe care le-a introdus mai târziu în scrierile sale. În ediţiile ruseşti ale *Mărturisirii ortodoxe* alcătuită de mitropolitul Petru Movilă, se adăuga în vechime şi *Expunerea credinţei creştine* a Sfântului Grigorie al Neocezareei, împreună cu opera Sfântului Ioan Damaschin despre cultul sfintelor icoane. Această expunere de credinţă arată raporturile dintre persoanele Sfintei Treimi, ne învaţă că Sfântul Duh purcede de la Tatăl şi se arată prin mijlocirea Fiului[203].

Paralel cu lucrările patristice traduse şi tipărit până la această dată, mitropolitul Dosoftei a tradus în româneşte şi a publicat în Dumnezeiasca liturghie şi alte lucrări din literatura patristică şi post patristică şi anume: Cazanie la joi mari a Sfântului Ioan Gură de Aur şi ruga pentru creştinătate a Sfântului Calist, Patriarhul Ţarigradului. Ruga are un pronunţat caracter patriotic şi cu aluzii indirecte la situaţia ţărilor româneşti din epoca respectivă. Ierarhul sau preotul se roagă plecat în faţa lui Dumnezeu, ca Cel atotputernic să ajute pe creştini şi ţara „şerbită vrăjmaşilor", să fie liberi şi să poată şi ei, şi urmaşii lor, stăpâni pământul făgăduit. În

[201] *Ibidem,* p. 750.
[202] Idem, *Scrieri patristice şi postpatristice în preocupările Mitropolitului Dosoftei al Moldovei*, în „M.O.", XXVI (1974), 9-10, p. 719.
[203] *Ibidem*, p. 720.

limita numărului de exemplare tipărite, această rugăciune din liturghierul românesc al mitropolitului Dosoftei s-a citit şi avea menirea să se citească mereu la slujbe, în bisericile noastre, pentru a hrăni nădejdea înaintaşilor oropsiți, credința lor în sosirea unor vremuri mai bune, mai pline de libertate, de dreptate şi umanitate[204].

[204] *Ibidem*, p. 722.

4. APĂRĂTOR AL CREDINȚEI ORTODOXE ÎN POLONIA

„Fiind în țară străină, dorul de patrie te mistuia. De aceea nu ai încetat a scrie cărți de folos, tâlcuind din scrierile Sfinților Părinți, pentru poporul tău, şi mulți folosindu-se de înțeleptele tale cuvinte şi de smerita-ți purtare minunându-se, cu bucurie cântau lui Dumnezeu, Celui ce te-a slăvit: *Aliluia*!”

Condacul al X-lea

4. 1. Disputa teologică din jurul momentului prefacerii cinstitelor daruri

Miezul problemei Epiclezei euharistice, în liturghia ortodoxă, îl constituie momentul sfințirii şi prefacerii Cinstitelor Daruri în Trupul şi Sângele Domnului nostru Iisus Hristos. În perioada apostolică şi postapostolică, în vremea ecumenicității patristice, până în secolul al XIII-lea şi al XIV-lea, s-a menținut nealterată în toată creştinătatea aceeaşi credință şi practică cu privire la Epicleza euharistică. În concepția teologică, precum şi în practica liturgică s-a recunoscut şi demonstrat că prefacerea Cinstitelor Daruri în Trupul şi Sângele Domnului are loc în momentul Epiclezei, adică în momentul invocării Duhului Sfânt, prin dumnezeiasca lucrare care preface pâinea şi vinul amestecat cu apă în cinstitul Trup şi Sânge al Domnului nostru Iisus Hristos[205].

S. Salaville în *Dictionaire de Théologie Catholique* defineşte epicleza euharistică drept „o rugăciune specială care se găseşte în toate liturghiile răsăritene şi într-un număr mare de liturghii din Apus, în canonul Liturghiei, după cuvintele de instituire a Sfintei Euharistii. Liturghisitorul cheamă pe Dumnezeu-Tatăl, câteodată pe Fiul, uneori şi pe unul şi pe celălalt, şi cere să trimită pe Sfântul Duh (pe Cuvântul după alte două-trei formule), peste darurile puse înainte – pâinea şi vinul – ca să le prefacă în Trupul şi Sângele lui Iisus Hristos şi, de asemenea, să facă în aşa fel ca acest Trup şi

[205] Nestor Vornicescu – Severineanul, *Dosoftei Mitropolitul Moldovei, apărător al epiclezei euharistice*, în „B.O.R.”, XCV (1977), 7-8, p. 726.

Sânge dumnezeiesc să producă efectele lor mântuitoare în cei ce se împărtăşesc cu ele"[206].

Teza romano-catolică privind epicleza euharistică este aceasta: formula euharistică se constituie din cuvintele lui Iisus Hristos rostite la ultima cină: „Acesta este Trupul Meu … Acesta este Sângele Meu …", cuvinte pe care preotul le repetă la altar în numele şi în persoana Domnului. Odată aceste cuvinte rostite, transsubstanţierea este complet îndeplinită.

Această teză prevede că „formula euharistică trebuie pronunţată *in persona Christi*"[207] şi că „transsubstanţierea este instantanee"[208](pâinea şi vinul se prefac în Trupul şi Sângele Domnului în momentul în care preotul rosteşte anumite cuvinte).

S. Salaville enumără cinci păreri asupra eficacităţii formulei euharistice, păreri care au dat naştere la ceea ce se numeşte, în general, controversa euharistică, care a caracterizat diferite perioade şi Biserici: a. cuvintele de instituire, singure, independent de ritualul religios antecedent sau următor, operează sfinţirea (Sfântul Toma); b. o altă rugăciune din Liturghie, de exemplu epicleza, operează singură, independent de alte formule, transsubstanţierea (doctrina celor mai mulţi teologi orientali, necatolici); c. eficacitatea cuvintelor de instituire este condiţionată de o rugăciune care le precedă (teoria lui Catharin pentru liturghia romană, unde el regăseşte epicleza în rugăciunea „Quam oblationem"); d. eficacitatea sfinţitoare a epiclezei este condiţionată de cuvintele Domnului care o preced (teoria grecească, admisă de Catharin pentru liturghia răsăriteană); cuvintele Domnului sunt singura formulă euharistică, care operează ea singură transsubstanţierea. Dar pentru a fi eficace, aceste cuvinte trebuie pronunţate *in persona Christi*, în timpul Liturghiei. Ele trebuie încadrate în ansamblul rugăciunilor fixate de Biserică pentru a celebra sacrificiul. Această condiţie este necesară pentru ca preotul să fie privit ca acţionând în numele Bisericii.

Deci, catolicii, suprimând epicleza de la euharistie, i-au tăgăduit rolul operant, prin răstălmăcirea teologică a rolului sacerdoţiului, învăţând că episcopul sau preotul ar reprezenta pe Însuşi Iisus Hristos, de unde şi transferarea puterii de sfinţire asupra cuvintelor de instituire a Sfintei Euharistii[209].

---

[206] S.Salaville, *Epiclèse eucharistique*, în „Dictionaire de Théologie Catholique", vol.V, partea I-a, Paris, 1924, în col. 194-300.
[207] *Ibidem.*
[208] *Ibidem.*
[209] Nestor Vornicescu – Severineanul, *op.cit.*, p. 727.

Acestea fiind diferențele cu privire la epicleza euharistică în teologia răsăriteană – ortodoxă şi cea apuseană – catolică, putem înțelege de ce era nevoie de o clarificare a învățăturii cu privire la momentul esențial al cultului, Sfânta Euharistie.

În secolul al XVII-lea, această problemă a apărut pe scena teologică răsăriteană între Biserica Rusă şi cea Ucraineană.

Până la sinodul de la Moscova din 1690, când s-au luat hotărâri definitive în legătură cu epicleza, o anumită libertate de opinii în controversa euharistică se făcuse remarcată în operele teologilor din Rusia apuseană, a căror Ortodoxie nu poate fi tăgăduită (spre exemplu, Nicolae Milescu Spătarul sau mitropolitul Petru Movilă).

Dar, au existat şi cazuri în care, teologi de renume, aşa cum este cazul teologului Ioan Cariofil, au rătăcit calea dreptei credințe. Convingerile acestuia cu privire la euharistie au alcătuit obiectul unei aprige dispute cu caracter dogmatic, care şi-a găsit răsunet şi în Țara Românească, sub Constantin Brâncoveanu, în cea din urmă decadă a secolului al XVII-lea. Cariofil nu era român, dar fusese mare dregător al țării sub Radu Leon (1664-1669) şi era unul dintre devotații Cantacuzinilor şi al lui Brâncoveanu; a viețuit câțiva ani în Bucureşti, unde a şi murit[210].

Cu toată reputația sa de teolog foarte învățat, Cariofil a fost osândit într-un sinod la Constantinopol în 1691 şi scos din demnitatea de mare logothet al Marii Biserici, pe care o deținuse, din cauza poziției sale față de prezența reală în euharistie.

Principala obiecție care i s-a adus lui Cariofil privea respingerea termenului grecesc echivalent al latinescului „transsubstantiatio". Cariofil obiecta că este vorba de un cuvânt introdus târziu în teologia bizantină care, în vremurile mai vechi, folosea alți termeni. O substanță nu-şi poate anula identitatea, păstrându-şi accidenții. Pâinea şi vinul – prin actul consacrării – nu pot aşadar să se schimbe în substanța trupului şi sângelui Mântuitorului, păstrând însă vechiul lor chip, prin care le percepem cu simțirile noastre. Teologul în discuție nu tăgăduia prezența reală în Sfintele Taine, dar aceasta era o percepere pur spirituală, care nu este hărăzită decât celor ce cred, ceilalți neînvrednicindu-se la împărtăşanie decât de pâine obişnuită şi de vin obişnuit. Astfel,

[210] D. Russo, *Studii istorice greco-romane*, Bucureşti, 1939, p. 181-191.

învățătura lui se situează în afara Ortodoxiei, apropiindu-se de învățătura reformată[211].

Moscova şi Kievul erau deopotrivă ortodoxe, dar sub raportul gândirii teologice se dezvoltaseră oarecum diferit. Moscova păstra mai riguros tradiția bizantină, pe când Kievul, din cauza stăpânirii polone, a suferit unele influențe occidentale în dezacord cu dreapta credință.

Din acest motiv, un număr de teologi ai şcolii de la Kiev au manifestat atitudini asemănătoare cu cele romano-catolice. Printre aceştia figurau: Inochentie Ghizel, Lazăr Baranovici, Ioanichie Galeatovschi, Inochentie Monatârschi, egumenul Inocențiu de la mănăstirea „Sfântul Ciril" din Kiev, Dimitrie Tuptale, care a ajuns mai târziu mitropolit al Rostovului, şi Simion Poloțki. Un ucenic al acestuia din urmă, Silvestru Medvedev, a susținut controversa şi în sânul Bisericii moscovite, având de înfruntat o puternică opoziție ți fiind până la urmă biruit. La Moscova, poziția nealterat ortodoxă a fost apărată, la început de teologul Epifanie Slavinețchi, apoi de ucenicul său, Eftimie.

Controversa cu privire la momentul prefacerii Cinstitelor Daruri s-a accentuat odată cu venirea la Moscova, din Constantinopol, a fraților monahi Ioanichie şi Sofronie Lihudis, trimişi ca profesori la cererea patriarhului Ioachim al Moscovei, de către Dositei, patriarhul Ierusalimului.

Fiecare parte implicată redactează lucrări polemice. Silvestru Medvedev scrie două lucrări: *Pâinea ce vie* şi *Manna*. Ca răspuns, Epifanie Slavinețchi compune *Respingere a învățăturii latine*, iar frații Lihudis atacă *Manna* în importanta lor lucrare *Akos sau Tratament împotriva muşcăturii şerpilor veninoşi*. Prin aceasta s-a provocat apariția scrierii *Chipul pe scurt pentru a înceta urâta furie împotriva sfintei Biserici Răsăritene*. Cei doi monahi greci au ripostat prin *Demonstrația adevărului* şi *Dialogul unui profesor grec cu un iezuit despre divergențele care există între Biserica Orientală şi Biserica Occidentală*. Discuția este continuată prin replica lui Medvedev şi intervenția lui Monatârschi până când patriarhul Ioachim intră în dispută luând poziție împotriva lui Medvedev, condamnându-l la moarte în 1691. Totodată el, deținând o declarație de la Constantinopol asupra doctrinei despre

[211] Prof. Alexandru Elian, *Mitropolitul Dosoftei şi literatura patristică*, în „B.O.R.", XCII (1974), 11-12, p. 1354-1355.

sfințirea Cinstitelor Daruri prin epicleză o consacră pe aceasta ca singura învățătură adevărată.

Pentru că ceruse expres Kievului să se pronunțe asupra problemei Epiclezei, iar acesta întârzie să răspundă, patriarhul convoacă Sinodul de la Moscova din 1690. La acest sinod au fost condamnați toți latinizanții. De asemenea, au fost condamnate şi tipăriturile şcolii teologice kievene.

Următorul patriarh al Moscovei, Adrian, ratifică hotărârea sinodului din 1690 cu privire la Epicleză şi introduce o formulă de mărturisire la hirotonia în arhiereu prin care se făcea jurământ de păstrare a învățăturii şi practicii ortodoxe despre Epicleză. Candidatul trebuia să rostească formula: „Cred şi mărturisesc, că prefacerea Trupului şi Sângelui lui Iisus Hristos se săvârşeşte în dumnezeiasca Liturghie, prin venirea şi lucrarea Duhului Sfânt, prin invocarea episcopală sau preoțească, prin cuvintele rugăciunii către Dumnezeu-Tatăl: «Adică fă pâinea aceasta scump Trupul Hristosului Tău, iar ce este în potirul acesta scump Sângele Hristosului Tău, prefăcându-le cu Duhul Tău cel Sfânt»”[212].

[212] Nestor Vornicescu – Severineanul, *op.cit.*, p. 735-737.

4. 2. Implicarea Mitropolitului Dosoftei în această controversă

Secolul al XVII-lea a cunoscut vii dispute teologice interconfesionale, de asemenea, imixtiuni ale romano-catolicilor şi protestanților în Biserica Ortodoxă, care au determinat unele măsuri şi atitudini pentru apărarea unității de credință ortodoxă. La începutul secolului, sub numele patriarhului constantinopolitan Chiril Lucaris, a apărut o mărturisire de credință în care erau strecurate idei calvine. Astfel de idei erau răspândite şi în Țările Române, îndeosebi în Transilvania, mai ales prin mijlocirea Catehismului de la 1640.

Între clericii şi credincioşii ortodocşi din Polonia şi Ucraina, înrâurirea romano-catolică era aşa de simțită, încât unii ierarhi kieveni înclinau să accepte punctul de vedere romano-catolic în legătură cu momentul liturgic al transubstanțierii darurilor.

Măsurile de răspuns nu au întârziat în Biserica Ortodoxă. Mitropolitul Petru Movilă al Kievului a alcătuit cunoscutul său catehism, care, la sinodul de la Iaşi, în 1642, a fost corectat şi aprobat, devenind *Mărturisirea de credință* a Ortodoxiei. În 1645, mitropolitul Varlaam al Moldovei, pentru a contracara atacul calvinesc prin Catehismul din 1640, întruneşte un sinod local care hotărăşte redactarea unui răspuns, care a şi fost tipărit la Iaşi în acelaşi an. Patriarhul Ierusalimului, Dositei, a scris o mărturisire de credință ortodoxă sub numele de *Pavăza Ortodoxiei*.

Mitropolitul Dosoftei a cunoscut, fără îndoială, controversele teologice din secolul său şi, când a fost cazul, a luat hotărât atitudine[213].

După anul 1686 şi până la trecerea sa către Domnul, mitropolitul Dosoftei, deşi pribeag şi trăind clipe grele în lipsuri şi strâmtorări, nu a încetat a-şi adăpa sufletul din scrierile Sfinților Părinți, traducând din limba greacă în limba rusă, opere ale acestora pentru elucidarea unor controverse teologice contemporane, pentru a apăra adevărurile sfintei Ortodoxii.

Aflându-se în Polonia, deci foarte aproape de Kiev, cu al cărui păstor, mitropolitul Varlaam Iasinski, era în bune relații, Dosoftei nu ezită să răspundă cu toată însuflețirea la chemarea Ortodoxiei de a fi apărată. Bun cunoscător al limbii greceşti şi

[213] Pr. Scarlat Porcescu, *op.cit.*, p. 816-817.

tălmăcitor iscusit în limba slavo-rusă, mitropolitul Dosoftei este solicitat, ca unul a cărui autoritate în probleme dogmatice şi teologice liturgice era în afară de orice îndoială, să traducă acele cărți prin care putea fi arătată şi susținută dreapta credință, mai ales în aceste momente când unii teologi din Rusia Mică erau învinuiți de eterodoxie.

Mitropolitul Dosoftei a răspuns cu toată însufleţirea acestei nevoi de apărare a Epiclezei euharistice. Era un bun cunoscător al limbii greceşti şi tălmăcitor iscusit în limba slavo-rusă, folosită pe atunci în scrierile teologice din Rusia. La Kiev erau de o grabnică trebuință asemenea traduceri, prin care putea fi arătată şi susținută dreapta credință mai ales în aceste momente critice când unii teologi din Rusia Mică erau învinuiți de eterodoxie. Întreaga Biserică rusă trebuia să se hrănească din cele mai autorizate surse asupra Ortodoxiei, în sensul cel mai curat[214].

Mitropolitul Varlaam Iasinski al Kievului, trebuind să răspundă Moscovei în legătură cu Epicleza, a apelat la pribeagul mitropolit moldovean aflat în Polonia, „a cărui autoritate în probleme dogmatice şi teologice liturgice era în afară de orice îndoială şi care se ocupa de traduceri din greceşte ...” [215]. Arhipăstorul de la Kiev a cerut învățatului ierarh Dosoftei să-i expună învățătura Părinților răsăriteni despre momentul prefacerii Cinstitelor Daruri[216].

Ca răspuns acestor solicitări, Dosoftei a tradus şi a trimis la Kiev şi la Moscova mai multe scrieri teologice păstrate până astăzi, care, din nefericire nu au văzut lumina tiparului.

4. 2. 1. Epistolele Sfântului Ignatie Teoforul

Pentru a pune limpede în lumină firul unic şi tradițional al canonului epiclezei, învățatul ierarh a recurs la traducerea izvoarelor primare ortodoxe provenind de la părinții apostolici; Ignatie Teoforul era cel mai indicat, prin epistolele sale trimise mai multor Biserici în apărarea credinței şi tradiției creştine.

De la Sfântul Ignatie Teoforul, există cu certitudine şapte asemenea epistole, şi anume şase către Bisericile din Efes, Magnezia, Trales, Roma, Filadelfia şi Smirna, precum şi una către

[214] Nestor Vornicescu – Severineanul, *op.cit.*, p. 727.
[215] Diac. I. David, *op. cit.*, p. 758-759.
[216] Ştefan Ciobanu, *Dosoftei mitropolitul Moldovei şi activitatea lui literară*, Iaşi, 1918, p. 159-162; 202-203.

Episcopul Policarp al Smirnei. În aceste epistole creştinii sunt îndemnaţi să păstreze nealterată dreapta credinţă, căutând să se ferească - întocmai cum erau împrejurările şi acum, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea - de cei care răstălmăcesc «pravoslavia», ca de fiare, pentru că muşcăturile lor se vindecă foarte cu anevoinţă; să nu cadă în undiţele rătăcirii; să se folosească numai de hrana duhovnicească cea cu adevărat creştină; să se ferească de lupii haini, de buruienile otrăvitoare, de fiarele cu chip de oameni.

Încă din primele veacuri creştine, se acorda o atenţie deosebită epistolelor Sfântului Ignatie Teoforul. Se apela insistent la ele, au cunoscut unele prelucrări, interpretări şi - în consecinţă - au suferit chiar adaosuri considerabile. Pe lângă cele şapte epistole autentic ignatiene, ulterior s-au mai adăugat alte cinci. Acestea erau intitulate epistole către: creştinii din Tars, din Filipi, din Antiohia, către diaconul antiohian Hero şi către Maria din Casabola. Pe la începutul secolului al XVI-lea, toate aceste epistole - atât autentice cât şi atribuite Sfântului Ignatie Teoforul - s-au tipărit în traducere latină[217].

Mitropolitul român le traduce pe toate douăsprezece. El a putut avea la îndemână un manuscris grecesc care le cuprindea în totalitate. Nu există până astăzi nici un indiciu că mitropolitul ar fi utilizat şi traducerea latină tipărită. Toate, sau numai o parte dintre ele, au fost traduse de el şi în româneşte în vremea când se afla în Polonia, după anul 1686.

Iniţial, traducerea s-a alcătuit pentru Biserica din Kiev şi este închinată mitropolitului locului, Varlaam Iasinski[218].

Ceea ce l-a îndemnat pe marele cărturar să dea o traducere a epistolelor Sfântului Ignatie este, fără îndoială, tot interesul pe care ele îl prezintă pentru controversa euharistică a veacului al XVII-lea. Lupta neîntreruptă pe care Ignatie a dus-o împotriva dochetismului se extinde de la stăruinţa asupra realităţii întrupării Mântuitorului, la prezenţa Sa reală ca Domn euharistic, în Sfintele Taine. Liturgiştii au pus în lumină însemnătatea unor pasaje din epistola către cei din Smirna sau către Romani, pentru siguranţa şi limpezimea cu care încă de la începutul secolului al doilea, Biserica proclama prezenţa reală în euharistie. Epistolele Sfântului Ignatie cuprind însă şi alte locuri referitoare la jertfa euharistică şi

[217] Nestor Vornicescu – Severineanul, *op.cit.*, p. 727.
[218] Prof. Alexandru Elian, *op.cit.*, p. 1362.

această împrejurare, desigur, a îndemnat pe Dosoftei să traducă în întregime douăsprezece epistole ale episcopului Antiohiei[219].

Profesorul bizantinolog Alexandru Elian are meritul de a fi descoperit într-un manuscris din fondurile Academiei Republicii Socialiste România, unele fragmente din epistola către Maria Casabola şi din epistola către creştinii din Tars - atribuite Sfântului Ignatie Teoforul -, împreună cu unele părți din opera Sfântului Ioan Damaschin, traduse atunci de Mitropolitul Dosoftei. Începutul epistolei către creştinii din Tars este următorul: «Poslanie către cei din Tars, Ignatie, care-i Bogonoseț. Spăsătei în Hristos, vrednic lăudatei şi vrednic pomenitei, vrednic iubitei, ceea ce iaste în Tarsu, milă, pace de la Dumnezeu Prea Sfântul şi Domnul Iisus Hristos, să mulțească pururea».

4. 2. 2. *Expunerea credinței ortodoxe* a Sfântului Ioan Damaschin

Tot în Polonia, Dosoftei s-a îndeletnicit şi cu traducerea în româneşte din *Expunerea credinței ortodoxe* a Sfântului Ioan Damaschin. Din această traducere avem astăzi cele dintâi patru capitole ale primei cărți, sub titlul: *A Fericitului Ioan Damaschin izdanie adeverită a Pravoslavnică credință, că-i nepostignită dumnezăire şi că nu cade a cerca şi a iscodi ce nu sântu date noă di la sfinți prooroci şi apostoli şi evanghelişti*[220].

Spre deosebire de ceea ce lucrase până atunci, în anii săi de exil, Dosoftei nu încearcă o traducere din greceşte în ruseşte a operei marelui teolog al Răsăritului. Aceasta se făcuse de Epifanie Slavineţki şi se publicase la Moscova în 1665. Fiind în relații bune cu teologii ruşi şi kieveni, nu se poate ca această traducere să-i fi rămas necunoscută. De altfel, opera dogmatică a lui Ioan Damaschin se bucura de o atenție excepțională în lumea rusească din acea vreme.

Chiar în chip preventiv, dreapta credință trebuia apărată şi Țările Române nu se aflau nici ele, în acest timp, în afara «atenției» romano-catolice a uniației, cum se va vedea la sfârşitul secolului în Transilvania, apoi, între 1718 şi 1738, în Oltenia. Este cunoscut faptul că şi unii teologi greci ai vremii nu răspândeau învățături total ortodoxe, creând confuzii greu de rezolvat[221].

---

[219] *Ibidem.*
[220] Nestor Vornicescu – Severineanul, *op.cit.*, p. 742.
[221] *Ibidem.*

Dosoftei alege să traducă această operă deoarece, în capitolul XIII din cartea a patra a acestei lucrări, Sfântul Ioan Damaschin înfăţişează explicit învăţătura Bisericii ortodoxe referitoare la Epicleza euharistică. Se ia ca punct de plecare imaginea din *Facere* (I, 11) : «A zis Dumnezeu să dea pământul din sine verdeaţă...» şi se arată că pământul, până astăzi, întărit de porunca dumnezeiască, dă verdeaţa sa. Această grandioasă şi semnificativă imagine ajută pe dreptmăritorii creştini să înţeleagă raportul subtil, dar foarte exact dintre cerinţele de instituire a Sfintei Euharistii de către Mântuitorul - pe de o parte - şi Epicleza euharistică - pe de altă parte : „Prin epicleza vine ploaie peste această semănătură nouă, puterea adumbritoare a Duhului”[222], care, deci, preface Cinstitele Daruri în Trupul şi Sângele Mântuitorului[223].

4. 2. 3. *Istoria bisericească şi privirea mistică* (sau *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*) a Sfântului Gherman, arhiepiscopul Constantinopolului.

În a doua jumătate a anului 1690, înainte de 8 septembrie, mitropolitul Dosoftei terminase de tradus şi o altă operă patristică de însemnătate deosebită în atmosfera controversei având ca subiect epicleza: *Istoria bisericească şi privirea mistică* - lucrarea Sfântului Gherman, arhiepiscopul Constantinopolului - numită şi *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*[224].

Lucrarea a fost adeseori atribuită Sfântului Vasile cel Mare şi, uneori, lui Chiril al Ierusalimului, iar paternitatea lui Gherman asupra operei nu este certă. Însă conţinutul comentariului, în egală măsură simbolic şi mistic, a influenţat mulţi tâlcuitori ai Sfintei Liturghii[225].

Traducerea a fost trimisă înaltei ierarhii de la Kiev. Acest comentariu liturgic tratează despre biserica – locaş de cult, cu toate obiectele sfinţite şi simbolismul lor; despre Proscomidie, despre Liturghia catehumenilor şi Liturghia credincioşilor - unde se arată explicit că Sfântul Duh săvârşeşte prefacerea Cinstitelor Daruri prin mâna şi limba liturghisitorului.

---

[222] Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatică*, ed. a III-a, trad. în rom. de Pr. D. Fecioru, Bucureşti, 1993, p. 164.
[223] Prof. Alexandru Elian, *op.cit.*, p. 1362.
[224] Nestor Vornicescu – Severineanul, *op.cit.*, p. 742.
[225] Prof. Alexandru Elian, *op.cit.*, p. 1364.

Pe marginea acestor pagini din traducere, vlădica Dosoftei însemnează: „Aici se săvârşesc Darurile”; în continuare menționează că *Liturghierul* uniaților nu mai cuprinde textul epiclezei.

Comentariul Sfântului Gherman în greceşte se tipărise pentru prima dată la sfârşitul unui *Liturghier* apărut la Roma în 1526; în traducere latină s-a imprimat la Paris, în 1560; ulterior a apărut în mai multe ediții bilingve.

La Moscova, opera Sfântului Gherman a fost tradusă în ruseşte de vrednicul egumen Eftimie de la mănăstirea Ciudov, în 1689 - la cererea patriarhului Ioachim. Condițiile obiective de timp şi loc îndreptățesc opinia că Dosoftei nu a cunoscut traducerea de la Moscova.

Era firesc lucru ca, în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, în Biserica Rusă să se simtă nevoia traducerii acestei opere, în sprijinul elucidării controversei euharistice.

Mitropolitul Dosoftei, traducând independent de lucrarea egumenului Eftimie de la Moscova, nu scapă prilejul să-şi manifeste interesul viu pe care îl păstra față de problema epiclezei euharistice. În corpul traducerii sale, la locul cuvenit, mitropolitul moldovean introducea mențiunea edificatoare despre existența unui *Liturghier* tipărit de uniați, fără textul epiclezei. Scrierea patriarhului Gherman reprezenta prin ea însăşi un izvor de argumente pentru cei angajați în disputa referitoare la prefacerea Cinstitelor Daruri[226].

Totuşi, mitropolitul cărturar identifică în textul lui Gherman un pasaj legat de parusie pe care îl socoteşte greu de acceptat. Pasajul arată că însemnarea cu semnul crucii a poporului de către arhiereu ar indica „a doua venire a lui Hristos, care va fi în anul şase mii cinci sute”.

Pentru a-şi susține părerea, mitropolitul cercetează scrierile Sfinților Părinți şi îndeosebi *Mărgăritarele* Sfântului Ioan Gură de Aur, din care extrage cazania a XXI-a, anume cea despre moarte şi sfârşitul lumii. El pune această eroare pe seama vrăjmaşului, arătând şi principiul de etică internă pe care i-l impusese ortodoxia sa nestrămutată: o scriere acceptată de Biserică nu trebuie să se abată în nici un punct al ei de la dreapta credință. Orice deviere trimite la o intervenție străină, mai ales când se petrece în opera unui ierarh trecut în rândul sfinților.

[226] Nestor Vornicescu – Severineanul, *op.cit.*, p. 744-745.

4. 2. 4. *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe* a Sfântului Simeon Tesaloniceanul.

S-a acreditat opinia că Dosoftei realizase în anul 1691, la cererea specială a mitropolitului Varlaam Iasinski de la Kiev, traducerea integrală a scrierii de mari dimensiuni aparținând Sfântului Simeon Tesaloniceanul, *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe.* Aceasta este o operă dogmatico-liturgică în 373 de capitole redactate sub formă de dialog între un episcop şi un cleric, adunând în ea tot ceea ce trebuie să ştie un slujitor al altarului. Partea I cuprinde, în 33 de capitole, dialoguri împotriva ereziilor şi despre singura credință adevărată. Partea a II-a tratează despre Sfintele Taine, în general, şi detaliat, despre biserică, rugăciune, înmormântare[227].

Opera Sfântului Simeon Tesaloniceanul tradusă de Mitropolitul Dosoftei în limba rusă este o contribuție la cunoaşterea adevăratei învățături ortodoxe despre Epicleza euharistică şi despre celelalte Taine ale Sfintei Biserici.

Opera aceluiaşi autor tipărită în limba greacă la Iaşi, cu câțiva ani mai înainte, a fost înmânată la timp lui Varlaam Iasinski – pe atunci egumen la Pecerska. Lucrarea tipărită atunci a fost trimisă şi la Moscova, fraților monahi Lihudis, cu scopul de a o traduce în slava bisericească, spre deplina clarificare a unor ortodocşi – ori poate chiar şi a iezuiților care se aflau acolo[228]; traducerea s-a realizat însă, în cea mai mare măsură de monahul Eftimie din Moscova între 1686-1688. Nicolae Milescu Spătarul ia cunoştință de această traducere, dar nu o găseşte bună, astfel încât dă la lumină o nouă tălmăcire. Astfel că, traducerea mitropolitului Dosoftei s-a realizat între acestea două[229].

Pe când mitropolitul Dosoftei avea redactată traducerea în limba rusă a *Tratatului asupra...,* a fost întocmită şi o copie - desigur că din porunca sa. Pe această copie, ierarhul traducător a

---

[227] Ierom. Dr. Petru Pruteanu, *Curs de patrologie şi teologie postpatristică (sec. IX-XV)*, Zăbrăniceni, 2003, p. 30-31.

[228] Nestor Vornicescu – Severineanul, *op.cit.*, p. 745.

[229] Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii româneşti cu Rusia în veacul XVII,* în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice", seria II, tom. XXXIV, p. 1116. Silviu Dragomir, care a putut confrunta, în biblioteca sinodală din Moscova, traducerea lui Eftimie cu a lui Dosoftei, a ajuns la încredințarea că cea dintâi a fost corectată după cea a lui Dosoftei, „dar numai locurile în care i s-a părut corectorului că expresiunile lui Dosoftei sunt mai corespunzătoare".prin aceste concluzii, Silviu Dragomir risipeşte afirmațiile unor învățați ruşi, că Dosoftei şi-ar fi lucrat traducerea sa la Moscova, unde, de fapt nu a putut ajunge în acea perioadă a vieții sale.

făcut îndreptări marginale şi însemnând la sfârşit, în seara zilei de 17 octombrie 1691: „Noaptea strigând cu inima în necaz şi strâmtorare am urmat cu scrierea aceasta". Copia a fost trimisă patriarhului Ioachim la Moscova, cu rugămintea să fie tipărită. Tot în acea vreme a fost trimis şi textul personal al traducerii la Kiev, mitropolitului Varlaam Iasinschi. Dosoftei şi-a exprimat şi cu acest prilej speranța că traducerea în limba rusă va fi tipărită; dar nu a fost tipărită nici această lucrare, după cum nu au fost nici celelalte prețioase traduceri în limba rusă ale mitropolitului român, oricât de necesare erau ele pravoslavnicilor. În scurt timp, patriarhul Ioachim a trecut către Domnul, iar împrejurările istorice s-au dovedit în continuare cu totul neprielnice împlinirii unor atari deziderate[230].

În mai multe părți din lucrarea Sfântului Simeon Tesaloniceanul se tratează despre Sfânta Biserică, despre Dumnezeiasca taină a Sfintei Liturghii. Într-un capitol special se dă răspuns pe larg «Celor ce hulesc în ce chip credem noi că se săvârşesc Sfintele Taine prin rugăciunea preotului».

Se vorbeşte despre cei ce nu cred în chemarea Sfântului Duh, nu se pricep cum are loc săvârşirea Darurilor. Se arată că prefacerea Cinstitelor Daruri are loc prin chemarea Sfântului Duh şi prin lucrarea Lui, la rugăciunea pe care o face preotul şi însemnarea în chipul crucii prin binecuvântare; se subliniază faptul că şi la celelalte taine Sfântul Duh lucrează tot prin rugăciunea preotului[231].

Opera lui Simeon al Tesalonicului este prea cuprinzătoare ca să bănuim că a fost tradusă în întregime numai pentru a aduce argumente noi sau prea puțin cunoscute într-o dispută dogmatică cu un caracter atât de special, cum era controversa euharistică. Totuşi, un capitol din ea se distinge prin prezentarea pe larg a poziției ortodoxe în problema prefacerii darurilor – capitolul LXXXVIII, *Expozitio de divino tempore*, care priveşte direct euharistia şi pe care Dosoftei, împreună cu capitolul LXXXV („De ce se țin acoperite dumnezeieştile daruri până ce sfârşeşte de grăit Simbolul Credinței") l-a inclus în culegerea sa de texte patristice *Despre prefacerea Sfintelor Taine*[232].

[230] Nestor Vornicescu – Severineanul, *op.cit.*, p. 746.
[231] *Ibidem*.
[232] Prof. Alexandru Elian, *op.cit.*, p. 1370.

4. 2. 5. *Constituțiile Sfinților Apostoli*

Tot pentru întărirea poziției ortodoxe tradiționale în controversa referitoare la epicleză, mitropolitul Dosoftei al Moldovei a tradus în limba rusă şi a trimis la Kiev în 1692, *Constituțiile Sfinților Apostoli*. Încă din 1691 anunțase pe frații întru Domnul de la Kiev, printr-o însemnare făcută atunci pe traducerea operei Sfântului Simeon Tesaloniceanul, arătând că are şi alte „cărți trebuitoare Ortodoxiei". Astfel că, în scurt timp, *Constituțiile Sfinților Apostoli,* în versiune rusă erau trimise la Kiev. La sfârşit, traducătorul făcea mențiunea: „S-a scris acum de mine, smeritul Dosoftei moldoveanul, din izvod grecesc, anii 7200 (1692), ianuarie 1, în oraşul Strij".

Această lucrare, cunoscută în lumea creştină pe la sfârşitul secolului al V-lea, se consideră ca fiind opera Sfinților Apostoli, transmisă prin mijlocirea Sfântului Clement, Episcopul Romei. Odată cu apariția tiparului, *Constituțiile Apostolice* au cunoscut o mare răspândire în Apus – pentru că romano-catolicilor le era scumpă ideea de apostolicitate, pe care o deduceau din faptul că lucrarea a fost transmisă „prin Sfântul Clement al Romei". Mitropolitul Dosoftei traduce această operă ştiind că ea se bucura de o înaltă considerație la catolici şi la uniați pentru a le demonstra lor şi celor influențați de ei adevărul, cu evidență expus în această operă datând din timpul inițial al statornicirii doctrinei dreptei credințe în Iisus Hristos. La capitolul XII din Cartea a VIII-a, când a ajuns la ceea ce el numeşte rânduiala lui Iacob al lui Zevedei, fratele lui Ioan, consacrată Liturghiei, ierarhul român redă în întregime textul epiclezei : „Te rugăm să priveşti cu bunăvoință spre Darurile acestea ce sunt puse înaintea Ta. Tu, Dumnezeule … să le primeşti cu bună plăcere spre cinstea Hristosului Tău şi să trimiți peste jertfa aceasta Duhul Tău cel Sfânt … ca să facă plinea aceasta Trup al Hristosului Tău şi paharul acesta Sânge al Hristosului Tău, ca cei ce se împărtăşesc din el să fie întăriți în pietate, să capete iertarea păcatelor, să fie izbăviți de diavol şi de rătăcirea lui, să se umple de Duh Sfânt, să fie vrednici de Hristosul Tău, să dobândească viața veşnică …".

Astfel, în însăşi scrierea mult prețuită de occidentalii care eliminau Epicleza de la Sfânta Liturghie, Dosoftei le înfățişează argumentul vechimii inițiale a existenței Epiclezei euharistice. Subliniază în chip special momentul prefacerii Cinstitelor Daruri,

notând: „Observă săvârşirea prefacerii Sfintelor Daruri, cum se săvârşesc prin Sfântul Duh! *Nu uita deci chemarea Sfântului Duh !*” (subl. A.) [233].

Traducerea de către Dosoftei a *Constituțiilor Apostolice* urmărea, în primul rând, să întărească poziția ortodoxă în controversa euharistică şi anume, în ceea ce priveşte prezența reală şi necesitatea epiclezei[234].

Un copist anonim al acestei traduceri în ruseşte a mitropolitului Dosoftei – din Kiev – probabil, pe la 1700, omagia cu toată îndreptățirea pe marele nostru ierarh, prin următoarele cuvinte: „Prea Sfințitul Dosoftei, mitropolitul ortodox al Sucevei … trudindu-se în lucrările Domnului, spre slava numelui său cel Sfânt şi spre întărirea evlaviei …, cartea aceasta este deci, o mărturie a sfintelor lui lucrări … Pomeneşte, Doamne, sufletul robului tău, al Prea Sfințitului mitropolit Dosoftei, care s-a trudit la această Sfântă şi dumnezeiască lucrare, şi care ne-a descoperit atât de mult marele său talent dumnezeiesc la lucruri mântuitoare pentru noi, ca, ceea ce citim, să şi facem şi să înțelegem de acum înainte căile Domnului cele drepte pe care noi mai înainte nu le-am văzut”.

4. 2. 6. Antologia *Despre prefacerea Sfintelor Taine*

Ca o încununare a întregii sale activități de neobosit traducător de texte patristice, mitropolitul Dosoftei a alcătuit şi o culegere specială cu texte extrase din operele Sfinților Părinți, în limba rusă, privitoare la controversata învățătură ortodoxă despre epicleză. Această lucrare, intitulată: *Despre prefacerea Sfintelor Taine*, există astăzi în două variante, una mai restrânsă, alta mai dezvoltată – în patru exemplare – la Kiev şi la Moscova.

Mitropolitul Dosoftei a alcătuit această antologie patristică în limba rusă, şi a trimis-o în cele două cetăți ale Ortodoxiei ruse, în vremea când problema despre prefacerea Sfintelor Daruri prezenta nu numai toate caracterele unei dispute pasionate, dar putea prezenta şi determina repercusiuni dramatice pentru însăşi istoria Bisericii Ruse – Moscova aflându-se atunci pe punctul de a pronunța anatema asupra kievenilor, pentru lipsa lor de atitudine fermă în asemenea împrejurări.

---

[233] Nestor Vornicescu – Severineanul, *op.cit.*, p. 747.
[234] Prof. Alexandru Elian, *op.cit.*, p. 1364.

Este evident faptul că vrednicul ierarh român îşi asuma întreaga responsabilitate a acțiunii sale defensive în fața unei realități date; poziția sa este însă cu temeritate, expusă direct, indicând şi punctul ei de plecare, declarând că a văzut şi o *Liturghie* tipărită cu litere latine - în polonă şi rusă - fără textul epiclezei; aceasta l-a determinat să traducă texte-argument din limba greacă şi să alcătuiască o asemenea Antologie, pentru a apăra cu putere menținerea epiclezei în săvârşirea Sfintei Liturghii[235].

Două exemplare din varianta prescurtată a acestei Antologii patristice care se păstrează astăzi la Kiev constituie prețioase autografe, prin însemnările şi corecturile traducătorului pe marginea textului. Ele reprezintă prima formă a lucrării. Alte două exemplare - de asemenea autografe - din *Antologia* mitropolitului Dosoftei, se cunosc a fi ajuns la Moscova; unul dintre ele a fost destinat patriarhului Ioachim.

În această scriere, Dosoftei înmănunchează mai multe texte din operele Sfinților Părinți în legătură cu epicleza. Foloseşte citate şi face trimiteri la lucrările liturgice şi literar-teologice ale Sfântului Apostol Iacov, ruda Domnului, ale Sfântului Vasile cel Mare, Sfântului Ioan Gură de Aur, Sfântului Gherman al Constantinopolului, Sfântului Simeon Tesaloniceanul şi la operele altor Sfinți Părinți, tâlcuitori ai Sfintei Liturghii. Mitropolitul Dosoftei a tradus şi a sistematizat acest material edificator, în dorința de a expune cât mai limpede momentul prefacerii Cinstitelor Daruri la Sfânta Liturghie, subliniind în acelaşi timp şi omisiunile ori modificările observate în unele *Liturghiere* tipărite atunci de uniați. Într-o însemnare pe deplin grăitoare, arăta : „am tălmăcit din limba greacă, din adevăratele cărți sfinte, din Apostoli şi din alți scriitori foarte vechi, după cum cel ce doreşte, poate foarte bine să vadă". Prin textele prezentate atrage luare aminte asupra celor mai importante momente din Sfânta Liturghie, până la epicleză, unde insistă în mod deosebit; caută să sublinieze că toate faptele din viața pământească a Mântuitorului sunt amintite în Liturghie. Astfel, înfățişează poziția Bisericii Ortodoxe în problema prefacerii Cinstitelor Daruri[236].

Preambulul începe cu afirmarea alcătuirii tripartite a oricărui proces care se desfăşoară în timp, fie că implică existențe imateriale sau inteligibile, fie că este vorba de realități sensibile.

[235] Nestor Vornicescu – Severineanul, *op.cit.*, p. 747.
[236] *Ibidem*, p. 748.

Cele trei etape necesare sunt: începutul, mijlocul şi sfârşitul. Numai laolaltă pot asigura plinirea sau desăvârşirea unei acţiuni[237].

Legat de aceasta, Dosoftei s-a gândit la cele trei părţi ale Liturghiei: Proscomidia, Liturghia catehumenilor şi cea a credincioşilor.

Pentru a exemplifica principiul expus în preambul, mitropolitul Dosoftei „trece nemijlocit la prezentarea creaţiei în şase zile, luată ca pildă de *opus perfectum* cu o desfăşurare ordonată în timp, deşi Creatorul ar fi putut să o săvârşească într-o clipă, printr-un singur cuvânt al Său"[238]. Comentatorii Liturghiei, de la Sfântul Maxim Mărturisitorul încoace, obişnuiau să desprindă din Vechiul Testament pregătirea mesianică, pe care să o asocieze proscomidiei şi nu istorisirea Creaţiei din *Facere.*[239]

Intenţia lui Dosoftei a fost mai curând să accentueze ideea sa, că orice plinire sau săvârşire se dobândeşte prin rânduiala care trebuie ţinută, tot aşa cum, pentru a se ajunge la prefacerea Cinstitelor Daruri, trebuie ţinută întreaga rânduiala statornicită de tradiţia liturgică a Bisericii, adică toate cele trei trepte ale Liturghiei. Şi într-adevăr Dosoftei adaugă numaidecât: „Astfel dar, şi dumnezeiasca Liturghie nu-şi dobândeşte într-o clipă împlinirea, căci este chipul iconomiei întrupării Sale (a lui Hristos), a vieţuirii şi a sfârşitului Său, pentru deplina noastră mântuire". Aici Dosoftei indică destul de limpede relaţia dintre cele trei părţi ale Liturghiei şi viaţa pământească a lui Iisus Hristos.

Se trece apoi la prezentarea propriu-zisă a textelor liturgice selectate de el, împreună cu unele tâlcuiri, însă pornind de la cuvintele care preced Trisaghionul serafimic: „Cântând, strigând, glas înălţând şi grăind."

Comentariul acestora este extras din opera Sfântului Gherman al Constantinopolului[240]; tot aici se amintesc cuvintele Domnului pentru instituirea Sfintei Liturghii, după care urmează încheierea anamnezei: „Ale Tale, dintru ale Tale, Ţie aducem de toate şi pentru toate", pe care ierarhul moldovean le asociază conţinutului rugăciunii din timpul Heruvicului : „Că Tu eşti Cel ce aduci şi Cel ce Te aduci ...". Cântarea stranei : „Pe Tine Te lăudăm ..." este redată tot după Sfântul Gherman: „Pe Tine Te lăudăm, Părinte, Pe Tine Te binecuvântăm, Fiule şi Cuvinte; Ţie îţi

[237] Prof. Alexandru Elian, *op.cit.*, p. 1372.
[238] *Ibidem.*
[239] Nestor Vornicescu – Severineanul, *op.cit.*, p. 748.
[240] Prof. Alexandru Elian, *op.cit.*, p. 1373-1374.

mulţumim, Duhule Sfinte, Treime în Unime şi Unime în Treime". Citează apoi, după Sfântul Gherman, cuvintele Sfântului Grigorie Teologul cu privire la raportul dintre Unime şi Treime. Apoi urmează Epicleza şi începutul rugăciunii de mijlocire[241].

Antologia mitropolitului Dosoftei cuprinde şi unele extrase din opera Sfântului Simeon Tesaloniceanul, şi anume, două capitole (LXXXV şi LXXXVII), care prezintă pe larg poziția ortodoxă în problema prefacerii Cinstitelor Daruri.

Pe drept cuvânt s-a afirmat că *Antologia* ierarhului român a avut un rol decisiv în lămurirea problemei epiclezei euharistice, determinând pe teologii ortodocşi din Kiev să părăsească ideile occidentale; aceste texte patristice au avut la Kiev aceeaşi însemnătate pe care a avut-o la Moscova opera fraților monahi Lihudis şi a egumenului Eftimie. Dosoftei avea cel puțin aceleaşi profunde cunoştințe dogmatice şi liturgice ca şi aceşti teologi de la Moscova, iar limba textelor sale traduse din greceşte este mai curată decât limba reprezentanților învățăturii greceşti din Rusia. Acelaşi lucru trebuie spus şi despre contribuția directă a mitropolitului Dosoftei la efortul teologic atât de necesar pentru păstrarea dreptei învățături ortodoxe referitor la epicleza euharistică[242].

Ferma convingere despre triumful dreptei credințe este mărturisită în emoționanta concluzie pe care o formulează în *Antologia* sa: „Prin invocarea Sfântului Duh se prefac Sfintele Daruri, pâinea şi vinul, în Trupul şi Sângele Mântuitorului nostru Iisus Hristos, dar unii scornesc altceva nou, căci am văzut o *Liturghie* nou tipărită cu litere latine, în care nu-i chemarea Duhului Sfânt. *Domnul încă o va scoate la lumină ca lumina adevărului Său"* (subl. n.)[243].

Întreaga alcătuire a lui Dosoftei este însoțită de glose marginale, datorite mitropolitului moldovean: se lămuresc termeni obscuri, se dau echivalente slave pentru termeni greceşti, se subliniază anumite idei, scumpe lui Dosoftei, pe care le dezvoltase de altfel şi în preambulul micii sale culegeri de texte. Pe alocuri apar cuvinte, titluri sau câte un verset în limba greacă ori latină[244].

---

[241] Nestor Vornicescu – Severineanul, *op.cit.*, p. 748.
[242] *Ibidem.*
[243] *Ibidem.*
[244] Prof. Alexandru Elian, *op.cit.*, p. 1374-1375.

4. 3. Mărturisitor al credinței ortodoxe în Polonia

La 12 februarie 1694 regele Sobieski a predat episcopului unit Iosif Şumleanski administrarea Mitropoliei Sucevei, adică a clerului şi a credincioşilor ortodocşi români aflați în Polonia, pe care până atunci îi păstorise mitropolitul Dosoftei. Cercetând arhivele poloneze, Şt. Ciobanu extrage câteva fraze din decretul regal respectiv, după textul publicat de Al. Petruşevici în *Colecția letopisețelor galițiano-ruse*: „Se aduce la cunoştința «evlavioşilor de rit grecesc, preoților, călugărilor, diaconilor, locuitorilor şi boierilor născuți în Țara Românească (Moldova), care rămân în regatul şi republica Noastră şi care se supuneau jurisdicțiunii fostului preacuvios mitropolit al Sucevei», că preasfințitul episcop al Liovului Iosif Şumleanski se însărcinează cu «administrarea» «tuturor preoților |...|, cu toate bisericile, satele, pământurile care aparțin lor [...] trebuie să se supuie ascultării şi jurisdicțiunii duhovniceşti» a lui Iosif Şumleanski, şi «că toți preoții şi locuitorii care se țin de aceeaşi credință nimeni altuia *quo ad spiritualia* (?) să nu se supuie şi să nu plătească biruri, şi altă stăpânire să nu asculte, şi cu nimeni să nu îndrăznească a avea în treburile lor relații, afară de preasfântul stăpân al Liovului»”[245].

Fireşte, în noua situație, presiunile uniților ucraineni asupra ortodocşilor români, pentru a-i converti la uniație, au sporit, iar spre a-i convinge mai uşor au fost create unele legende, potrivit cărora însuşi mitropolitul Dosoftei, fostul lor păstor sufletesc, a acceptat spre sfârşitul vieții uniația, în urma cărui fapt i s-a îngăduit să trăiască în mănăstirea Sfântul Vasile din Zolkiew, că el a pus temeiul bazilian al acestei mănăstiri, căreia i-a fost primul egumen, precum şi protopop al bisericilor din jur, că episcopul Iosif Şumleanski l-a vizitat de câteva ori la Stryi şi l-a îndemnat să treacă cu întreaga Moldovă la uniți, la care în sfârşit Dosoftei a consimțit, şi că el l-a desemnat ca urmaş al său la scaunul mitropolitan al Moldovei, la care a consimțit şi regele Sobieski[246].

Cu toate acestea, cum atestă scrisoarea adresată de Mitropolitul Dosoftei, la 4 aprilie 1693, patriarhului Dositei al Ierusalimului şi următoarea afirmație aflată în *Condica Basilianilor*: „Iară după acel timp [după moartea mitropolitului Dosoftei] a fost încă ortodoxia, căci atât călugării, cât şi poporenii

[245] Ştefan Ciobanu, *op.cit.*, p. 21.
[246] Prof. N.A. Ursu, Pr. Nicolae Dascălu, *op.cit.*, Iasi, 2003, p. 131.

nu erau uniți, şi au rămas neuniți; abia târziu, după câțiva ani, au jurat uniația şi s-au ataşat bisericii romano-catolice"[247], el şi călugării care l-au însoțit în exil au rămas ortodocşi până la moartea lui.

Aceste mărturii, alături de intensa activitate cărturărească de apărare a Ortodoxiei şi de soluționare a problemelor ivite înăuntrul ei pentru care şi-a luat ca ajutoare de nădejde pe Sfinții Părinți, stau împotriva celor ce tăgăduiesc dreapta credință a acestui ostaş al lui Hristos, care, având ca armă condeiul, a pus la zid ereticii, fie ei calvini, luterani sau uniți[248].

[247] Dimitrie Dan, *op.cit.*, p. 12.
[248] Prof. N.A. Ursu, Pr. Nicolae Dascălu, *op.cit.*, p. 132.

CONCLUZII

„Biserica vine cu lumina ei, cu lumina lină a slavei celei neînserate a Mântuitorului nostru Iisus Hristos şi ni-l aduce pe Dosoftei din secolul al XVII-lea, cu toata valoarea şi frumuseţea gândirii sale aici, la noi. Părintele nostru şi al slujitorilor altarelor şi al slujitorului scrisului, a condeierilor, plin de măiestrie, de vers de bogat, şi de aceea sfinţii ne sunt nouă apropiaţi, ne sunt fraţii noştri şi pilda de vieţuire, pilda de lupta şi de învingere, pentru ca ei au luptat în primul rând cu omul cel interior şi apoi cu cele ale societăţii, ale lumii. Ei ne sunt pildă pentru că au fost statornici în credinţa lor."

Prea Fericitul Părinte Patriarh Teoctist

Personalitate marcantă a secolului al XVII-lea, Sfântul Mitropolit Dosoftei, pe numele de mirean, Dimitrie Barila, s-a născut în anul 1624 din părinţi români, dobândind o educaţie aleasă în spiritul dreptei credinţe care i-au îndreptat paşii spre viaţa monahală. Este tuns în monahism la mănăstirea Pobrata, unde pune bazele unei temeinice culturi teologice şi filologice. Avansează repede pe treptele ierarhiceşti astfel încât îl găsim în 1658 episcop de Huşi, la numai 34 de ani, apoi trece în scaunul episcopal de la Roman, în 1659, ca în 1671 să devină mitropolit al Moldovei.

Situaţia internă a Moldovei, caracterizată, în principal de domnii scurte, care au abordat de cele mai multe ori politici fiscale, ce au determinat sărăcirea populaţiei, răscoale şi nemulţumiri, de intrigi şi de neînţelegeri între vechile familii boiereşti şi domnitor, iar pe de alta, relaţiile acesteia cu Poarta otomană, Rusia sau Coroana polonă, constituie contextul social-politic şi militar în care mitropolitul Dosoftei a dus lupta pentru introducerea limbii române în Biserică şi păstrarea nealterată a credinţei strămoşeşti, prin publicarea unor lucrări de maximă importanţă pentru atingerea acestui scop. Deşi vitregiile vremurilor de multe ori i-au stat împotrivă, vrednicul mitropolit a căutat şi a obţinut ajutor, atât pe plan local, cât şi în afara ţării.

Pe plan religios exista o atmosferă tensionată, provocată, atât de presiunile externe venite, fie din partea papalităţii, prin impunerea uniaţiei, fie din partea calvinilor, mai ales în Transilvania, cât şi de tulburările interne care aveau drept obiect

probleme teologice controversate (epicleza euharistică şi nu numai). Între aceste coordonate se situează activitatea mitropolitului Dosoftei al Moldovei, „reprezentând o poziție de defensor al dreptei credințe”[249].

Opera mitropolitului Dosoftei a avut, referindu-ne la cea tipărită în timpul păstoririi sale ca mitropolit al Moldovei, un caracter apologetic şi didactic. Fiecare dintre cărțile tipărite au avut două puncte de plecare: unul de explicare şi statornicire a învățăturii ortodoxe în fața propagandei calvine (cum ar fi cultul Născătoarei de Dumnezeu, cultul sfinților, al sfintelor moaşte, al sfintelor icoane, etc.) şi altul de fixare a practicării cultului în limba română prin folosirea exclusivă a acestei limbi în scrierile sale. Deşi ucenicii săi (episcopul Mitrofan al Buzăului) sau contemporanii (mitropolitul Teodosie la Ungrovlahiei), nu i-au urmat întrutotul exemplul, mitropolitul Dosoftei a realizat un pas important pe care l-au valorificat generațiile următoare, astfel că secolul XVIII fructifică strădaniile vrednicilor înaintaşi prin implementarea ca limbă oficială, în toate domeniile, nu numai cel liturgic, limba română.

În ceea ce priveşte activitatea desfăşurată în timpul exilului polonez ea a vizat, în special, clarificarea uneia dintre problemele grave care au frământat Ortodoxia – disputa dintre Biserica Moscovei şi cea kieveană în privința momentului prefacerii Cinstitelor Daruri. Foarte bun cunoscător al limbii greceşti şi a cele ruse deopotrivă, a tradus din Sfinții Părinți acele opere care se constituiau în temelia învățăturii ortodoxe despre epicleza euharistică. Astfel s-a făcut următor acestora, închinându-şi viața slujirii până la jertfă a Bisericii lui Hristos.

De aceea, la slujba Vecerniei alcătuită cu ocazia canonizării sale, cântăm: „*Sfinte Ierarhe Dosoftei, viața ta ai dăruit-o pentru Hristos şi Biserica Sa. Din tinerețe ai urmat Domnului prin viețuire monahicească, iar ca păstor al Bisericii te-ai sârguit cu osârdie mare pentru propovăduirea Cuvântului prin tâlcuiri şi scrieri, lucrând necontenit pentru întărirea credinței şi apărarea Ortodoxiei. Pentru aceasta slăvim pe Hristos, Cel care te-a chemat să-L slujeşti.*”

[249] Nestor Vornicescu – Severineanul, *op. cit.*, p. 737.

LISTĂ ABREVIERI

„G.B.” = „Glasul Bisericii”
„L.R.”= „Limba Română”
„M.O.” = „Mitropolia Olteniei”
„S.T.” = „Studii Teologice”
„T.V.” = „Teologie şi Viaţă”
„M.M.S.” = „Mitropolia Moldovei şi a Sucevei”
„M.A.” = „Mitropolia Ardealului”
„B.O.R.” = „Biserica Ortodoxă Română”

BIBLIOGRAFIE

Andriescu, H., „Studiu introductiv" la Dosoftei, *Opere I*, Ediție critică de N.A. Ursu, Editura Minerva, 1974, p. V-LXXXIV.

Bazilescu, Ştefan, *Mitropolitul Dosoftei, susţinător al conştiinţei naţionale*, în „M.O.", XXVI (1974), 9-10, p. 765-774.

Botoşăneanu, episcop-vicar Adrian, *Mitropolitul Dosoftei la Probota*, în „M.M.S.", L (1974), 9-12, p. 740-747.

Brătan, Pr. Ilie D., *Dosoftei, mitropolitul cărturar*, în „M.O.", XXVI (1974), 9-10, p. 733-737.

Cândea, Acad. Virgil (coordonator), Rezachevici, Dr. Constantin (Secretar ştiinţific), *Istoria românilor*, vol. V, „O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)", Bucureşti, 2003.

Cartojan, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, Fundația Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1942.

Chițescu, Prof. N., *Trei sute de ani de la „Răspunsul la Catehismul calvinesc" al lui Varlaam al Moldovei (1645-1945)*, în „B.O.R.", LIII (1945), 11-12, .

Ciobanu, Ştefan, *Contribuţiuni privitoare la originea şi moartea mitropolitului Moldovei Dosofteiu*, discurs rostit la Academia Română, la 8 mai 1919, Librăriile „Cartea Românească" şi Pavel Suru, Bucureşti, 1920.

Idem, *Dosoftei mitropolitul Moldovei şi activitatea lui literară*, Iaşi, 1918.

Corfuş, Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, secolul al XVI-lea şi al XVII-lea*, Scrisoarea 149 - Scrisoarea 154, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2001.

Cotan, Pr. Lect. Claudiu, *Istoria Bisericească Universală (curs universitar),* Universitatea „Ovidius", Constanța, 2005.

Cunescu, Pr. Gheorghe, *Mitropolitul Dosoftei*, în „G.B.", XXXIII (1974), 1-12, p. 1212-1220.

David, Diac. I., *Mitropolitul Dosoftei, apărător luminat al Ortodoxiei*, în „M.O.”, XXVI (1974), 9-10, p. 753-764.
Dimitrie, Dan, *Dosoftei, mitropolitul Moldovii. 1624-1693*, Cernăuți, 1927.
Dinulescu, Ştefan, *Viaţa şi scrierile lui Dositeiu mitropolitul Moldovei*, în „Candela”, IV (1885), 2, p. 69-83; 3, p. 135-149; 4, p. 205-226; 5, p. 227-297; 6, p. 337-361; 7, p. 401-423.
Dosoftei, *Opere I*, Ediție critică de N.A. Ursu, Editura Minerva, 1974.
Dragomir, Silviu, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii româneşti cu Rusia în veacul XVII,* în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria II, tom. XXXIV.
Elian, Prof. Alexandru, *Contribuția grecească la Mărturisirea ortodoxă*, în „Balcania”, 1942, 12, p. 79-135.
Idem, *Mitropolitul Dosoftei şi literatura patristică*, în „B.O.R.”, XCII (1974), 11-12, p. 1350-1375.
Eminescu, Mihai, *Articole şi traduceri*, vol. I, Bucureşti, 1974.
Găină, Magistrand Dumitru I., *Pravila bisericească de la Iaşi (Şapte Taine, 1644)*, în B.O.R., LXXXI (1963), 5-6, p. 558-569.
Găzdaru, Dimitrie, *Contribuții privitoare la originea, limba şi influența mitropolitului Dosoftei,* în „Arhiva”, XXXIV, 1927.
Gemil, Tahsin, *Țările Române în contextul politic internațional (1621-1672)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1979.
Georgescu, Magistrand Ilie, *Ierarhi români, soli diplomatici*, în „M.M.S.”, XXXIX (1963), 9-10.
Grigoraş, Nicolae, *Contextul în care Mitropolitul Dosoftei şi-a desfăşurat activitatea (1658-1693)*, în „M.M.S.”, L (1974), 9-12, p. 756-776.
Grigoraş, Nicolae, *Originea, formația şi preocupările istorice ale mitropolitului Dosoftei,* în „Revista de istorie”, XXVII, 1974, 10, 1485-1499.

htttp://www.trinitas.ro/editura/cm/articol, accesat la 18.05.2007.
Ionescu, Pr. Prof. I., *Trei sute de ani de la tipărirea Psaltirii în proză de Mitropolitul Dosoftei (1680-1980)*, în „G.B.”, XL (1980), 10-12.
Mareş, Alexandru, *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei (I)*, în „L.R.”, XXXVI (1987), 5, p. 413-426.
Idem, *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei (II)*, în „L.R.”, XXXVI (1987), 6, p. 516-523.
Mihail, Pr. Paul, *Molitvenicul Mitropolitului Dosoftei, Iaşi, 1681. La împlinirea a 300 de ani de când a fost tipărit*, în „M.M.S.”, LVII (1981), 4-6, p. 315-333.
Miron, Arhim. Lect. Univ. Vasile, *Răspuns împotriva Catehismului Calvinesc, o pavăză a ortodoxiei româneşti în lupta contra protestantismului*, în „S.T.”, LIV (2002), 3-4, p. 76-87.
Mironowicz, Antoni, *The Orthodox Church in Poland*, Supraśl, 2005.
Moisescu, Mitropolitul Iustin, *Ctitoria Mitropolitului Dosoftei*, în „M.M.S.”, L (1974), 9-12, p. 729-738.
Papastate, Prof. Univ. C. D., *Consideraţii în legătură cu opera poetică a mitropolitului Dosoftei*, în „M.O.”, XXVI (1974), 9-10, p. 747-752.
Păcurariu, Pr. Prof. Dr. Mircea. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* volumul II, Editura Trinitas, Iaşi, 2006.
Porcescu, Pr. Scarlat, *Activitatea cărturărească a Mitropolitului Dosoftei*, în „M.M.S.”, L (1974), 9-12, p. 800-837.
Idem, *Psaltirea dențăles, Iaşi, 1680*, în „M.M.S.”, LVI (1980), 9-12, p. 605-610.
Pricop, Prof. Adrian, *Tiparnițe bisericeşti în Iaşi în secolele XVI-XIX*, în „T.V.”, LXIX (1993), 11-12, p. 44-57.
Pruteanu, Ierom. Dr. Petru, *Curs de patrologie şi teologie postpatristică (sec. IX-XV)*, Zăbrăniceni, 2003.

Pulpea Rămureanu, Diac. Asist. I., *Legăturile Patriarhiei Alexandriei cu Țările Române*, „S.T.”, VIII (1956), 1-2, p. 68-69.
Rădan, Pr. Gheorghe M., *Mitropolitul Dosoftei*, în „G.B.”, XXXII (1973), 7-8, p. 713-719.
Rămureanu, Pr. Prof. Ioan, Şesan, Pr. Prof. Milan, Bodogae, Pr. Prof. Teodor, *Istoria Bisericească Universală*, vol. II, Editura I.B.M.B.O.R, Bucureşti, 1993.
Russo, D., *Studii istorice greco-romane*, Bucureşti, 1939.
Salaville, S., *Epiclèse eucharistique*, în „Dictionaire de Théologie Catholique”, vol.V, partea I-a, Paris, 1924, în col. 194-300.
Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatică*, ed. a III-a, trad. în rom. de Pr. D. Fecioru, Bucureşti, 1993.
Stăniloae, Pr. Prof. Dumitru, *Viaţa şi activitatea Patriarhului Dosoftei al Ierusalimului şi legăturile lui cu Ţările Româneşti*, teză de doctorat în teologie, Cernăuți, 1929.
Şerbănescu, Pr. Nicolae, *Varlaam, Mitropolitul Ţării Româneşti, părintele tipografiei bucureştene (1672-1679)*, în „B.O.R.”, LXXVI (1958), 12, p. 1120-1158.
Idem, *La trei sute de ani de la moartea Mitropolitului Varlaam al Moldovei*, în „B.O.R.”, LXXV (1957), 10, p. 1012-1035.
Idem, *Trei sute de ani de la apariţia Psaltirii în versiunea a mitropolitului Dosoftei al Moldovei*, în „B.O.R.”, XCI, 1973, nr. 11-12, p. 1216-1237
Şesan, Pr. Prof. Milan, *Ortodoxia în faţa Reformaţiei şi a Uniaţiei*, în „M.A.”, VII (1962), 3-6, p. 262-283.
Şesan, Pr. Prof. Milan, *Sinodalitatea ortodoxă în veacurile XVII-XVIII* , în „M.A.”, X (1965), 9-10, p. 665-671.
Ştefănescu, Acad. Ştefan, *Istoria României de la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, Editura Univers din Bucureşti, 1996.
Turcu, Magistrand C. Nicolae, *Biserica din Ţara Românească în timpul domniei lui Şerban*

*Cantacuzino (1678-1688),*în „B.O.R.”, LXXXIV (1966), 1-2, p. 100-129.
Udişteanu, Ierom. Dionisie, *Calistru Vartic, epitrop şi locţiitor de mitropolit în timpul refugiului al doilea al mitropolitului Dosoftei al Moldovei*, în „B.O.R.”, an LXXXVII (1969), 3-4, p. 416-425.
Ursu, N.A., Dascălu, Pr. Prof. Nicolae, *Mărturii documentare privitoare la viaţa şi activitatea Mitropolitului Dosoftei*, Iaşi, 2003.
Varlaam, *Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc*, ediţie critică, studiu filologic şi lingvistic de Mirela Teodorescu, editura Minerva, Bucureşti, 1984.
Vornicescu – Severineanul, episcop-vicar, Nestor, *Mitropolitul Dosoftei, traducător şi editor al unor texte patristice*, în „M.M.S.”, L (1974), 9-12, p. 748-752.
Idem, *Dosoftei Mitropolitul Moldovei, apărător al epiclezei euharistice*, în „B.O.R.”, XCV (1977), 7-8, p. 727-751.
Idem, *Reşedinţa Mitropolitului Dosoftei de la «Sf. Nicolae Domnesc» din Iaşi*, în „M.M.S.”, XXXIX (1963), 9-10, p. 602-609.
Idem, *Scrieri patristice şi postpatristice în preocupările Mitropolitului Dosoftei al Moldovei*, în „M.O.”, XXVI (1974), 9-10, p. 718-731.
Zugrav, Pr. Prof. I., *Portrete ale mitropolitului Dosoftei la Suceava*, în „M.M.S.”, L (1974), 9-12, p. 753-775.